

Міністерство освіти і науки України

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Факультет філології

УКРАЇНСЬКА МОВА ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

Хрестоматія з курсу для студентів факультету іноземних мов

ЧАСТИНА II

Укладачі: кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови

Пена Любов Іванівна,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови

Ципердюк Оксана Дмитрівна

Івано-Франківськ

2021

© Пена Л. І., Ципердюк О. Д.,
2021

ЗМІСТ

<i>Бабич Н. Д.</i> Науковий етикет і етика науковця (за листуванням В. Сімовича)...	3
<i>Ботвина Н. В.</i> Міжнародні культурні традиції: мова та етика ділової комунікації.....	17
<i>Городенська К. Г.</i> Українське слово у вимірах сьогодення.....	20
<i>Зубков М. Г.</i> Сучасна українська ділова мова.....	82
<i>Зубков М. Г.</i> Сучасний український правопис.....	113
<i>Коптілов В. В.</i> Теорія і практика перекладу.....	125
<i>Ковганюк С.</i> Практика перекладу.....	151

Бабич Н. Д. Науковий етикет і етика науковця (за листуванням В. Сімовича). *Бабич Н. Д. 15 не останніх з могікан: Педагоги і вчені Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ століття : науковий нарис.* Чернівці : Букрек, 2010. С. 273–286.

НАУКОВИЙ ЕТИКЕТ І ЕТИКА НАУКОВЦЯ (за листуванням В. Сімовича)

Науковий стиль української мови і сьогодні належить до «проблемних»: одні й досі закидають йому брак термінології, принаймні для окремих наук, неоднаковість інформативності термінів; інші працюють на поєднання національних та міжмовних функцій термінів, але поки що так і не можуть позбутися російсько- чи англомовних пріоритетів; треті зводять в абсолют стандартизацію наукової мови, «однак не можна не погодитись і з тим, що зрілість наукового стилю мови не виключає, а навпаки, передбачає його індивідуальну багатогранність при додержанні, зрозуміло, основних вимог, що є спільними для всіх наукових праць» [5, с. 23]; ще інші, аналізуючи жанри сучасного українського наукового стилю, пропонують і їх ідентифікувати із жанрами цього стилю в інших мовах. Кожна із цих, як і інших «проблем» повинна ґрунтуватися на досвіді попередніх епох, на результатах наукової праці (науковій продукції) тих учених, які писали «образ» свого часу і свій неповторний образ.

Тему цього дослідження підказали кілька принагідно виписаних у різний час висловлювань про суть науки і її творців: *«Хто успішний у науках, але відстає в порядності, той більше відстає, аніж встигає»* (античний афоризм); *«Лише той справді вчений, хто добре поступає»* (староіндійський афоризм); *«Ти вмієш виміряти круг, називаєш відстані між зірками... Але якщо ти такий знавець, зміряй людську душу! Скажи, велика вона чи нікчемна! Ти знаєш, яка із ліній пряма, для чого тобі це, якщо в житті ти не знаєш прямої дороги?»*

(Сенека); *«Хороший учень бачить помилки свого учителя, але мовчить про них шанобливо, бо самі ці помилки служать йому на користь і спрямовують на шлях істини»* (російський афоризм); *«Вчатся у тих, кого люблять»* (Й.-В. Гете) та ін.

Люблять же не тільки сучасників, а й попередників. У нашій національній культурі було і є, кажемо з гордістю, чимало особистостей, гідних любові й розповіді про них. Щоправда, «тільки державна реалізація потенцій українського менталітету, що втілює національні цінності, здатна ушляхетнити життєдіяльність народу та повернути честь і гідність самоцінній особистості» [14, с. 9]. Сьогодні багатьом таким особистостям вже повернуто «честь і гідність», але міра вдячності невичерпна, тому відкриті для України заново імена її талановитих будівничих ще не раз будуть згадуватися. Року 1925 Степан Смаль-Стоцький у посмертному нарисі-вдячності своєму науковому побратиму Федорові Гартнеру написав: «Це був правдивий чоловік, правдивий муж науки, що у всіх шукав правди, чоловік вповні зрівноважений, без ніяких упереджень, строго об'єктивний... Сама доброта» [13, с. 248]. Ось приклад оцінки і наукової етики, і наукового етикету! Лаконічно і вичерпно! Коли читаєш заключні слова В. Журавльова про особистість великого мовознавця і педагога О. Реформатського, хочеш заповнити ряд названих автором вчених, якими гордиться наука, прізвищами й українських вчених, яким теж «вдалося піднятися до споглядання цілого, розглянути об'єкт своїх досліджень як ціле в тісному взаємозв'язку і взаємозумовленості його «елементів» [6, с. 42]. Дослідник пише, що «в цьому виявив себе національний характер, менталітет російського вченого... Національно-зароджена, виношена і вистраждана російська духовна культура зумовила специфічний менталітет з його невтомним шуканням добра, істини, краси і гармонії, формувала характерні риси російської науки, російського вченого» [6, с. 42]. Читаєш, і хочеш витворити синонімічний ряд: російського, українського, польського і т. д. ученого, але ще й досі гнітить оте віками принижоване неправдо писати так гордо і щиро про свою духовну культуру і її світочів...

Є у цитованій статті ще одна сентенція, над якою і нам неодноразово думалось. Йдеться про широку і вузьку спеціалізацію вченого. Побутує думка (і вона може бути підтверджена численними прикладами): якщо вчений одразу працює над кількома проблемами, то в жодній із них він не зможе бути (або не встигне) досягти відносної досконалості. Але відома й інша – вузька спеціалізація часто веде до топтання на місці, частих змін підходів, а отже й висновків з досліджуваної проблеми. У мовознавстві це виглядає, наприклад, ось так: «Є вчені – великі спеціалісти, скажімо, з російського словотвору або синтаксису. Часто спеціаліст з синтаксису не розуміє спеціаліста з фонетики або фонології... спеціаліст зі словотвору сучасної мови не розуміє працю з порівняльно-історичного словотвору близькоспоріднених мов», – пише В. Журавльов [6, с. 36]. Важко сказати, чому відмовились від того, що філологів ростили філософські факультети – усі великі вчені XIX – поч. XX ст. були докторами філософських наук, і займалися вони як власне філософією, у т. ч. філософією наукової праці, так і мово- та літературознавством, а також етнографією й історією. І це було раціонально, бо «оскільки завданням кожного наукового твору є доказ певних положень чи гіпотез, то цілком зрозуміло, – підкреслює А. Коваль, – чому наукові тексти складаються зі своєрідних ланцюгів логічних роздумів, пов'язаних причинно-наслідковим зв'язком» [8, с. 260].

Без широкої філософської освіти реалізувати у власному стилі ланцюги отих логічних роздумів мовними засобами доведеться вчитися довго. «Науковий стиль створюється засобами, властивими літературній мові взагалі, але засоби ці організовані цілеспрямовано, особливо» [1, с. 213]. Про особливості наукового, як і багатьох інших текстів, написано вже чимало, але й досі, вважаємо, «ми ще не позбулися середньовічного забобону про «стиль науковий» і «стиль популярний»; нема таких стилів – існує тільки стиль простий, ясний, і стиль темний, наплутаний. Правдивий учений, що розуміє обов'язок ділитися своїми знаннями і навчати маси, пише завжди просто і ясно, і всі його легко розуміють, хоч пише він про речі чисто наукові» [9, с. 4].

І. Огієнко, він же митрополит Іларіон, написав цілу низку «десяти заповідей» для світського життя, і серед них – «Десять заповідей простого писання», бо був переконаний, що «завдання вченого не просто творити науку, а й уміти навчати її» [9, с. 6]. На думку цього вченого і катехита, «хто пише неясно, той проповідує в пустині і мало допомагає розвитку культури свого народу»; а виокремлення «інтелігентського» і «народного» способу думання шкідливе – мусимо їх гармонізувати, бо «інтелігентський» спосіб думати сильно шкодить розвитку нашої загальної культури, бо його розуміє тільки обмежений круг інтелігентних читачів» (див. [9, с. 7–8]).

Спостереження й рекомендації І. Огієнка мали глибоку джерельну основу – новозавітні Євангельські настанови щодо ролі мови в устах людини. Вони також пройшли апробацію в багатогранній науково-просвітницькій діяльності цього вченого. Усім, що написав І. Огієнко, можна проілюструвати, що «у гуманітарних працях, науковим об'єктом яких є суспільство і духовна діяльність людини, риси наукового стилю витримуються не дуже строго, широке застосування емоційних елементів у ряді випадків зближує ці тексти з публіцистичними» [8, с. 257]. Так на прикладах мови індивідуального наукового стилю можна сформулювати загальні вимоги, дотримання яких є обов'язковим. І це буде, вважаємо, не лише стильова, а й морально-етична характеристика, виписати яку наочно переконливо можна лише за допомогою панорамного портрета непересічної особистості.

Такою особистістю вважаємо вченого мово- й літературознавця, педагога і культурно-громадського діяча, перекладача й редактора, видавця й історика культури Василя Сімовича. Ця особистість без будь-якого ідеалізування її розвіює сумніви і щодо переваг багатогранності суспільних і наукових інтересів; і щодо залежності вченого від його моральності; і щодо заангажованого національною ментальністю прямування вченого до «добра, істини, краси і гармонії»; і щодо того, що лише стилем простим і ясним можна проповідувати, у т. ч. науку, задля розвитку культури свого народу. Зазначимо лише лінгвістичні зацікавлення В. Сімовича: граматична структура української

мови, історична фонетика і морфологія, історія літературної мови культура мови і стилістика, українська антропонімія, проблеми правопису тощо. «Про що б не писав В. Сімович, яких би сторін суспільного і культурно-мистецького чи літературного життя не торкався, – все відзначалося високим професіоналізмом, щирою зацікавленістю, уболіванням за громадські справи і носило відбиток його непересічної особистості» [2, с. 61]. Весь зміст і стиль викладу життєписно-бібліографічного нарису про цю непересічну людину, написаного львівськими ученими Марією Білоус і Зеновієм Терлаком, переконує, що В. Сімович – це, безсумнівно, «багатовимірний тип українського інтелекента, вченого-екциклопедиста», який «чесно пройшов свій життєвий шлях, не заплямувавши себе ні пристосовництвом, ні угодовством із «власць імущими» [2, с. 91].

Газета «Наші дні» в другому числі від 1942 року написала, що «професор В. Сімович – це типовий український вчений, що не може відгородити себе рамцями своєї вузької спеціальності від актуальних потреб громадянства». І так до останніх днів свого життя він був «у навалі роботи, з тисячами справ і занять» [2, с. 23]. Перекажемо за М. Білоус і З. Терлаком окремі віхи життя Василя Сімовича (див. [2]). З грудня 1904 року почав працювати (по закінченні Чернівецького університету за спеціальністю «українська мова та класична філологія») допоміжним учителем, з вересня 1905 – суплентом, з січня 1906 – провізоричним головним учителем, з травня 1910 – дефінітивним головним учителем з титулом професора [2, с. 9]. У 1910-1911 рр. він викладає також українську мову на курсах вищої народної освіти для селян. Одночасно редагує видання (особисто підготував 20 книг) «Бібліотеки для молодіжи», яку видавав чернівецький адвокат Лев Когут, працював над дисертацією про мову І. Галятовського. А далі – читав лекції для полонених, написав для них підручники з української мови і літератури; коментував твори Т. Шевченка, Б. Грінченка, В. Стефаника, В. Самійленка, відгукувався нарисами до письменницьких ювілеїв, коректував та редагував мову різноманітних

українських наукових, у т.ч. енциклопедичних, просвітянських видань і т. д., і т. д.

В атмосфері празького лінгвістичного гуртка, активним членом якого був В. Сімович, формується він як мовознавець; у Празі «в стінах Українського високого педагогічного інституту імені М. Драгоманова панувала наукова творча атмосфера. Коли інститут очолив В. Сімович (1926/27 н. р.), наукова праця професорсько-викладацького складу набула системного характеру: працівники Інституту беруть участь у міжнародних конференціях, пишуть і видають підручники та монографії; удвічі інтенсивніше почало працювати інститутське видавництво «Сіяч» [10, с. 253]. Титанічною була його праця в редколегії (з 1936 р.) Наукового товариства імені Т. Шевченка, «Української загальної Енциклопедії», у редколегії видання творів І.Франка та редакційному відділі львівського філіалу «Українського видавництва» і в багатьох інших наукових інституціях.

А якщо зважити, що «нормальний розвиток і функціонування наукової мови тісно пов'язані, як відомо, з діяльністю наукових установ; бо «по-справжньому наукова мова твориться в стінах науково-дослідних інститутів, лабораторій та вищих шкіл» [5, с. 4], то можна скласти собі повне враження про перспективи праці членом Етнографічної комісії, на посаді старшого наукового співробітника новоствореного 2 лютого 1940 року (на базі НТШ, яке так і не відновило тоді свою діяльність попри всі старання В. Сімовича) Львівського філіалу Інституту мовознавства АН УРСР (тоді В. Сімовичу з урахуванням написаної А. Кримським позитивної характеристики повторно присвоїли науковий ступінь доктора наук і звання професора), а з липня 1941 – на посаді ректора Львівського університету (хоч німецька окупаційна влада так і не дозволила його відкрити). Та не так склалося, як гадалося...

І хоч довго та важко йшла наукова спадщина В. Сімовича до всеукраїнського загалу, сьогодні вона вже має належне поцінування особи автора і добрі перспективи вивчення як у контексті свого часу, так і з проекцією на розв'язання відповідних сучасних наукових проблем. Треба лише

прислухатися до таких слів проповіді митрополита Іларіона: «Люди стають великим тільки тоді, коли народ прагне їх мати. І видатним може стати навіть рядова людина, якщо її належно підтримують інші. Народ, дисциплінований душею, прагне мати собі провідників, мати собі великих людей, і тому має їх (додамо: вільний народ. – *Н. Б.*). Де громада шанує один одного, там вона сильна. Пошана один одному – це основа сили. Пошана – і допомога. Людина від цього зростає. Є малі народи, а в них багато великих людей» [7, с. 110]. «У нас робиться навпаки: видатні люди гинуть через те, що народ їх переслідує» [7, с. 110]; «...у нас видатних людей не шанують, камінням побивають їх, не дають їм розвинутися. Бо кожен уважає себе вищим від іншого... Гордість руйнує і губить народ» [7, с. 111]. Таке траплялося, можливе й сьогодні.

Завдяки чому Василь Сімович був є і видатною особистістю? Чому мав щирі приязні стосунки із сучасниками і заслужив таке ж ставлення до себе? По-перше, тому що мав гарних вчителів і шанував їх. Дослідники життя і діяльності С. Смалю-Стоцького цитують спогад про нього В. Сімовича: «Тридцять років, а як би це було одного вечора, – писав він у 30-х роках. – Ще й сьогодні бачу, як якимось по-молодечому горять очі у керманіча вправ, як він весь захоплюється після вдалого роз'яснення якогось темного місця з «Кобзаря», й як це захоплення переходить на нас, студентів, і як у нас щось живе прокидається, як нараз ми, не зчувшися, всі починаєм говорити» [3, с. 171]. Оце довір'я до молоді, прагнення мати її своїми однодумцями і помічниками, енергія і цілеспрямованість у праці були суголосні з Сімовичевим, а тому і його сприймали так само: «Усі, хто мав нагоду спілкуватися з В. Сімовичем, відзначають його надзвичайну сумлінність та відповідальність у праці, щирість і доброзичливість у ставленні до людей та особливу приязнь до молоді» [2, с. 47].

Цитуючи так багато з наукових, довідкових і белетристичних праць, ризикуємо потрапити до числа тих, кого не мав «відваги» редагувати В. Сімович саме через цю особливість тексту: у листі до Д. Чижевського (22. VII. 1932 р.) він просить колегу зробити редакцію статті М. Миколаєнка

«Український степ як естетичний феномен»: «А то я такої «науки» не розумію й не хочу на свою руку нічого робити: $\frac{3}{4}$ цитатів із різних белетристів і трохи естетичних завваг без літератури і т. д. ...Може, на докторську працю воно й годилось, але це не є ніяка самостійна наукова робота» [10, с. 277]. Єдине, що нас «виправдовує», це посилання, а також вимога показати, що з досліджуваної проблеми вже зроблено. А далі висновки про наукову етику і етикет наукового спілкування по-Сімовичівськи робитимемо на підставі епістолярної спадщини, опублікованої в працях М. Білоус та З. Терлака [2], а також Є. Пшеничного і В. Янцена [10] (низка листів до Д. Чижевського).

За цими джерелами, а також нашими спостереженнями за науковою літературою, сучасними науковими школами, гідними наслідування ученими, дозволимо собі констатувати, що **етика** наукової праці вимагає від ученого:

1. Працювати в різних жанрах наукового стилю; працювати з першоджерелами, оригіналом (автографом): «У нас тут є багато автографів, але саме з тюремних сонетів нема ані одного. А ви пишете, що у Вашому примірнику поет (І. Франко. – Н. Б.) часами робив на полях деякі свої значки, і я хотів би, за Вашим ласкавим дозволом, їх використати (до А. Кримського, 9.01.1941); «...я хочу поїхати до Лучок, звідкіль він родом, і на місці простудіювати діалект» (до Д. Чижевського, 4.02.1932); «В. Сімович дуже відповідально ставився до підготовки тексту до видання. Не маючи змоги працювати з письменницькими архівами та автографами, він намагався брати за основу таку публікацію твору, яка найменше зазнала редакторського свавілля і найбільше відповідала первісному текстові. Йому доводилося розшукувати першодруки, зіставляти різні видання і, виявляючи в них редакторську руку, відновлювати авторський текст. Сприяли цьому не тільки його широка ерудиція, а й блискуче знання української мови в усіх її говіркових різновидах» [2, с. 32].

2. Хвалити працю колег – по суті, без лестощів, критикувати – без грубості, роздратування, аргументовано, доказово, доброзичливо (як до авторитетів, так і до початківців, до вчителів своїх і до учнів): «Ще раз прошу

його (рукопис Миколаєнка. – *Н. Б.*) перечитати, а то мене гризе сумління: з одного боку, я такої «науки» не розумію й не признаю, такий реферат може зробити для семінару кожний студентик; і з другого боку – не хочу робити нікому кривди...» (до Д. Чижевського, 16.08.1932).

3. Зауважуючи – рекомендувати. Не роз'єднувати, а об'єднувати. «У процесі мовно-правописного редагування художніх творів перед В. Сімовичем виникало чимало труднощів. Але він завжди уникав суб'єктивізму, дотримувався вимог редакторської етики, зберігав індивідуальність стилю письменника, орієнтуючись при цьому на загальнонародні форми української мови і маючи перед очима наддніпрянського читача...» [2, с. 33].

4. Висловлюватись вичерпно, але не багатослівно, не повторюватись. В усному і писемному текстах дотримуватись регламенту і розміру текстів: «Надіслав Вам також статтю до III тому Енциклопедії («Україна»). Здається, не перевищив розміру (35000 літер), Якщо ще є місце, я написав би нарис останніх §§ трохи ширше» (Д. Чижевський до В. Сімовича, 1.11.1931); «Багато редакторської праці завдавала невиробленість «енциклопедичного стилю» в деяких авторів, які, як зауважував він, «беруть справу так, якби від їх гасел (власне від повноти) залежало існування української нації» (з листа В. Сімовича до І. Раковського, див. [2, с. 39].

5. Текст повинен бути доступним для сприймання людиною не лише твого фаху: «З приходом у видавництво (у «Просвіту». – *Н. Б.*) В. Сімовича книжка чи журнал перестали бути самоціллю, а стали засобом виховання народу... Це не важне, для кого книжка призначена, – говорив він. – Важне те, щоб для того, для кого вона призначена, вона була зрозуміла. Не штука писати все, що знаєш, але так, що тебе ніхто не розуміє, а штука писати і найменшу річ, але так, щоб вона засвоїлась» (з посиланням на О. Боднарівича, [2, с. 45].

6. Бути коректним, дисциплінованим при укладанні списку літератури, цитуванні, не зловживати цитатами, щоб не втратити за ними власного «я». Зберігати індивідуальність стилю автора, якого редагуєш, послуговуватися якісним довідковим апаратом: «Страшне важко передати всі нюанси – а деколи

й неможливо... Я боюся, що воно не вийде в мене, що я тільки збавлю, хоч робити буду, бо ж Ви собі так бажаєте, щоб я робив. Але як не втну, то не буду гніватися, як мене вилають і люде, і Ви самі. Це дуже буде важко, головно, коли дивитися, щоб мистець кість твору не пропала» (до В. Стефаніка, 5.12.1921); «Я сам не можу скорочувати Вашої статті, бо ж це мені і важко (можу ж переплутати важне з менче важним), ...і вона ж іде за Вашим підписом (до речі, не забудьте дати на кінці літературу) (до Д. Чижевського, 28.10.1933).

7. Поважати тих, для кого пишеш або говориш, не триматися зверхньо, не протиставляти себе читачеві або аудиторії. Поважати тих, про кого пишеш. Шанувати людину за її працю: «Ні-ні – і не думайте нездужати! Це ж стільки треба наговоритись, стільки треба нам від Вас учитись!» (до А. Кримського, 7.02.1941); «Його (Миколаєнка. – Н. Б.) успіхи були усі дуже нерівні, багато дечого йому бракує, найбільше здібности вислову (що, до речі, у філософів буває часто, мені самому доводилось з висловом мучитись роками)... Але я знаю його вже протягом років і бачив, що до наукової праці він, безумовно, здібний... ми не настільки багаті людьми, щоб так вже дуже розбиратись в усіх деталях особистої вдачі того чи іншого»; «Думка свіжа – «Український степ як естетичний феномен» – така назва була первісно і була б правильніша... Найслабше – це оформлення статті і формуловки автора – на початку статті та між цитатами – часто неясні, а головне написані якоюсь незвичайною мовою – закоротко і недефінітивно... В цілому, я не вважаю працю цілком вдалою. Але – цілком гідною друку з деякими зовнішніми поправками... Я в кожному разі, був би за друк цієї праці, як тільки є якась змога... Не треба забувати, що як ніяк, він трохи чи не єдиний починаючий філософ!» (Д. Чижевський – В. Сімовичу, 21.08.1932).

8. Бути небайдужим до теми і зробити небайдужими до неї читачів (слухачів); допомагати колегам своєю увагою до їхньої праці, навіть якщо вона буде паралельною до твоєї: «Я, як звичайно, маю дуже багато роботи, але такої, що мені до душі йде. Подумайте – редактор «Загальної Бібліотеки» (до О. Кобилянської, 1.04, 1922); «Я дуже цікавий до Горация. Коли скінчиться

друк? І що ви далі видаватимете? Прошу мені ласкаво сповістити, бо страх тим цікавлюся» (до В. Щурата, 12.VI.1901); « Я добре не зрозумів, на яку катедру Вас кличуть до Бона, алея однаково **дуже радий** і дуже цим тішуся, як узагалі всіми Вашими успіхами!» (до Д. Чижевського, 15.02.1932); «Вийде вам яка книжка... Та щоб хто виказав у пресі публічно її хибу, на те не знайдеться людини. Мов у рот води набрали», – але тишком-нишком, у конференційній залі, як ніхто не чує, кидають громами і на систему, і на автора, і на всіх, і на все» [12, с. 32].

9. Уміти вибачати опонентів, «любити і ненавидящих нас»: «І за те Вам спасибі, що згадали за статті в Н(овій) У(країні), – хоч Огієнко нас обох лає скрізь, та це нічого. Хай це йому вийде на здоровля» (до В. Гнатюка, 5.12.1923); «Тон листу трохи мене вразив, але що завжди справедливі (поправки. –*Н. Б.*), а ще від Вас, то нічого гніватися» (до І. Франка, 11.06.1901).

10. Мати високий рівень культури усного і писемного мовлення; за зразок мати вироблені «вченими людьми» норми; правопис – це «річ науки», річ наукового товариства, філологів, письменників: «У своїх роботах учений чи не вперше звертає увагу на культуру усного мовлення – розмовного, професійного, сценічного, на культуру українського мовленнєвого етикету» [2, с. 86].

11. Володіти кількома мовами, коректно, відповідно до рівня володіння, послуговуватись ними, адже «будь-який текст – це мислительно-мовне утворення» [1, с. 122]; «Латинські і взагалі чужі слова, звідкіль прийшов який термін, треба подавати» (до Д. Чижевського, 24.11.1930).

12. Бути безкорисливим, служити у першу чергу справі, а не кишені: «Я на зиск не числю, знаю, що гроші, які вкладаю я (у справу перекладу. – *Н. Б.*), не вернуться – але зачати мусить хтось, навіть із стратами) (до Б. Грінченка, 4.01.1904); «Мене знову висувають на чоло Інституту, бо він, хоч ніби з погляду М. ЧСР зліквідований, але ми його продовжуємо й хочемо продовжувати, дарма що дуже нам важко, ніде заробітків немає... Але ми собі

сказали, що якби довелося і з власної кишені платити за мешкання – заплатимо» (до Д. Чижевського, 15.02.1933).

Етика включає й **етикетні** норми, до яких належать форми (формули) офіційного звертання (у листах В. Сімовича – весь спектр інтелігентних звертань: *Високоповажний...*, *Високоповажаний...*, *Вельми поважаний...*, *Вельми Шановний...*, *Вельмишановний...*, *Дорогий пане...*); тон, яким редактор чи рецензент править автора, у т. ч. «титолованого», (наче радячись з ним): «Тільки чи не зашкодить се, що в одному і другому думки повторюються» (до І. Франка, 18.02.1912); дотримання субординації під час виконання службових обов'язків, бути стриманим, урівноваженим, не «вибухати» ні гнівом, ні захопленням; правду говорити прямо і своєчасно, щоб колеги могли довіряти один одному; не судити поза очі, не брати участі в кулуарних обговореннях, якими б вони не були – позитивними чи негативними: «Я боюся, що Вам доведеться з часом взяти **всю філософію** (для написання текстів гасел до Української загальної енциклопедії. – *Н. Б.*), не тільки українську, а то бачите зі списку, що вони дали – Мірчук не дуже докладно, а це, на мій погляд, недобре, й вони не дуже М[ірчуком] вдоволені (я до цього не встряваю!)» (до Д. Чижевського, 24.11.1930). Усе це може стосуватися й до етичних норм наукового – і не лише! – життя. Тоді до цих стосунків додається щире і надійне рукостискання, поклін при зустрічах, т. зв. шапкування, а в листах завершення: здоровлю щиро і кланяюсь низько; з глибоким поважанням; здоровлю щиро і тисну Вашу руку тощо.

Чи можна навчитися такої етики і не порушувати наукового етикету? Можна, якщо бути гарною людиною і набути належних знань «Професор В. Кубійович, – пишуть М. Білоус і З. Терлак, – прощаючись з покійним, сказав: «Професор Василь Сімович, що був сином учителя, усе життя залишався вірним професії свого батька, він усе життя був великим учителем. В. Сімович був учителем культу рідної мови...» [2, с. 24]. І, додамо, культу справжньої інтелігентності, високого благородства – благородства життя, думки, праці. Наукової у тому числі.

Література

1. Алексієнко Л. А. Науковий етикет і його автор // Українське мовознавство: Респ. зб-к. – 1985. – № 13. – К.: Вища шк. – С. 122–126.
2. Білоус М., Терлак З. Василь Сімович: Життєписно-бібліографічний нарис. – Львів: НТШ, 1995. – 180 с.
3. Даниленко В. М., Добржанський О. В. Академік Степан Смаль-Стоцький: Життя і діяльність. – Київ – Чернівці, 1996. – 232 с.
4. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 574 с.
5. Жовтобрюх М. А. Науковий стиль української мови // Мовознавство. – 1968. – № 1. – С. 3–13.
6. Журавлев В. К. Русский язык, русский национальный характер и облик русского ученого // Семиотика, лингвистика, поэтика: К 100-летию со дня рожд. А. А. Реформатского. – М.: Языки славян. культуры, 2004. – 768 с.
7. Іларіон, митрополит. Мої проповіді. – Вінніпег, 1973. – 186 с.
8. Коваль А. П. Мова науки // Наука і культура: Україна, 1979. – К.: Знання, 1980. – С. 256–261.
9. Огієнко І. Як писати для широких мас. – Жовква, 1924. – 24 с.
10. Пшеничний Є., Янцен В. Листування Дмитра Чижевського з Василем Сімовичем // Дмитро Чижевський і світова славістика: Матеріали наукового семінару. – Т. 1: Славістика. – Дрогобич: Коло, 2003. – С. 251–330.
11. Родніна Л. О. Мова науки // Мова. Людина. Суспільство: Зб-к праць. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 211–218.
12. Сімович В. Декілька слів про науку граматики української мови в наших середніх школах та про підручники професора Стоцького і Гартнера // Наша школа: Науково-педагогічний

журнал. – Львів–Чернівці, 1911. – Річник III. – Кн. 1. – С. 5–9. –
Кн. 2. – С. 20-34.

13. Смаль-Стоцький С. Федір Гартнер // Записки Наук. т-ва ім. Т. Шевченка. – Т. 136. Праці фільольогічної секції / Ред. К. Студинський. – Львів, 1925. – С. 239–248.
14. Храмова В. До проблеми української ментальності // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С. 3–35.

Ботвина Н. В. Міжнародні культурні традиції: мова та етика ділової комунікації : навчальний посібник. Вид. 2-ге, доп. та перероблене. Київ : АртЕк, 2002. 208 с.

Ознайомтеся з листом до сина Ф. Честерфілда, відомого англійського письменника, державного діяча і дипломата. Кого автор називає оратором? Що, на його думку є головним в ораторському мистецтві? Чому він віддає перевагу – формі чи змісту? Які настанови дає письменник юнакові? Чи згодні ви з його розумінням ораторського мистецтва? Якщо ні, обґрунтуйте свою позицію.

Лондон, 9 грудня 1749 р.

Милий хлопчику!

Протягом останніх сорока років я, очевидно, не сказав і не написав жодного слова, спочатку не подумавши, добре воно чи погане і чи не можна його замінити більш вдалим. Неблагозвучна або кострубата фраза ріже мені вухо, і я, як і всі люди на світі, з добрим серцем поступився б якоюсь частиною смислу заради того, щоб слова мої краще звучали. Повинен прямо й відверто зізнатися тобі без усякого марнославства й удаваної скромності, що якби я став відомий як оратор, то я найбільше зобов'язаний був цим увазі, яку я приділяв своєму стилю, ніж самому змісту моїх промов, який через деякі обставини нічим не відрізняється від того, що говорять інші. Коли ти будеш виступати в парламенті, твоя репутація оратора найбільше буде залежати від твоїх слів і періодів, ніж від того, про що ти говориш. З одного й того самого питання кожній людині із здоровим глуздом приходять у голову приблизно одні й ті ж самі думки, та лише форма, в яку вони обернені, викликає увагу і захоплення слухачів.

Я з усіх сил прагну, щоб саме в парламенті ти зробився помітною фігурою; я хочу, щоб ти міг бути гордим собою і дав мені підстави бути гордим

тобою. Інакше кажучи, ти повинен зробитися там добрим оратором. Я говорю «повинен», тому що знаю, що ти зможеш, якщо тільки захочеш. Натовп, якому властиво помилятися, дивиться на оратора і на комету з однаковим здивуванням і захопленням, вважаючи і те, й інше явище надприродним. Ця помилка часто відбиває в молодих людей бажання випробувати свої зусилля у цій галузі; добрі ж оратори ніскільки не заперечують, якщо талант їх вважають чимось неординарним і трохи не даром Божим. Але давайте разом подумаємо, що ж таке насправді добрий оратор. Найпростіше його можна визначити саме так: розумна тверезомисляча людина, що вміє правильно розмірковувати і витончено висловлювати власні думки з приводу того, про що йдеться. Звичайно, тут нема ніякого чародійства. Розумна людина, навіть якщо в неї нема надзвичайних дарувань, про що б вона не говорила, не буде говорити нісенітницю; якщо ж у неї хоч трохи смаку і водна здатна зробити над собою зусилля, не буде говорити витончено. До чого ж у результаті зводиться усе це могутнє й таємниче мистецтво говорити в парламенті? До того, що людина, яка виступає в парламенті перед чотирмастами людей, висловлюючи свої думки з певного предмета, те саме, що вона без будь-яких зусиль висловила б перед чотирнадцятьма гостями будь-якого англійського дому, сидячи біля каміну або ж за столом; і ці ж чотирнадцять людей можуть виявитися найкращими суддями і строгішими критиками того, що він говорить, ніж будь-які чотирнадцять депутатів палати общин.

Мені часто доводиться говорити в парламенті, причому іноді, коли я закінчував промову, вибухало руко плескання; тому я на підставі власного досвіду можу тебе запевнити, що це щось надзвичайне. Найбільше враження на слухачів справляють витонченість стилю і побудова періоду. Дай їм почути у твоїй промові хоча б один-два струнких та округлених періоди, які вони могли запам'ятати і повторити, – і вони повернуться додому задоволені, як люди повертаються з опери, наспівуючи дорогою який-небудь мотив, що їх особливо вразив і легко запам'ятався. Більшість людей має слух, але мало хто може

розмірковувати; зумій захопити їх слух – і ти спіймаєш у свої сіті їх розум, який би він у них не був.

Цицерон, розуміючи, що досяг вищого ступеня у своїй професії (а в його часи красномовство було професією), для того щоб виділити себе з-поміж інших, у своєму трактаті «De oratore» стверджує, що оратор – це людина, якої в дійсності ніколи не було й не буде. Відштовхуючись від цієї неправдивої уяви, він заявляє, що оратор обов'язково повинен знати всі мистецтва і всі науки – інакше як же він зможе про них говорити. Але при всій повазі до такого авторитета, повинен, однак, сказати, що в моїй уяві оратор – це щось абсолютно інше, і я впевнений, що в цьому сенсі я ближчий до істини, ніж він. Оратором я називаю людину, яка вміє тверезо розмірковувати і витончено висловлювати думку, про який би предмет не говорилось. Наскільки я знаю, ні геометричні задачі, ні алгебраїчні рівняння, ні хімічні процеси, ні анатомічні дослідження ніколи не були предметами красномовства, тому я скромно стверджую, що людина може бути добрим оратором, не маючи ні найменшої уяви про геометрію, алгебру, хімію або анатомію...

Городенська К. Г. Українське слово у вимірах сьогодення / Ін-т укр. мови НАН України. Київ : КММ, 2014. 124 с.

ПРАВОПИС СЛІВ

Святвечір чи *свят-вечір*?

Однослівну назву вечора напередодні Різдва, або Святого вечора, досі пишуть неоднаково: у тлумачному одинадцятитомному Словнику української мови її подано як аббревіатуру *святвечір* (див.: т. IX, с. 101), а в «Українському правописі» та деяких орфографічних словниках української мови – як складний іменник *свят-вечір* (*Свят-вечір*), що пишуться через дефіс (див.: Український правопис. – К. : Наук. думка, 1007, § 26, п. 2, 1), а). Непослідовність у передаванні цієї назви відбиває і мова художніх творів, пор.: *Увечері, на святвечір, зібралися до нас гості...* (М. Коцюбинський); *На святвечір, як це було кожного року, бондарівський Андрійко приніс тітці Катрі вечерю* (А. Головка); *На святвечір, коли криничанські діди виходять кликати мороза вечеряти, посилають надвір і Данька* (О. Гончар); ... *Поніс я на свят-вечір кутю рідному дідусеві* (О. Ковінька); *Ще на свят-вечір, коли пеклося й варилося до святої вечері дванадцять страв, брали таздиня з усіх мисок по ложці, пекла з того всього книшик та й ховала той книшик аж до Юрія* (Г. Хоткевич).

Орфографічні словники 90-х років ХХ – першого десятиріччя ХХІ сторіччя подають іменникову назву вечора напередодні Різдва разом, але з малої літери.

У мовній практиці двох останніх десятиріч переважає правопис однослівної назви цього вечора також разом, але здебільшого з великої літери, особливо коли йдеться про нього як християнське свято, пор.: *Картина... відображає момент, коли після зняття облоги Замостя в день святвечора 1648 року Богдан Хмельницький урочисто вступає до Києва* (Україна молода, 14.04.2010); *Увечері напередодні Різдва в кожній оселі готували 12 пісних*

страв, серед яких обов'язково мала бути кутя. Тому в народі цей вечір називали Святвечором, Багатим вечором, Багатою кутею, чи Вілією (Свята, традиції, звичаї українського народу)... І це цілком логічно, бо вона є аббревіатурою, утвореною зі скороченої прикметникової основи Свят- та іменника вечір.

Отже, однослівну назву, співвідносну зі словосполученням *Святий вечір*, потрібно писати разом і з великої літери, тобто *Святвечір*.

Про велику і малу літери в назвах вулиць

Усім відоме правило, що назви вулиць потрібно писати з великої літери. Однослівні назви вулиць так і пишуть, а двослівні – не завжди. Іноді друге слово вживають з малої літери. Це – помилка. Запам'ятаймо, якщо обоє повнозначних слів уходять до складу власної назви, їх потрібно писати з великої літери, з малої пишемо родові назви, до яких належать слова *вулиця, бульвар, проспект, майдан, площа, провулок, спуск, узвіз* та ін., напр.: *вулиця Велика Васильківська, вулиця Мала Житомирська, вулиця Академіка Кримського, вулиця Маршала Тимошенка, вулиця Композитора Лятошинського, вулиця Сім'ї Хохлових, проспект Героїв Сталінграда, проспект Червоних Козаків, проспект Академіка Глушкова, проспект Дружби Народів*. У деяких назвах вулиць збереглися слова на зразок *вал, яр, ворота, тік, поле, затон, клин* тощо, які вже не сприймаємо як родові назви, тому їх пишемо з великої літери, пор.: *вулиця Верхній Вал, вулиця Ярославів Вал, вулиця Протасів Яр, вулиця Боричів Тік, провулок Цимбалів Яр, вулиця Княжий Затон, вулиця Саперне Поле* та ін.

З малої літери пишемо слова *шосе, дорога, алея, набережна*, тому що вони є родовою (загальною) назвою щодо власної, пор.: *Набережне шосе, Наддніпрянське шосе, Бориспільське шосе, Гостомельське шосе, Брест-Литовське шосе, Столичне шосе, Паркова дорога, Набережно-Печерська дорога, Петровська алея, Русанівська набережна* та ін. Перед цими назвами слова *вулиця* немає.

...імені *гетьмана* Петра Сагайдачного

чи ... імені *Гетьмана* Петра Сагайдачного?

Звично стало називати різні установи, заклади освіти, площі, проспекти, вулиці на честь видатних чи відомих людей. У таких назвах уживають слово *імені*, після якого стоїть прізвище з одним-двома попередніми ініціалами чи й без них або ім'я та прізвище такої людини, пор.: *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського*, *Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова*, *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*, *Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка*, *Національна кіностудія художніх фільмів імені Олександра Довженка*, *стадіон «Динамо» імені Валерія Лобановського*, *школа імені Гонгадзе* та ін.

Зрідка перед ініціалами й прізвищем чи ім'ям та прізвищем уживають слово – загальну назву, яка конкретизує, хто ця людина або чим вона відома. Одні пишуть таке слово з малої літери (пор.: *бібліотека Національного медичного університету імені академіка О. Богомольця*, *колективне господарство імені академіка Юр'єва*, *Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного*), інші – з великої (*бібліотека Національного медичного університету імені Академіка О. Богомольця*, *колективне господарство імені Академіка Юр'єва*, *Академія сухопутних військ імені Гетьмана Петра Сагайдачного*). А як все-таки правильно передавати це слово? Більше підстав писати його з малої літери, бо воно є складником кількох назв установи, закладу освіти, господарства тощо, у якій з великої літери пишуть перше слово та прізвище з ініціалами чи прізвище з іменем людини, на честь якої їх найменовано: *бібліотека Національного медичного університету імені академіка О. Богомольця*, *Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного*.

Отже, загальну назву особи, ужиту перед ініціалами з прізвищем чи іменем та прізвищем, потрібно писати з малої літери: *бібліотека Національного медичного університету імені академіка О. Богомольця*, *колективне*

господарство імені академіка Юр'єва, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

ПРАВОПИС ВЛАСНИХ НАЗВ СЛОВ'ЯНСЬКОГО ТА ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Правильно передаваймо *слов'янські власні назви*

Сьогодні можна прочитати і почути *Коштуни́ца, Коштуни́ца і Коштуни́ця, Кустури́ца, Кустури́ца і Костури́ця, Мітрови́ца, Митрови́ца і Митрови́ця, Сребрени́ца, Сребрени́ца і Сребрени́ця* та ін., пор.: *Місто Косовська Мітрови́ца, поділене навпіл на албанську та сербську частини, надовго залишиться одним із символів протистояння двох народів (Україна молода, 18.02.2009); Перше [звинувачення] стосується злочинів, яку були скоєні в Боснії і Герцеговині в 1992 році, друге – бійні в Сребрениці в липні 1995 року...* (Україна молода, 18.02.2009). У цих прізвищах та власних географічних назвах, належних до південнослов'янських мов, голосний **и(і)** треба передавати в українській мові через **и** (див.: Український правопис. – К. : Наук. думка, 2007, §104, п. 5). Після **ц** потрібно писати **я**, бо в українських прізвищах і топонімах у цій позиції він м'який, пор.: *Малови́ця, Блистави́ця, Мідяни́ця, Брусни́ця та ін.*

Отже, в українській мові правильно вживати *Воїслав Коштуни́ця, сербський митець Емір Кустури́ця, місто Косовська Митрови́ця, трагічні події в Сребрениці.*

І чи **И** писати у власних іншомовних назвах?

Чому в українському вжитку стає більше власних назв іншомовного походження, у яких замість **і** пишуть **и**? Чи можна поширювати на них “правило дев'ятки”? Ці запитання сьогодні ставить багато людей. А й справді, як їх передавати українською мовою?

Уведення свого часу “правила дев’ятки”, тобто вживання в загальних назвах іншомовного походження **и** після дев’ятьох приголосних **д, т, з, с, ц, ж (дж), ч, ш, р** перед наступним твердим приголосним, посприяло впорядкуванню правопису всіх таких загальних назв. Що ж до власних іншомовних назв (прізвищ, особових імен, власних географічних назв), то в них після цих дев’ятьох приголосних вживали **і**, зрідка – **и**. Це створювало труднощі, бо потрібно було запам’ятати, у яких із них писати **і**, а в яких – **и**. Саме тому авторський колектив, який підготував до друку “Український правопис” 1993 року, розширив коло власних географічних назв з **и**. До них потрапили *Алжир, Бразилія, Скандинавія, Братислава, Ватикан, Вашингтон, Крит, Мадрид, Сицилія, Сирія, Чикаго, Чилі, Тибет* та ін.

У проєкті найновішої редакції “Українського правопису” (1999) запропонували поширити “правило дев’ятки” на всі власні іншомовні назви. Цю пропозицію підтримали мовознавці, які брали участь у його обговоренні. Проєкт, як відомо, не став офіційним правописним кодексом, але вживання **и** в загальних і власних іншомовних назвах після названих дев’ятьох приголосних активно обстоюють і далі як фахівці, так і практики. Воно відповідає вимові цих приголосних в українській мові та робить послідовним правопис запозичень. Саме тому набір іншомовних особових імен та прізвищ з **и** розширюється, що засвідчує мовна практика і деякі орфографічні словники української мови. Він поповнився такими власними назвами, як *Аристотель, Аристофан, Еврипід, Фридрих, Фердинанд, Ричард, Ричмонд* та ін.

Зважаючи на відзначену вище особливість вимови дев’ятьох приголосних звуків в українській мові та прагнучи до однакового, послідовного передавання їх у загальних і власних назвах, маємо підстави писати **и** у словах *Аристотель, Аристофан, Еврипід, Фридрих, Фердинанд, Ричард, Ричмонд* та ін.

ВІДМІНЮВАННЯ ПРІЗВИЩ ТА ОСОБОВИХ ІМЕН

Згадав Василя *Черних* чи Василя *Черниха*?

В українському вжитку неприродно звучать російські невідмінювані прізвища на **-их**, пор.: *Черних, Долгих, Жарких, Крутих, Сєдих*, сформовані на основі родового відмінка множини прикметників. Одні пропонують відмінювати їх, тому що в українській мові чоловічі прізвища на приголосний відмінювані (Український правопис. – К. Наук. думка, 1997, § 102, п. 4), інші не змінюють таких прізвищ, подібно до російської мови. У різних довідкових виданнях зовсім не згадують цих прізвищ. На нашу думку, уживати в українській мові чоловічі російські прізвища на **-их** за зразком відмінюваних чоловічих прізвищ на приголосний не можна, бо вони втрачають зв'язок із вихідною формою прикметника, пор.: *Василя Черниха, Василеві Черниху, (з) Василем Чернихом і т. д.; Віктора Долгиха, Вікторові Долгиху, (з) Віктором Долгихом і т. д.; Івана Жаркиха, Іванові Жаркиху, (з) Іваном Жаркихом і т. д.*

Отже, рекомендуємо вживати: *Згадав Василя Черних; Зустрівся з Віктором Долгих; Подарував книжку Іванові Жарких; Немає Миколи Крутих; Відповів Андрієві Сєдих.*

Сестри *Тельнюк*, брати *Яремчуки* і тріо *Мареничів*

У якій формі – однини чи множини – потрібно вживати прізвище, якщо йдеться про двох і більше жінок, чоловіків або жінок і чоловіків? Треба зважати на те, чим закінчується прізвище і кому воно належить – чоловікам чи жінкам. Чоловічі прізвища на **-а, -о** та кінцевий приголосний в українській мові відмінюють, тому їх уживають у множині, якщо йдеться про двох і більше чоловіків, пор.: *Платон і Георгій Майбороди; Іван і Петро Потапенки, брати Потапенки; Дмитро і Назарій Яремчуки, брати Яремчуки.* Так само форму множини мають і жіночі прізвища на **-а**, пор.: *Уляна і Софія Майбороди, сестри Майбороди.* Жіночі прізвища на **-о** та кінцевий приголосний, як відомо, не відмінюють, тому вони мають форму однини, іменуючи двох і більше жінок,

пор.: *сестри Байко, сестри Тельнюк, Леся і Галя Тельнюк*. Якщо ж потрібно назвати на прізвище гурт, родину, де є жінки і чоловіки, то його вживають у формі множини, пор.: *Антоніна, Світлана та Валерій Мареничі, тріо Мареничів; Василь і Діана Матющенки, дует Матющенків; родина Скиданів*.

Гесць – Гейця

В одному з офіційних документів читаємо: “...доручити віце-президенту НАН України академіку НАН України В. М. Гесцю внести їх на розгляд і затвердження Президії НАН України”; “Контроль за виконанням цієї постанови покласти на голову Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України академіка НАН України В. М. Гесця”. Прізвище ***Гесць*** в обох реченнях ужито неправильно, тому що в українській мові голосний е суфікса ***-ець (-ець)*** у непрямих відмінках випадає як у загальних, так і власних назвах – назвах населених пунктів, річок, у чоловічих прізвищах тощо, пор.: *українець – українця, українцеві (українцю), українцем, (на) українцеві (українцю), (Кл. в.) українцю; адигеєць – адигейця, адигейцеві (адигейцю), адигейцем, (на) адигейцеві (адигейцю), (Кл. в.) адигейцю; Трускавець – Трускавця, Трускавцеві (Трускавцю), Трускавцем, (у) Трускавці, (по) Трускавцеві; Сіверський Донець – Сіверського Дінця, Сіверському Дінцеві (Дінцю), Сіверським Дінцем, (по) Сіверському Дінцеві (Дінцю), (у) Сіверському Дінці; Левенець (Віктор) – Левенця, Левенцеві (Левенцю), Левенцем, (на) Левенцеві (Левенці)*.

Отже, чоловіче прізвище ***Гесць*** правильно відмінювати так: *Гесць – Гейця, Гейцеві (Гейцю), Гейцем, (на) Гейцеві*; пор. ще: *Лазоришинець – Лазоришинця, Лазоришинцеві (Лазоришинцю), Лазоришинцем, (на) Лазоришинцеві*. У звертаннях, за чинним “Українським правописом”, прізвище треба вживати в називному відмінку, а іменник (загальна або власна назва), що йому передує, має форму кличного відмінка (Український правопис. – К. : Наук. думка, 2007, § 53, п. 4, примітка 3), пор.: *Високоповажаний академіку Гесць; Шановний професоре Лазоришинець; Дорогий Анатолію Левенець*.

Жіночі прізвища на **-ець (-єць)**, як відомо, в українській мові не відмінюють, тому правильно вживати *Марія Геєць – Марії Геєць, Марії Геєць, Марією Геєць, (на) Марії Геєць, (Кл. в.) Маріє Геєць; Ольга Лазоришинець – Ольги Лазоришинець, Ользі Лазоришинець, Ольгою Лазоришинець, (на) Ользі Лазоришинець, (Кл. в.) Ольго Лазоришинець.*

Боже, Україну збережи,
Господи, помилуй нас

Звертаючись у молитвах до *Господа Бога*, дехто вживає форму *Господе*, очевидно, під впливом форми *Боже*. Потрібно запам'ятати, що слово *Бог* і назви, які його замінюють (*Вседержитель, Господь*), у кличному відмінку мають різні закінчення. Відповідно до правил чинного українського правопису (див.: Український правопис. – К. : Наук. думка, 1998, § 53, п. 1, 2) слово *Бог* приєднує закінчення **-е** (*Боже*), а *Вседержитель* – закінчення **-ю** (*Вседержителю*). Виняток становить назва *Господь*, бо вона єдина з іменників II відміни, що вживається із закінченням **-и**, пор. у молитвах: *Господи, помилуй, Господи, помилуй, Господи, помилуй нас.*

Отже, звертаючись до *Бога*, уживайте форми *Боже, Вседержителю, Господи.*

ВІДМІНЮВАННЯ ВЛАСНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

У Голосіїві, як і в Києві

Якщо йдеться про Київ, то назву цього міста відмінюють легко, пор.: *живемо в Києві, любимо Київ, прибули до Києва, пролетіли над Києвом* тощо. А от у вживанні назви південного району Києва *Голосіїв*, що має так само будову присвійного прикметника на **-їв**, багато хто помиляється. Одні, переважно ті, хто вихідною вважає форму *Голосієво*, взагалі її не відмінює і

вживає подібно до російської мови, пор.: *живемо в Голосієво, любимо Голосієво, прибули до Голосієво, пролетіли над Голосієво* тощо. Інші відмінюють за зразком присвійних прикметників чоловічого-середнього роду з основою на твердий приголосний, пор.: *живемо в Голосієвому, завдячуємо Голосієвому, прибули до Голосієвого, пролетіли над Голосієвим* і т. д. Як бачимо, труднощі становить вихідна назва цього району Києва і вибір зразка її відмінювання. Нині спостерігаємо намагання повернути назву *Голосіїв*, пов'язану з історичною назвою *Голосіїв* (за іншою версією – *Гуласіїв*) хутір.

Подібно до назв населених пунктів на **-ів(-їв)**, що втратили зв'язок із присвійними прикметниками, *Голосіїв* потрібно відмінювати за зразком іменників II відміни чоловічого роду з основою на твердий приголосний, тобто як *Київ, Тетіїв, Іркліїв, Миколаїв*, пор.: *Голосіїв, Голосієва, Голосієву, Голосіїв, Голосієвом, (у) Голосієві, (по) Голосієву, Голосієве*, напр.: *Голосіїв* – ця назва не раз зустрічається в його [М. Рильського] поетичних творах (Літературно-меморіальний музей М. Т. Рильського. Путівник. – К., 1970); *Максим Тадейович провів у Голосієві свої останні тринадцять літ життя* (О. Дейч); *Над Голосієвом туман / Димить у тихім плинні* (О. Максимейко).

Їхати до *Святошино* чи *Святошина*?

Ще й досі дехто з киян уживає як невідмінювану назву *Святошино*, а саме: *живу у Святошино, їжджу із Святошино, гуляємо по Святошино*. Ця історична назва району Києва мала форму присвійного прикметника із суфіксом **-ин**, тобто *Святошин (Святошине)*, яку утворено, за однією з версій, від імені *Святоша*, що є пестливою формою імені чернігівського князя *Святослава* (у чернецтві – *Микола (Никола) Святоша*). У сучасній українській літературній мові назва *Святошин* утратила зв'язок із присвійним прикметником і відмінюється як іменник II відміни чоловічого роду з основою на твердий приголосний, пор.: *Святошин, Святошина, Святошину (-ові), Святошином, (у) Святошині, (по) Святошину, Святошине*.

Отже, правильно вживати: *їхати до Святошина; виїхати із Святошина; присвятити Святошину; пишатися Святошином; жити у Святошині.*

Їдемо з *Нової Каховки* до *Асканії-Нової*

В Україні чимало населених пунктів, у назвах яких ужито форму прикметника *новий*, що вказує на їхнє пізніше заснування, пор.: *Новий Байрак, Новий Биків, Новий Бобрик, Новий Буг, Новий Гай, Новий Солотвин, Нова Каховка, Нова Диканька, Нова Балта, Нові Безрадичі, Нові Млини, Нові Петрівці* та ін. У цих назвах відмінюють обоє слів: перше – як прикметник, друге – як іменник, пор.: *Новий Байрак, Нового Байраку, Новому Байраку, Новим Байраком, (у) Новому Байраці; Нова Диканька, Нової Диканьки, Новій Диканьці, Новою Диканькою, (у) Новій Диканьці; Нові Петрівці, Нових Петрівців, Новим Петрівцям, Новими Петрівцями, (у) Нових Петрівцях* і т. д.

Значно частіше в назвах населених пунктів пізнішого заснування використовували прикметникову основу *ново-*, унаслідок чого утворилися однослівні, складні за будовою топоніми: *Новобогданівка, Новоіванівка, Новокалинівка, Новомихайлівка, Нововолинськ, Новокостянтинів, Новомиргород, Новокалинове, Новокленове, Новоіванківці*. В українській мові їх пишуть разом і відмінюють у них тільки другу частину, пор.: *Новобогданівка, Новобогданівки, Новобогданівці, Новобогданівкою, (у) Новобогданівці; Нововолинськ, Нововолинська, Нововолинську, Нововолинськом, (у) Нововолинську; Новоіванківці, Новоіванківців, Новоіванківцям, Новоіванківцями, (у) Новоіванківцях.*

І лише одна назва такого походження відрізняється своєю будовою від уже згаданих, бо в ній означальний прикметник у формі жіночого роду *Нова* вжито після основної іменникової назви і поєднано з нею за допомогою дефіса. Це – *Асканія-Нова*. В орфографічних словниках української мови та довідкових виданнях запропоновано три зразки її відмінювання, причому в усіх наголошують перший склад прикметника *Нова*: 1) першу частину відмінюють

як іменник, другу – ні: *Асканії-Нова*; 2) відмінюють обидві частини як іменники з відповідними закінченнями: *Асканії-Нови*, *Асканії-Нові*, *Асканією-Новою*, (в) *Асканії-Нові*; 3) першу частину відмінюють як іменник, другу – як прикметник: *Асканії-Нової*, *Асканії-Новій*, *Асканією-Новою*, (в) *Асканії-Новій*. Третій зразок відмінювання цієї назви відповідає правилів чинного “Українського правопису” про відмінювання в обох частинах географічних назв, що складаються з іменника та прикметника (К. : Наук. думка, 2007, § 112, п. 4, б), пор.: *Переяслав-Хмельницький*, *Переяслава-Хмельницького*, *Переяславу-Хмельницькому* і т. д.; *Новоград-Волинський*, *Новограда-Волинського*, *Новограду-Волинському* і т. д. Але немає підстав перетягувати наголос на перший склад у прикметника *Нова*, бо це суперечить нормі наголошування його в українській літературній мові.

Отже, українською мовою правильно вживати: *Їдемо з Нової Каховки до Асканії-Нової*; *Відвідати Асканію-Нову*; *Зупинитися перед Асканією-Новою*; *Побувати в Асканії-Новій*.

Прибув з *Дебальцева* чи *Дебальцевого*?

За яким типом – прикметниковим чи іменниковим – потрібно відмінювати назви населених пунктів (міст, селищ, сіл) на **-е**, утворені колись від російських прізвищ із суфіксами присвійних прикметників **-ов**, **-ев**? Ідеться про назви на зразок *Синельникове*, *Дебальцеве*, *Докучаєве*, *Єнакієве* та ін. У додатках до деяких тлумачних (див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови (Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005) та орфографічних словників (див.: Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики (Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003) їх пропонують відмінювати як прикметники середнього роду на **-е**, за винятком назви *Докучаєве*. Зважаючи на те, що ці назви населених пунктів ми не пов’язуємо тепер з російськими прізвищами

присвійного характеру, маємо підстави відмінювати їх як **іменники II відміни середнього роду з основою на твердий приголосний**, пор.:

Н. в.	<i>Синельникове</i>	<i>Дебальцеве</i>
Р. в.	<i>Синельникова</i>	<i>Дебальцева</i>
Д. в.	<i>Синельникову</i>	<i>Дебальцеву</i>
З. в.	<i>Синельникове</i>	<i>Дебальцеве</i>
О. в.	<i>Синельниковом</i>	<i>Дебальцевом</i>
М. в.	<i>(у) Синельникові</i>	<i>Дебальцеві</i>
	<i>(по) Синельникову</i>	<i>Дебальцеву</i>
Кл. в.	<i>Синельникове</i>	<i>Дебальцеве</i>

ВІДМІНЮВАННЯ ВЛАСНИХ ТА ЗАГАЛЬНИХ НАЗВ

Кубка і кубку

У спорті *Кубок (Суперкубок)* – це приз (ваза з коштовного матеріалу) і самі змагання, ігри, у яких його виборюють, напр.: *Вони [волейболісти] вп'яте... завоювали **Кубок** європейських чемпіонів* (Робітнича газета, 11.03.1975); *...динамівці Києва проведуть дві зустрічі за **Суперкубок**...* (Вечірній Київ, 16.08.1975); *Президента УЄФА турбує, що останнім часом для футболістів престижніше виграти клубну Лігу чемпіонів, ніж **Кубок** світу...* (Країна, 08.04.2011); *А Левенець... нагадував тренера футбольної команди, яка програла **суперкубок*** (П. Загребельний). Тлумачні та орфографічні словники української мови чомусь не розмежовують цих двох значень слів *Кубок*, *Суперкубок* і в родовому відмінку однини подають для них закінчення **-а**. Воно стало єдиним у спортивному вжитку, напр.: *Не на користь **Кубка** світу й активна натуралізація гравців та надмірна комерціалізація футболу* (Країна, 08.04.2011.); *Чвертьфінальні матчі **Кубка** України... зібрали наймовірною потужну... глядацьку аудиторію* (Україна молода, 28.03. – 29.03.2014). Проте це суперечить правилів чинного “Українського правопису” (К. : Наук. думка,

2007, § 48, п. 2 и), згідно з яким іменники, що означають ‘змагання, ігри’, в згаданому відмінку мають закінчення -у.

Отже, слова *Кубок, Суперкубок* зі значенням ‘приз’ у родовому відмінку однини потрібно вживати із закінченням -а (*Футболісти не вибороли Кубка (Суперкубка)*), а зі значенням ‘спортивні змагання, ігри’ – із закінченням -у (*1/8 фіналу Кубку світу з футболу*).

Завідувачу, але небоже

Чому в звертаннях уживають *товаришу, слухачу, глядачу, завідувачу, здобувачу, але небоже, стороже, екіпаже, чижє*? А тому, що в кличному відмінку іменники – загальні назви чоловічого роду II відміни з основою на шиплячі **ш, ч** мають закінчення -у, а на шиплячий -ж (дж) – закінчення -е. Такі ж іменники – валсні назви в кличному відмінку вживаються лише із закінченням -е (див.: Український правопис. – К. : Наук. думка, 2007, § 53, п. 1, 3): *Тимоше, Довбуше, Джордже, Лютіже*. Якщо ж загальні та власні назви стоять поряд, то кожна має своє закінчення кличного відмінка: *Любий товаришу Тимоше; Високоповажаний завідувачу Довбуше*.

ВІДМІНЮВАННЯ АБРЕВІАТУР

Боротися зі *СНІДом* чи *СНІД*?

Чи можна відмінювати ініціальні (звукові та буквені) аббревіатури в українській мові? Так, але не всі. До відмінюваних належать звукові, які вимовляємо як звичайне слово, що закінчується переважно на приголосний (див.: Український правопис. – К. : Наук. думка, 2007, § 39, п. 2, примітка). Їх потрібно відмінювати так само, як іменники другої відміни чоловічого роду з основою на твердий приголосний, а закінчення писати з малої літери і безпосередньо приєднувати до аббревіатури. Напр.: *Радісна новина прозвучала*

для всіх українців, які втомилися від свавілля **ЖЕКів** (Україна молода, 17.07.2008); Щоб запобігти цьому, слід інформувати про захаращений стан сусідніх балконів працівників **ЖЕКу** (Нова Оболонь, № 3); Як повідомили в **УНІАНі**, таку впевненість висловив міністр юстиції на прес-конференції з нагоди 90-ї річниці Мін'юсту України (Україна молода, 17.07.2008); ...перший заступник начальника обласного **УБОЗу**... поки що лише обіцяє затримати “на гарячому” ірпінських посадовців (Україна молода, 17.07.2008); У кожному райцентрі нашої держави з'явиться кабінет для обстеження на захворювання з **ВІЛ / СНІДу** (Україна молода, 09.07.2008); ...програмою уряду на найближчі п'ять років передбачено приблизно 4,5 мільярда гривень на виконання програми боротьби з **ВІЛ / СНІДом** (Україна молода, 09.07.2008); Недостатня мовна компетенція працівників **РАЦСів**, паспортних столів, відділень Пенсійного фонду, нотаріусів та інших посадовців і далі призводить до порушень права особи на коректний документальний запис її власного імені (Л. Ажнюк). Кінцеві **г, к** звукових аббревіатур, як і в звичайних словах, чергуються в місцевому відмінку із **з, ц**, пор.: у **ТЮЗі**, у **ЖЕЦі**, у **ВАЦі**, у **ДАЦі**. Напр.: Дитячий гурт автентичного фольклору “Дай Боже” кілька днів поспіль виступав у **ТЮЗі** (Україна молода, 31.05.2008).

Проте багато нових звукових аббревіатур не змінює своєї форми в непрямих відмінках: **МОН, ВАТ, ЗАТ, ТОВ, ЧАЕС, РАЕС** та ін. Напр.: Ось це і лякає чиновників у **МОН** (Україна молода, 10.07.2008); 3 липня у приміщенні **ВАТ** “УНДІ шкіряно-взуттєвої промисловості” відбулося засідання Ради директорів промислових підприємств та наукових установ Оболонського району м. Києва (Нова Оболонь, 2008, № 3); Віддруковано у **ТОВ** “Айлант” (Із монографії); Особливу увагу приділено оздоровленню та відпочинку... малечі, що постраждала внаслідок аварії на **ЧАЕС**... (Нова Оболонь, 2008, № 3). Деякі звукові аббревіатури, зокрема **БЮТ (Б'ЮТ), МОЗ**, відмінюють непослідовно, пор.: Депутати від **БЮТу** написали заяви про вихід з фракції (Українська правда, 24.07.2006); Для припинення парламентської коаліції потрібні заяви про вихід із неї однієї з двох коаліційних фракцій – **БЮТу** або **НУ-НС** (Газета по-

українськи, 11.06.2008); 5 серпня на партійному з'їзді **БЮТу** було затверджено список кандидатів у депутати ВРУ (Щоденний Львів, 06.08.2008); Кличко домовляється з **БЮТ** (Україна молода, 05.06.2008); ...жінка... збирається оббивати пороги **МОЗу** і судів (Україна молода, 21.06.2008); ...але в **МОЗ** досі мовчать (Україна молода, 05.06.2008).

Звукові абрєвіатури, які вимовляємо як звичайне слово, що закінчується на голосний, невідмінювані: *ДАІ, ЗМІ, КРУ, МАУ, ЖЕУ, НАНУ, УРЕ, УПА, УЄФА, СТО, УНСО, МАГАТЕ, ПАРЄ* і под. Напр.: *У західних областях України воїнів **ОУН-УПА** підтримувало майже все населення* (Україна молода, 17.07.2008); *Драконівські вимоги **УЄФА** особливо вдарили по швейцарських уболівальниках...* (Україна молода, 11.06.2008).

До невідмінюваних належать і буквені абрєвіатури, які вимовляємо за назвами їхніх букв-складників, пор.: *УТН* (утеен), *СТБ* (естебе), *ЦВК* (цевека), *МВФ* (емвееф), *ВВП* (вевеπε), *ВНП* (веенπε), *ПДВ* (пєдеве), *АПК* (апєка) та ін. Напр.: *Оболонська районна державна адміністрація згідно з розпорядженням **КМДА**... провела низку перевірок дитячих атракціонів та ігрових майданчиків* (Нова Оболонь, 2008, № 3); *Експерти **МВФ** визнали – за підсумками першого півріччя – інфляцію в Україні однією з найвищих у світі* (Дзеркало тижня, 19.07. – 01.08.2008); *Визначення платників **ПДВ**, перелік оподатковуваних і не оподатковуваних операцій, особливості обкладання **ПДВ** імпорту та експорту – усе це визначає закон України “Про **ПДВ**”* (Дзеркало тижня, 19.07. – 01.08.2008). Вони переважають над відмінюваними звуковими абрєвіатурами.

Отже, в українській мові можна відмінювати тільки звукові абрєвіатури на приголосний, які вимовляють як звичайне слово. Тому потрібно вживати: *Боротися зі **СНІДом**; Приєднатися до **Б'ЮТу**; Побувати на виставі в **ТЮЗі**; Подати документи до **ВАКу**; Бути присутнім на колегії **ДАКу**.*

Зустрітися із *завкафедри*

Мішані абрєвіатури в українській мові вважають відмінюваними. Зразком для відмінювання таких абрєвіатур слугує тип відмінкової парадигми їхнього опорного іменника, з яким поєднана перша скорочена основа. Це можуть бути парадигми іменників чоловічого, жіночого та середнього роду, а також множинних іменників, пор.: *драмтеатр – драмтеатру, драмтеатру (-ові), драмтеатром, (у, на) драмтеатрі, (по) драмтеатру (-ові)* і т. д.; *літстудія – літстудії, літстудію, літстудією, (у, на, по) літстудії* і т. д.

Проте не всі мішані абрєвіатури відмінювані в українській мові. До таких належать абрєвіатури з першим скороченим компонентом *зав-*, що розрізняються своїми розгорнутими словосполуками. Одні з них поєднують *зав-*, що є скороченням іменника *завідувач*, та цілий іменник у формі родового відмінка, пор.: *завбази (завідувач бази), так само: заввідділу, завкадрів, завкафедри, завклубу, завлабораторії, завскладу, завферми*. Інші мішані абрєвіатури також мають у своєму складі компонент *зав-*, але він співвідноситься із субстантивованим активним дієприкметником *завідуючий*, що поширився в українській мові під впливом російської. Про це свідчить залежний від нього іменник у формі орудного відмінка, пор.: *завбазою (завідуючий базою), так само: заввідділом, завкадрами, завкафедрою, завклубом, завлабораторією, завскладом, завфермою*. Саме тому радимо користуватися невідмінюваними мішаними абрєвіатурами, де компонент *зав-* поєднано з формою родового відмінка іменника.

Отже, українською мовою правильно вживати так: *Домовитися із завбази; Повідомити заввідділу; Зустрітися із завкафедри; Зайти до завкадрів; Передати документи завлабораторії; Попросити в завскладу.*

ВІДМІНЮВАННЯ ПРИСВІЙНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Від *Різдва Христового*, а не *Різдва Христова*

У публікаціях на різдвяну тематику трапляються вживання до *Різдва Христова*, від *Різдва Христова*, крім *Різдва Христова* і под., у яких використано форму *Христова* подібно до російської мови, пор.: *от Рождества Христова*, до *Рождества Христова*.

В українській назві свята *Різдво Христове* форма *Христове* – це форма середнього роду присвійного прикметника, утворена від імені *Христос*. Як відомо, у непрямих відмінках присвійні (короткі) прикметники мають закінчення повних прикметників, тобто *-ого* (родовий відм.), *-ому* (давальний і місцевий відм.), пор.: *батьків – батькового, батьковому* і т. д.; *Петрове – Петрового, Петровому* і т. д. Тому й форму середнього роду присвійного прикметника *Христове* потрібно відмінювати як повні прикметники середнього-чоловічого роду, а саме: *Різдво Христове – Різдва Христового, Різдву Христовому, Різдвом Христовим, (по) Різдву Христовому (Христовім)*.

Отже, в українській мові правильно вживати до *Різдва Христового*, від *Різдва Христового*.

ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ

Почнемо виконувати з *дві тисячі чотирнадцятого року*

Триває дві тисячі чотирнадцятий рік. Уживаючи цю назву року в різних відмінкових формах, мовці припускаються помилок, особливо в означенні початку чого-небудь, пор.: *З двох тисяч чотирнадцятого року..; Від двох тисяч тринадцятого року...* Помиляються тому, що відмінюють усі слова такого складеного порядкового числівника, нехтуючи правило, за яким потрібно відмінювати лише його останнє слово, тобто *чотирнадцятий*, та означуваний ним іменник *рік*.

Отже, українською мовою правильно вживати: *З (від) дві тисячі чотирнадцятого року завод працює за повним робочим тижнем; З дві тисячі*

чотирнадцятим роком українці пов'язують великі сподівання; У дві тисячі чотирнадцятому році відбудеться науковий форум.

Кворум – $2/3$ від кількості членів спеціалізованої вченої ради

Кворум – це встановлена статутом організації (установи) найменша кількість членів, присутність якої потрібна, обов'язкова для прийняття правочинних ухвал. Здебільшого вона становить $2/3$ від кількості членів організації (установи, органу).

У реченні *Кворум є, на засіданні присутні $2/3$ від кількості членів спеціалізованої вченої ради* каменем спотикання, як засвідчує практика, є називання дроби $2/3$, а точніше – його знаменника. Одні озвучують його *дві треті*, інші – *дві третіх*. Немає послідовності в утворенні форми знаменника дроби і в довідкових та навчальних виданнях. Форму *дві треті* пропонує чинний “Український правопис” (К. : Наук. думка, 2007, § 72), форму *дві третіх* – підручники, посібники та енциклопедія “Українська мова”. А яка з них правильна? Вибираючи форму знаменника, потрібно зважати на те, що дріб – число, яке складається з частин одиниці. Це може бути одна частина одиниці, поділеної на кілька однакових частин ($1/2$, $1/3$, $1/4$), або сукупність кількох однакових частин одиниці ($2/3$, $2/5$, $3/4$). Називаючи дріб, слово *частина* опускають, але її форма зумовлює форму залежного від неї порядкового прикметника в ролі знаменника дроби, пор.: *одна друга* (частина одиниці), *однієї другої* (частини одиниці), *одній другій* (частині одиниці) і т. д. У дробів, чисельник яких визначає кілька однакових частин одиниці, знаменник виражений формою родового відмінка множини порядкового прикметника, зумовленою опущеним словом *частин*. Дріб $2/3$ означає дві з трьох частин одиниці. Саме тому його називають *дві третіх* і відмінюють чисельник за власне числівниковим, а знаменник – за прикметниковим зразком, пор.: *двох третіх, двом третім, двома третіми*.

Отже, правильно вживати в українській мові так: *Кворум є. На засіданні присутні **дві третіх** від кількості членів спеціалізованої вченої ради; Науковий ступінь кандидата філологічних наук присуджено, якщо за нього проголосувало **три четвертих** від кількості присутніх на засіданні членів спеціалізованої вченої ради.*

СЛОВОВЖИВАННЯ

Українськомовний, а не україномовний

Дехто вважає, що людей, які розмовляють українською мовою, потрібно називати *україномовними*, подібно до *англомовних, іспаномовних* та ін., незважаючи на те що ці складні прикметники тісніше пов'язані з назвою країни, ніж із назвою її мови. Інші заперечують проти вживання *україномовний*, тому що немає *росіємовний, польщємовний*. Замість нього пропонують уживати *українськомовний*, бо він точніше відбиває зв'язок з українською мовою. За таким самим зразком утворені складні прикметники *російськомовний, німецькомовний, чеськомовний* та ін.

Отже, людей, які розмовляють українською мовою в Україні та за її межами, правильно називати *українськомовними*.

Чекайте в *приймальні*

На кімнатах, де приймають відвідувачів, де відвідувачі чекають, щоб їх прийняли, донедавна були вивіски **ПРИЙОМНА** або **ПРИЙМАЛЬНА**. Їх замінили вивіскою **ПРИЙМАЛЬНЯ**, бо вона відповідає моделі творення назв кімнат за призначенням для чого-небудь, пор.: *вітальня, спальня, їдальня* та ін. А от уживають цю назву іноді неправильно, бо відмінюють її як прикметник *приймальна*, а саме: *сидіти в приймальній, зайти до приймальної, вийти з приймальної*. В українській мові слово *приймальня* потрібно відмінювати як

іменник першої відміни м'якої групи, пор.: Р. в. *приймальні*, Д. в. *приймальні*, З. в. *приймальну*, О. в. *приймальною*, М. в. (у, по) *приймальні*.

Отже, правильно вживати *зайти до приймальні*, *вийти з приймальні*, *бачу приймальню*, *чекати в приймальні*.

Чим можна замінити *прийом*?

Донедавна зі значенням дієслова *приймати* в українській мові широко вживали іменник *прийом*, про що свідчить багато узвичаєних словосполук із різних професійних сфер, пор.: *прийом студентів*, *прийом відвідувачів*, *прийом їжі*, *прийом ліків*, *години прийому*, *дні прийому*, *пункт прийому*, *бути на прийомі в лікаря*, *записатися на прийом до лікаря*, *ліки на два прийоми*, *влаштувати прийом* (з нагоди кого-, чого-небудь). Цілком очевидно, що названі совосполуки є буквральним перекладом відповідних російських зі словом *прием*, тому що в українському іменниковому словотворенні немає зразка, за яким би міг утворитися іменник *прийом*. Його потрібно замінити органічними для української мови словами *приймання*, *вживання*, *споживання* та ін. (пор.: *приймання відвідувачів*, *приймання студентів*, *споживання їжі*, *уживання ліків*, *ліки на два рази*, *години приймання*) або прикметником *приймальний* (пор.: *приймальні дні*, *приймальні години*, *приймальний пункт*, *приймальний покій*).

У лікарській практиці замість звичних професійних штампів *прийом лікаря*, *записатися на прийом до лікаря*, *був на прийомі в лікаря* правильно вживати *лікар приймає (консультує)*, *записати до лікаря*, *побував у лікаря*, *відвідав лікаря*, *ходив до лікаря* та ін.

Узвичаєна в офіційно-діловому вжитку словосполука *влаштувати прийом* (з нагоди кого-, чого-небудь – візиту найвищої посадової особи якоїсь країни, делегації, запрошених гостей тощо) має кілька відповідників, вибір яких залежить від того, приймали (приймають) з частуванням чи без нього: якщо з ним, то правильно повідомити *Президент дав (дасть) сніданок (обід,*

вечерю)... або *Президент влаштував гостину...*; коли ж без частування, то треба вжити *Президент прийняв делегацію (гостей)...*; *Президент зустрівся з делегацією (гостями)...*; *Президент влаштував урочисту зустріч з... тощо.*

Отже, слово **прийом**, безпідставно вживане в різних сполуках, має в українській мові свої відповідники, якими радимо скористатися.

За сприяння чи за сприянням?

Помиляються ті, хто вживає прийменниково-іменникові сполуки *за сприянням, за втручанням, за реагуванням, за участю* та ін. зі значенням умови, що дасть змогу чогось досягти, що-небудь здобути. В українській мові це значення виражають прийменниково-іменникові сполуки *за сприяння, за втручання, за реагування, за участі*, бо вони утворені на основі складнопідрядних речень із підрядною умовною частиною, пор.: ***За сприяння керівництва колектив долає труднощі – Якщо керівництво сприятиме, колектив здолає труднощі; За втручання органів правосуддя атаки рейдерів удасться відбити – Якщо органи правосуддя втрутяться, атаки рейдерів удасться відбити; За реагування органів контролю на звернення установ помилок у бухгалтерському обліку не буде – Якщо органи контролю реагуватимуть на звернення установ, помилок у бухгалтерському обліку не буде; За участі всіх вишів України студентська олімпіада буде успішною – Студентська олімпіада буде успішною, якщо в ній візьмуть участь усі виші України.***

Інститут не може носити імені...

В офіційних назвах деяких установ, організацій тощо є слово *імені*, написане повністю або скорочено – *ім*. Це означає, що їм присвоєно чиєсь прізвище – засновника, видатної особи, причетної або не причетної до них, напр.: *Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут*

мовознавства *ім.. О. О. Потебні НАН України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського*. Про такі установи, організації нерідко пишуть (кажуть), що вони *носять ім'я* (зі значенням прізвища). Але це неправильне вживання, бо в українській мові *ім'я* (прізвище) *присвоюють чому-небудь* або *іменем* (прізвищем) *називають щось*, а *носити* можна предмети, одяг, дитину тощо.

Отже, правильно вживати так: *Інституту (Інститутові) присвоїли ім'я..; Інституту (Інститутові) присвоєно ім'я..; Інститут названий (названо) іменем...*

Про що річ, якщо вжито *сиріч*?

У газетній періодиці натрапляємо на незвичне, маловідоме для багатьох читачів слово *сиріч*. Із контексту зрозуміло, що його вживають зі значенням пояснювальних (ототожнювальних) сполучників *тобто*, *або* та ін., пор.: *На танку гурт журналістів, яких запросив на день відкритих дверей, сиріч на екскурсію, секретаріат Президента (Україна молода, 13.06.2007); А потім, куди ж їх “тикати” ті натовські бази – усі найкращі місця вже зайняті військовими базами Росії, сиріч Чорноморським флотом (Україна молода, 14.02.2008).*

Що це за сполучник і коли його доречно вживати? З історичних джерел дізнаємося, що *сиріч* – сполучник церковнослов'янського походження, утворений із *си рьчь*, тобто “це слово”. У тлумачному Словнику української мови його подано як пояснювальний, застарілий, із стилістичною позначкою іронічний (див.: т. IX, с. 199). Очевидно, саме тому його почали вживати в іронічних контекстах замість нейтральних пояснювальних сполучників *тобто*, *або* та ін.

Отже, пояснювальний (ототожнювальний) сполучник *сиріч* в українській мові доречно використовувати тоді, коли тлумаченню чого-небудь потрібно надати іронічного забарвлення.

Що це за *листок-вкладиш*?

Відкривши упаковку з ліками, ми читаємо інструкцію для медичного застосування цих ліків. У ній написано: “*Уважно прочитайте цей листок-вкладиш перед тим, як розпочати застосування препарату! Зберігайте цей листок-вкладиш. Вам може знадобитися перечитати його*”. Застереження слухне, але незрозуміло, чому цей вкладний листок названо *вкладишем*. В українській літературній мові від дієслів не утворюють іменників за допомогою суфікса *-иш*. Листок, який вкладають до чого-небудь, який призначений для вкладання в що-небудь, можна назвати *вкладний листок* або *листок-вкладка*.

Отже, читайте *вкладний листок* або *листок-вкладку*.

Презентує – це не *репрезентує*

Останнім часом на сторінках української преси, у професійному писемному та усному мовленні почали широко вживати дієслово *презентувати* і утворений від нього дієприкметник *презентований* зі значенням, відмінним від того, з яким вони узвичаєні в українській мові. В одинадцятитомному тлумачному Словнику української мови значення дієслова *презентувати* було витлумачене як ‘передавати що-небудь у власність як подарунок; дарувати’, причому воно подане із стилістичною позначкою *заст., розм.* (див.: т. VII, с. 532). У такому значенні це дієслово зафіксоване в мові української художньої літератури, пор.: *Згадалася [Наливайкові] її довга розповідь про чоловіка Яна... та про тисячі золотих червінців, що їх презентував удові король Баторій за ті чоловікові заслуги (І. Ле); Пан Войський не візьме того собі у гнів, Як персня я йому уклінно презентую (М. Рильський); Букетики кримських конвалій презентували московським студенткам (Ю. Смолич)*. Словотвірно воно пов’язане з іменником латинського походження *презент*, пор.: *На себе панцир натягає [Еней], Палаш до бока прив’язав; Насилу щит підняв чудесний, Не*

легкий був презент небесний (І. Котляревський); *Двічі на тиждень провідував* [Макар] *Зою Артемівну. І завжди привозив у **презент**, що мав на хуторі* (П. Кочура).

Нове значення дієслова *презентувати* ‘публічно представляти що-небудь нове, те, що недавно з’явилося чи було створено’ сформувалося під впливом запозиченого іменника *презентація*, що зафіксував “Великий тлумачний словник сучасної української мови” (Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005, с. 1105). Слово *презентація* спочатку вживалося в українській мові як фінансовий термін зі значенням ‘подання, вручення переказного векселя особі, яка зобов’язана сплатити по ньому’ (Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К., 1974, с. 542), а згодом воно розширило свою сполучуваність з іменниками, серед яких *книжка, видання, кінофільм, виставка* тощо, унаслідок чого в нього розвинулося теперішнє нове значення. Цей іменник почали активно використовувати в культурному та науковому житті України для найменування публічних зібрань, присвячених ознайомленню з чимось новим, інформуванню про новий важливий здобуток, представленню чогось новоствореного – книжки, кінофільму, виставки, організації тощо. Напр.: *Відбулася й **презентація** українського кіноархіву – Національного центру Олександра Довженка* (Дзеркало тижня, 10.09.2012); *Однією з них була **презентація** двох художніх виставок – персональної виставки Олександра Чегорки “Пісня Мамая” та виставки модерного українського мистецтва* (Експедиція ХХІ, 2010, № 7). Як бачимо, у дієслові *презентувати* розвинулося нове значення під впливом іменника *презентація* у зв’язку з потребами культурної практики.

Особливо активно вживаний із цим новим значенням дієприкметник *презентований*, що передає його як ‘представлений широкому загалу, оприлюднений’, пор.: *Нещодавно в Києві був **презентований** проект Усесторонньої міжнародної Конвенції про захист і підтримку прав і достоїнств людей з обмеженими можливостями* (Пенсія); *На Канському фестивалі нинішнього року був **презентований** франко-український фільм*

“Дніпровський крокодил”, який отримав досить позитивні відгуки (Дзеркало тижня, 25.02.2011); [...] якщо **презентований** нині твір написано від чоловічого імені, то наступний... буде вже жіночий (Експрес, 17.12.2010).

З’явилися вже й іменники *презентант* на означення особи, що презентує, представляє себе чи свій продукт, та *самопрезентація*, що називає вміння особи представити себе, напр.: *Одним із найважливіших результатів тренінг-курсу є розвиток уміння слухачів презентувати себе і свій продукт (розроблений проект) перед колегами і керівництвом... Презентант повинен так підготувати свій виступ, щоб кожна частина мала свій фрагмент змісту, який не повторюється* (Реферат на тему: **Самопрезентація** і саморефлексія учасників тренінгів програм (<http://aliveinter.net/ukr/referat>)).

Крім новітнього семантичного впливу слова *презентація* на *презентувати*, спостерігаємо помилкову вживання цього дієслова замість *презентувати*, пор.: *Творчість художника презентувала* (правильно: *репрезентувала*) *тогочасне образотворче мистецтво* (З газети). Хоч названі дієслова і мають латинські корені (пор. від лат. *representation* – наочне зображення, *praesento* – передаю, вручаю), але вони не рівнозначні. *Репрезентувати* вживають в українській мові зі значенням ‘бути представником кого-, чого-небудь і від когось, чогось; представляти; бути виразником якихось поглядів’ (Словник української мови, т. VIII, с. 511), напр.: *Свого лексичного значення займенникові слова не мають, проте лексичні значення тих слів, які вони репрезентують, [...] можна встановити лише в тексті, тобто в мовленні, а не в мові* (І. Вихованець); *Категорія темпоральності репрезентує систему значень, які в онтологічному сенсі співвіднесені з поняттям часу* (В. Барчук). ... Утворений від нього дієприкметник *репрезентований* означає ‘представлений чим-, ким-небудь реально’, напр.: *Іншим параметром контрастивної синтагматики зіставляваних дієслівних систем слугував їхній реченнєвотвірний потенціал, репрезентований системою типових моделей простих речень дієслівної будови...* (Н. Іваницька). Спільнокореневі з дієсловом *репрезентувати*

іменники *репрезентація*, *репрезентант* передають відповідно значення ‘наочне представлення кого-, чого-небудь і від когось, чогось’ (напр.: *Створивши міжнародну асоціацію українців, ми... вийшли на якісно новий рівень комунікації з іншими культурами і репрезентації своєї* (Літературна Україна, 03.08.1989) та ‘представник кого-, чого-небудь’ (напр.: *Тільки в 60-х роках хвиля українського впливу знов набігла на Галичину, і знов у формі зверхнього україно-і козакофільства. Ся течія найкраще характеризується відносинами її головного репрезентанта, Куліша, до Котляревського (І. Франко); Означено-особові речення як репрезентанти стильової економності* (І. Завальнюк).

Отже, у сучасній українській літературній мові дієслова *презентувати* і *репрезентувати*, дієприкметники *презентований* і *репрезентований*, іменники *презентація* і *репрезентація*, *презентант* і *репрезентант* розрізняються за своїми значеннями, тобто не можуть бути взаємозамінними. *Презентувати*, *презентація*, *презентований* означають ‘публічно представляти щось нове, ознайомлюватися з якимсь новим вагомим здобутком’, тоді як *репрезентувати*, *репрезентація*, *репрезентований* – ‘бути представником кого-, чого-небудь і від когось, чогось; представляти; бути виразником якихось поглядів’.

Скасувати, а не відмінити

Дієслова *відмінити* / *відміняти* почали широко вживати зі значенням ‘визнавати, оголошувати, робити що-небудь недійсним’, що засвідчують словосполучення *відмінити виставу*, *відмінити концерт*, *відмінити засідання*, *відмінити закон*, *відмінити наказ*, *відмінити акт* та ін. Автори деяких довідкових видань пропонують уживати дієслово *відмінити* лише з назвами заходів (*вистава*, *концерт*, *фестиваль*, *засідання* тощо), тобто *відмінити виставу*, *відмінити концерт*, *відмінити фестиваль*, *відмінити засідання*, а з назвами документів – дієслово *скасувати*, пор.: *скасувати закон*, *скасувати наказ*, *скасувати акт*. Проте таке розмежування не відповідає традиціям

українського слововживання, згідно з якими заходи скасовують або повідомляють про перенесення їх на інший день, а документи, що не відповідають за змістом чи формою чому-небудь, скасовують або анулюють.

Отже, українською мовою правильно вживати так: **скасувати** виставу (концерт, фестиваль, засідання); **перенести** на іншу дату виставу (концерт, фестиваль, засідання); **скасувати** наказ (закон, акт); **анулювати** наказ (закон, акт).

Чи правильно *відправляти* і *відправити*?

В українській мові помітно розширюється вживання дієслів *відправляти* / *відправити* зі значенням руху та похідними від нього значеннями, пор.: **Відправити** автобус у рейс; **Відправити** когось на роботу, до школи; **Відправити** в дорогу; **Відправити** миротворчий контингент; **Відправити** sms-повідомлення, листа (телеграму); **Відправити** додому; **Відправити** за двері; **Відправити** геть; **Відправити** за ґрати; **Відправити** на той світ та ін. Це спричинено впливом російської мови, де дієслова *отправляют* / *отправить* є органічними, а в українській мові замість *відправляти* / *відправити* потрібно вживати свої відповідники, пор.: **Відправити** автобус у рейс – **Послати** автобус у рейс; **Відправити** когось на роботу, до школи – **Випроводити** (вирядити) когось на роботу, до школи; **Відправити** в дорогу – **Спорядити** (послати, вирядити) в дорогу; **Відправити** миротворчий контингент – **Послати** миротворчий контингент; **Відправити** sms-повідомлення, листа (телеграму) – **Надіслати** sms-повідомлення, листа (телеграму); **Відправити** додому – **Відпроводити** (відіслати) додому; **Відправити** за двері – **Вигнати** за двері; **Відправити** геть – **Вигнати** геть; **Відправити** за ґрати – **Запроторити** за ґрати; **Відправити** на той світ – **Зігнати** зі світу; **Загнати** на той світ.

Запам'ятаймо ці виразні, точні українські відповідники дієслів *відправляти* / *відправити* і вміло ними послуговуймося.

Відбувати, виїжджати, відходити, вирушати, але не відправлятися

У сучасному українському вжитку дієслова *відправлятися / відправитися* під впливом російських *отправляются / отправиться* стали єдиними виразниками різних значень руху, пор.: *Автобус відправляється з Києва о 8 годині; Поїзд відправляється з другої колії; Обережно! Поїзд відправляється; Ми відправляємося в дорогу; Вони відправляються в подорож автобусом.* Для кожного з названих уживань в українській мові є свої дієслівні відповідники, пор.: *Автобус відправляється з Києва о 8 годині – Автобус відбуває (виїжджає) з Києва о 8 годині; Поїзд відправляється з другої колії – Поїзд відходить з другої колії; Обережно! Поїзд відправляється – Обережно! Поїзд рушає; Ми відправляємося в дорогу – Ми вирушаємо в дорогу; Вони відправляються в подорож автобусом – Вони вирушають у подорож автобусом.*

Отже, замість *відправлятися / відправитися* використовуйте виразніші, точніші українські синонімічні дієслова *відбувати / відбути, від'їжджати / від'їхати, відходити / відійти, рушати / рушити, вирушати / вирушити* та інші, зважаючи на властиві їм відтінки значення руху.

Мінімум, як мінімум не для загального вжитку

Запозичене слово *мінімум* і утворена на його основі стійка словосполучка *як мінімум* стали досить модними в українському усному та писемному вжитку. Іноді здається, що вони ледь не єдині засоби вираження найменшої кількості чого-, кого-небудь, потрібної для чогось, або означення найкоротшого відтинку часу тривання чого-небудь. ... А чи й справді *мінімум, як мінімум* незамінні виразники необхідної чи бажаної найменшої кількості або найкоротшого тривання чого-небудь? Коли їх потрібно вживати, а коли варто

уникати? Слово *мінімум* обов'язкове, коли вживається як математичний термін, що означає 'найменше значення безперервної функції', як компонент терміна соціально-економічної сфери *прожитковий мінімум*, що означає 'найменшу кількість грошей, засобів, необхідних для забезпечення життєдіяльності людини' (напр.: ...*проект закону передбачає обов'язковий перегляд споживчого кошика кожні три роки і автоматичне збільшення прожиткового мінімуму*, у разі якщо інфляція перевищить закладену в бюджет більш ніж на 1% (Дзеркало тижня, 08.02.2013); У 2013 році уряд пропонує підняти *прожитковий мінімум* на 13 грн. (Львівська газета, 04.12.2012), і терміна освітньої галузі знань *кандидатський мінімум*, яким позначають 'сукупність знань або заходів, необхідних у якій-небудь галузі' (напр.: *Аспіранти склали іспит кандидатського мінімуму зі спеціальності*). У загальномовному українському вжитку книжному слову *мінімум* за значенням відповідає похідний прийменник *не менше ніж*, а словосполучі як *мінімум* – обмежувально-підсилювальні частки *щонайменше*, *хоч би*, *бодай* та ін. Пор. заміну ними *мінімум*, як *мінімум* у поданих ... реченнях: *На боротьбу зі зсувами в Києві потрібно не менш ніж 100 мільйонів; На підготовку до чемпіонату Європи з баскетболу 2015 року Україні необхідно щонайменше 300 мільйонів євро; Криза в єврозоні триматиме щонайменше п'ять років; Обсяг коштів у цих інститутах повинен становити не менш ніж 1,3% від обсягу застрахованих у місцевих банках депозитів; Зразкові громадяни передплачували їх [газет] щонайменше три..; Кожен керівник повинен знати роботу бодай тієї ланки, якою він керує; Щодня я витримую щонайменше дві поїздки в тролейбусі в години пік; Нам потрібно купити хоча би (бодай) дві капсули.*

Отже, запозичене слово *мінімум* в українській мові потрібно вживати як математичний термін та як складник термінологічних словосполучень і зовсім воно не бажане через свій книжний характер у загальномовному використанні, бо тут його значення та стійкої словосполуки як *мінімум* виражають

органічніші, до того ж експресивніші засоби – похідний прийменник *не менше ніж* та частки *щонайменше, хоч би, бодай*.

Навколо нас *оточуючі* чи *інші*?

Пасажирів застерігають: “*Ви можете травмувати оточуючих!*” або “*Не заважайте оточуючим!*”. У рекламі звучить: “*Хворих на псоріаз уникають оточуючі*”; “*Оточуючі уникають спілкування з ними*”. Хто ж ці оточуючі? Звичайно ж, люди. У різних контекстах вони мають конкретизовані найменування. У транспорті – це пасажири. Тому наведені застереження повинні звучати так: *Ви можете травмувати інших пасажирів! Не заважайте іншим пасажирам!* Контактів із хворими, особливо з інфекційними недугами, уникають здорові люди, які оточують їх. В українській мові цих людей називають *оточенням*. У рекламі природно б звучало: *Хворих на псоріаз уникає оточення; Оточення уникає спілкування з ними*.

Отже, замість *оточуючі*, що є буквральним перекладом російського *окружающие*, в українській мові правильно вживати *інші* (люди, чоловіки, жінки, пасажири) або *оточення*.

Відслідковуємо чи *відстежуємо*?

Уважний читач і слухач помітив уживання “модних” сьогодні дієслів *відслідковувати / відслідкувати*, яких не подають наявні тлумачні словники української мови. Пор. у газетах: *Така комплексна база даних усіх хворих ...допоможе відслідкувати масштаби епідемії та розвиток захворювання...* (День, 04.09.2008); *Ми відслідковуємо причини дерибану земель навколо Києва* (Україна молода, 17.06.2009). Із контексту зрозуміло, що цими дієсловами називають тривалі і ретельні спостереження за чимось, дослідження чогось за допомогою спеціальних засобів, аби з’ясувати, визначити щось важливе. Але з таким значенням в українській мові зафіксовані дієслова *відстежувати /*

відстежити. Зокрема, у “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” (Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005) їх витлумачено так: ‘Фіксувати, повторювати який-небудь процес, результати чого-небудь за допомогою спеціальної апаратури’ (с. 181).

Отже, замість дієслів *відслідковувати / відслідкувати* в українській мові потрібно вживати *відстежувати / відстежити*.

Робити пропуск, а не ставити пробіл

...

Друкарський термін *пробіл* в українській мові вживали як кальку російського *пробел*. Дослідники пропонують замінити його одним із трьох синонімів – *пропуск, проміжок, прогалина*. Найточнішою назвою не заповненого нічим місця між буквами або буквами та іншими знаками є слово *пропуск*. Саме тому його почали вживати замість *пробіл* у нових вимогах до оформлення статей, пор.: *У тексті використовується дефіс “-”, який не відділяється пропуском, і тире “–”, яке відділяється з обох боків пропусками. Перед розділовими знаками пропуск не роблять, а після них – роблять. Дужки та лапки безпосередньо охоплюють текстовий блок і відділяються лише зовні пропусками* (Із вимог до оформлення статей).

Отже, українською мовою правильно вживати так: *Робити пропуск до і після тире; Відділяти тире з обох боків пропусками; Робити нерозривний пропуск між ініціалами і прізвищем; Робити нерозривний пропуск між цифрою і назвою грошової чи метричної одиниці; Назви населених пунктів на зразок м. Київ, с. Михайлівка друкувати через нерозривний пропуск і т. д.*

З другого чи іншого боку?

Донедавна, характеризуючи щось, уживали з *одного боку, з другого боку*. Тепер *другого* нерідко замінюють на *іншого*, із чим дехто не погоджується, бо

вважає, що за допомогою цієї парної сполуки зіставляються лише два аспекти (підходи, факти тощо), двоє явищ, тісно пов'язані між собою: наявність одного передбачає наявність другого, подібно до того, як уживають *в одній руці, у другій...; одне око, друге...; на одному березі річки, на другому...*

Ті, хто використовує словосполуку з *одного боку, з іншого боку*, не обмежує її лише двома аспектами аналізу чого-небудь, бо може бути: з *одного боку, з іншого боку, а ще з іншого боку*. Крім того, форму *одного* тут ужито зі значеннями займенників *цього, такого, якогось*, тобто з *одного боку* – це те саме, що *із цього (такого, якогось) боку (погляду)*. Пор.: рівнозначні вживання: *Із цього боку (погляду), м'яка іграшка – потрібна, а з іншого – шкідлива і З одного боку, м'яка іграшка – потрібна, а з іншого – шкідлива; Із такого боку (погляду), штучні вітаміни корисні, а з іншого – небезпечні і З одного боку, штучні вітаміни корисні, а з іншого – небезпечні.*

Саме тому українською мовою правильно вживати з *одного боку, з іншого боку*.

Керівна партія, партія влади замість правлячої партії

... У наведених словосполученнях *правлячий* є букввальним перекладом дієприкметника російської мови *правлящий*, якому в українській мові відповідають прикметники *керівний* ('який керує державою') і *панівний* ('який має владу, панує').

Отже, якщо йдеться про політичну силу або найвпливовіших представників великого монополістичного капіталу, що взяли владу у свої руки в державі і керують нею, правильно вживати *керівний*, пор.: ***керівна партія, керівна коаліція, керівна верхівка, керівна олігархія***. Керівну партію ще називають ***партією влади***. *Панівний* може стосуватися ***верхівки, олігархії*** та інших груп багатих людей, бо вони мають економічне, а нерідко – й політичне панування в державі.

Документ *показують*, а не *пред'являють*

... в українській мові замість *пред'являти* / *пред'явити* потрібно вживати *показувати* / *показати* (квиток, документ), *висувати* / *висунути* (претензії, вимоги), *виставляти* / *виставити* (рахунок).

Виборці *являються* чи *приходять* на дільниці?

Українські газети зарясніли *явкою виборців* та *явкою на вибори*, пор.: *Вибори-2010* ознаменувалися найнижчою *явкою виборців*; *Явка виборців на Волині склала 73 відсотки; Народ розчарований. Про це свідчить відсоток явки на вибори: 66,72; ...через низьку явку на вибори* (Україна молода, 19.01.2010). На основі цього може скластися думка, що українські виборці *являються*, а не *приходять* на дільниці, щоб узяти участь у голосуванні. Насправді вони приходять на виборчі дільниці і голосують за кандидата. Згадаймо заклики передвиборної агітації: “Прийдіть на вибори і проголосуйте за кандидата, якому ви довіряєте!”. А словосполучення *явка виборців*, *явка на вибори*, що є буквральними перекладами російських словосполучень *явка избирателей* та *явка на выборы*, бездумно поширюють українські журналісти, забуваючи, що для російської мови вони нормативні, а для української – ні. Такі словосполучення визначають участь виборців у голосуванні, у виборах. Цю думку в українській мові можна передати по-різному, уникаючи слова *явка*. Пор.: *Участь громадян України у виборах 2010 року була найнижчою порівняно з усіма попередніми виборами; У виборах на Волині взяло участь 73 відсотки населення; Відсоток участі громадян у виборах становить 66,72; На виборчі дільниці прийшло значно менше виборців; Народ розчарований, Він не хоче йти на вибори.*

Не виключено, що...

Не виключено, що... – це дослівний переклад російського *не исключено, что...* А чи можна уникнути цієї кальки в українській мові? Звичайно, можна. Замість неї пропонуємо вживати словосполучки ***цілком можливо, що..; цілком імовірно, що..; припускають, що..; сподіваються, що...*** та ін.

Не все зводиться до...

В українській мові природно звучать речення *Ведмідь звівся на задні лапи; Хворий звівся на лікті; Людина звелася на ноги; Тополі звелися вгору; Бійці звелися в атаку; Хазяїн звівся на нінащо й под.* Проте останнім часом у газетно-журнальних публікаціях, наукових текстах і в розмовному мовленні спостерігаємо дедалі активніше вживання речень, що мають у своєму складі дієслівно-прийменникову сполучку *зводиться (зводяться, звівся, звелася, звелосся, звелися, зведеться, зведуться) до..*, причому аж із трьома значеннями: 1) ‘спрощення, обмеження чимось незначним, нескладним, щонайменшим’: *Музвиховання в дитячих садках зводиться до численних дитячих ранків* (Голос України, 04.07.1991);... 2) ‘тотожність, однаковість, прирівнювання одного до іншого; означення чогось’: *Перетворення будь-якого раціонального виразу зводиться до додавання, віднімання, множення або ділення дробів* (Алгебра, 8 кл., 1989); ... 3) ‘з’ясування суті чого-небудь’: *Завдання наше зводиться до того, щоб ще раз об’єктивно оцінити доцільність обсягів нового будівництва, реконструкції і модернізації та вписатися в реальні можливості держави* (Вісник НАНУ, 1996, № 1 – 2).

Народна творчість, твори художньої літератури та й інші джерела засвідчують, що для вираження цих значень українська мова має природніші, прозоріші, точніші засоби. Якщо йдеться про спрощення, обмеження чимось незначним, нескладним, потрібно вживати дієприкметники *обмежений (обмежена, обмежене, обмежені)* або дієслово *обмежуватися / обмежитися* в 3-ій ос. однини чи множини теперішнього, минулого або майбутнього часу, пор.: *Музвиховання в дитячих садках обмежене численними дитячими*

ранками; Досі всі спроби розвантажити транспортні потоки столиці Великобританії були **обмежені** створенням кільцевих шляхів і об'їзних колій; Усе розслідування **обмежалося** розмовами. Тотожність, однаковість чого-небудь, прирівнювання одного до іншого передають за допомогою форм 3-ьої ос. однини й множини всіх трьох часів дієслова *означати* та дієприкметників *тотожний* (*тотожна, тотожне, тотожні*), *пов'язаний* (*пов'язана, пов'язане, пов'язані*) , пор.: Перетворення будь-якого раціонального виразу **означає** додавання, віднімання, множення або ділення дробів; Альтернативні варіанти в підході до ціноутворення принципово **означають** повну лібералізацію ціни на вугілля або часткову її лібералізацію з державним регулюванням; Українське **рихтик** етимологічно **пов'язане** з нім. *richtig* з прислівниковим значенням 'дійсно, справді'. Коли ж треба вказати на з'ясування суті чого-небудь, варто використовувати форми 3-ьої ос. однини всіх трьох часів дієслова *полягати*: Суть нашого завдання **полягає** в тому, щоб ще раз об'єктивно оцінити доцільність обсягів нового будівництва, реконструкції і модернізації та вписатися в реальні можливості держави.

Отже, замість дієслівно-прийменникової сполуки **зводиться** (*зводяться, звівся, звелася, звелося, звелися, зведеться, зведуться*) до... у трьох прокоментованих значеннях потрібно вживати запропоновані, органічні для української мови відповідники.

Не видаляйте нічого!

Одні пропонують *видалити плями, зубний камінь чи зуби*, інші розповідають, що їм *видалили жовчний міхур (пухлину, апендицит)*, треті рекомендують *видалити файл* тощо. Дієслова *видаляти / видалити* в цих словосполученнях уживають, очевидно, під впливом російських *удалять / удалить*, що мають в українській мові свої відповідники, вибір яких залежить від значення того слова, з яким вони поєднуються. Пор.: *удалять / удалить* п'ятно – *виводити / вивести* пляму; *удалять / удалить* зуб – *вирвати* зуб; *удалять /*

удалитъ камень зубов – *знямати* / *зняти* зубний камінь; *удалять* / *удалитъ* желчний пузырь (опухоль, аппендицит) – *вирізати* жовчний міхур (пухлину, апендицит); *удалять* / *удалитъ* файлы – *знищувати* / *знищити* файли. Напр.: Жирні плями з тканини *выводять* бензином (Із підручника неорганічної хімії); Слободянюкові недавно *вирвали* верхні зуби (Л. Первомайський); ... [лікар] *вирвав* їй хворого зуба (О. Донченко); Для профілактики парадонтиту треба систематично *знямати* зубний камінь (Із стоматологічного бюлетеня); – А *вирізати* його [більмо] не можна? – спитав я несміло (І. Муратов).

Кастинг чи все-таки огляд-відбір?

На українському телебаченні один видовищний проект змінює інший. Учасників цих проектів відбирають як з-поміж професіоналів, так і аматорів. Але огляд-відбір талантів тепер полюбляють називати чужомовним словом, яке нерідко вимовляють, а то й пишуть неправильно, а саме: *кастинг*. Відповідно до правила “дев’ятки” в цьому чужомовному слові після *т* потрібно вживати *и*.

Отже, замість непрозорого за значенням запозичення *кастинг* вживаймо рідне і зрозуміле всім слово *огляд-відбір*.

Відрізнитися (одрізнитися) – не те саме, що вирізнитися

Дієслово відрізнитися (одрізнитися) іноді вживають замість вирізнитися зі значенням ‘виділятися, виокремлюватися серед інших, бути помітним через якісь ознаки’. А чи правильне таке вживання? За тлумачним одинадцятитомним Словником української мови можливе, бо назване значення спільне для них (т. 1, с. 470, 630), але неоднаково властиве їм. У дієслова *вирізнитися* воно – єдине, тому відоміше (пор.: *Серед тих собак вирізнявся своїм зростом великий Волохан* (З. Тулуб); *Нижній чорний вус вирізнявся на поголеному і безклопінному обличчі* (І. Ле); *Серед них [сумішей] вирізняються кислоти й луги...* (В. Підмогильний), а в дієслова *відрізнитися (одрізнитися)* – одне з

трьох, до того ж воно стало рідковживаним тепер (*Починаються різноманітні танці, серед яких **відрізняються** танці окремих цехів* (І. Кочерга), бо основним його значенням було і є ‘бути несхожим на кого-, що-небудь чи інших за якоюсь ознакою’: *Невисока Христя, з повним рожевим лицем, молодими ясними очима, чорними бровами, так **одрізнялася** від змарнілої Олени* (Панас Мирний); *За будовою глікоген **відрізняється** від крохмалю більшою розгалуженістю молекул* (Органічна хімія); *Українці **відрізняються** від інших господарською кмітливістю, ощадливістю, приватновласницьким менталітетом, що багато в чому відображає їхню ринкову генетику* (Віче, 1993, № 1(10). Третє значення дієслова відрізнятися (одрізнятися) – ‘відходити, відокремлюватися від кого-, чого-небудь’: *Козаки тим часом стали **одрізнятися**. Повиходили з гурту та й потягли додому* (Панас Мирний).

Отже, якщо потрібно виокремлювати кого-, що-небудь за якоюсь ознакою серед інших (іншого) або десь, уживайте дієслово **вирізнятися**. Коли ж треба передати несхожість на когось, щось або інших за певною ознакою, скористайтеся дієсловом **відрізнятися (одрізнятися)**.

Не вживаймо *під цим розуміється.., мається на увазі...*

У наукових текстах, коли автор з’ясовує суть використовуваного поняття чи терміна, іноді читаємо: *Під дуплексивом розуміється..; Під наріччям мається на увазі..; Під перехідністю розуміється..; Під словотвірною похідністю мається на увазі..; Під суржиком розуміється...*

В українській мові, на противагу російській, авторське застереження не можна виражати безособовими формами дієслів *розуміється* або *мається* (у словосполучі *мається на увазі*). Замість них потрібно вживати дієслова **визначати, тлумачити, витлумачувати, називати, кваліфікувати, трактувати** та ін. у формі 1-ої особи множини чи однини теперішнього часу, пор.: *Дуплексив **визначаємо (визначаю)** як..; Наріччям **називаємо (називаю)**..; Перехідність **трактуємо (трактую)** як..; Поняття словотвірної похідності*

витлумачуємо (витлумачую) як..; Суржик кваліфікуємо (кваліфікую) як...
Коли ж треба повідомити про усталене трактування якогось поняття в певній галузі знань, то названі дієслова потрібно вжити у формі 3-ьої особи множини теперішнього часу або у формі множини минулого часу, пор.: *Дуплексив визначають як..; Дуплексив визначали як..; Наріччям називають..; Наріччям називали..; Перехідність трактують як..; Перехідність трактували як..; Поняття словотвірної похідності витлумачують як..; Поняття словотвірної похідності витлумачували як..; Суржик кваліфікують як..; Суржик кваліфікували як...*

Вступимо до *COT* чи *ВОТ*?

Останнім часом політики сперечаються з приводу вступу України до *Світової організації торгівлі*, або *COT*. А в довідкових та інших виданнях досі спостерігаємо неоднакове називання та передавання цієї організації. Пор.: *ВОТ* – *Всесвітня організація торгівлі* (Короткий практичний словник аббревіатур та скорочень в українській мові, автори: Зінкевич-Томанек Б., Григор'єв О., Прихода Я. (Краків, 1997); *ВТО* – *Всесвітня торгова організація*, що є буквральним перекладом уживаної в російській мові аббревіатури і її повної назви *Всемирная торговая организация*; *COT* – *Світова організація торгівлі*. Правильною є назва *Світова організація торгівлі (COT)*, бо в українській мові значення 'який стосується світу – Землі з усім, що в ній є' чітко й без будь-якого стилістичного забарвлення виражає прикметник *світовий*. Що ж до складного прикметника *всесвітній*, то його не можна вживати в назві зазначеної організації, через те що він передає її значення з підсилювальним відтінком цілковитого охоплення, повноти (*всесвітній* – який стосується всіх країн світу, охоплює весь світ), якого надає відмінкова форма означального займенника *весь*.

Отже, Україна має намір вступити до *Світової організації торгівлі*, або *COT*.

Чому все лише *обрушується*?

В українській мові помітне дедалі ширше вживання дієслів *обрушуватися / обрушитися* замість тих, які природніше передають значення великого руйнування, осування, обвалювання, падіння, а також навального наступу, безпідставного звинувачення тощо, пор.: *Обрушився будинок; Обрушилася стеля; Обрушився берег; Торнадо обрушився на узбережжя Іспанії; Руські воїни обрушилися на загарбників; Шквал крутійства, ошуканства обрушився на українське суспільство; Опоненти всіма силами обрушуються на колишній СРСР* та ін. Кожне з названих уживань цих дієслів має свій точніший відповідник, пор.: *Обрушився будинок – Розвалився (впав) будинок; Обрушилася стеля – Впала стеля; Обрушився берег – Обвалився берег; Торнадо обрушився на узбережжя Іспанії – Торнадо налетів на узбережжя Іспанії; Руські воїни обрушилися на загарбників – Руські воїни дали відсіч загарбникам; Шквал крутійства, ошуканства обрушився на українське суспільство – Шквал крутійства, ошуканства звалився на українське суспільство; Опоненти всіма силами обрушуються на колишній СРСР – Опоненти звинувачують у всьому колишній СРСР.*

Отже, одноманітності можна уникнути, якщо дієслова *обрушуватися / обрушитися* замінити органічнішими для української мови дієсловами з відповідними значеннями.

Існує – це хтось живе чи щось є?

Сьогодні спостерігаємо дедалі ширше поєднання дієслів *існувати / не існувати* з назвами конкретних предметів та абстрактних понять зі значенням наявності / відсутності чогось, пор.: *Існує домовленість; Існує думка; Існує загроза; Існують проблеми в книговиданні; Існують різні прийоми спілкування*

лікаря з пацієнтом; *Таких ліків не існує* тощо. А чи можна так уживати? Тлумачний Словник української мови подає двоє значень дієслова *існувати*: 1. Бути в дійсності; бути. 2. Бути живим, жити (т. IV, с. 49). Якщо спиратися на це тлумачення, то можна. Проте значення буття, наявності / відсутності чогось виразніше передають форми *є / немає* бо їхні синоніми (*Є дуже дорогі ліки; Немає дешевих ліків; Є фінансово-економічна криза; Немає фінансово-економічної кризи*), а зі значенням ‘жити / не жити, бути / не бути живим’ логічніше сприймаємо дієслова *існувати / не існувати* (*Існують люди; Існують комахи*). Тому подані речення з дієсловами *існувати / не існувати* в українській мові органічніше звучатимуть так: *Є домовленість (Досягнуто домовленості); Є думка (Відома думка); Є загроза (Наявна загроза); Є проблеми в книговиданні (Маємо проблеми в книговиданні); Є різні прийоми спілкування лікаря з пацієнтом (Використовують різні прийоми спілкування лікаря з пацієнтом); Таких ліків немає*.

Отже, дієслова *існувати / не існувати* потрібно вживати тоді, коли йдеться про життя істот – людей, диких і свійських тварин, птахів, риб, комах, а дієслова *є / немає* та їхні синоніми – якщо констатують наявність / відсутність чого-небудь.

Під’єднайтесь до мережі та вмикайте телефон

У різних видах реклами нас, користувачів стільникових телефонів, закликають *підключитись / підключатись* до мережі стільникового зв’язку, гарантуючи надійне підключення.

...

Отже, українською мовою правильно вживати так: ***Під’єднуватися / під’єднатися*** до мережі стільникового зв’язку; ***Під’єднуйся / під’єднайся*** до мережі стільникового зв’язку; ***Під’єднуйтеся / під’єднайтеся*** до мережі стільникового зв’язку; ***Під’єднування / під’єднання*** до мережі стільникового зв’язку; ***Не забувай вмикати*** стільниковий телефон; ***Увімкни*** стільниковий

телефон; **Вимикай** стільниковий телефон у театрі; **Вимкни** стільниковий телефон; **Від'єднай** телефон від мережі стільникового зв'язку і т. д.

У чергу ставайте, але **у свою чергу** не вживайте

Поширеною стала стійка словосполучка *у свою чергу*, яку використовують там, де не йдеться ні про яку чергу, напр.: *Німеччина у свою чергу неодноразово заявляла, що готова прийняти Тимошенко на лікування* (Український тиждень, 07.09.2013); *У свою чергу старший економіст Світового банку... зазначив, що роль приватного сектора в Україні потрібно посилити* (Новини УНІАН, 14.01.2014); *31 січня 2013 року міністр закордонних справ України... повідомив журналістам, що передав формальний запит про сприяння ЄС у звільненні журналістки... ЄС у свою чергу вже пообіцяв підключитися до врегулювання цієї ситуації...* (Дзеркало тижня, 31.12.2013); *Прокурор області... у свою чергу, попросив депутатів стримувати громадськість від незаконних дій* (День, 24.01.2014). Цю стійку словосполучку вживали в різних стилях української літературної мови і раніше, причому іноді навіть виділяли комою (комами з обох боків) як вставну... Проти використання словосполучки *у свою чергу* виступали українські мовознавці ще на початку ХХ ст., бо вважали її букввальним перекладом російської словосполучки *в свою очередь*. Значення відповідності, подібності, яке вона виражає, українською можна передати різними засобами, одні з яких (*так само, також, подібно до кого-, чого-небудь, зі свого боку, у відповідь, як і інші*) переважають у книжному вжитку (пор. заміну ними *у свою чергу* в поданих на початку реченнях: *Німеччина також (так само) неодноразово заявляла..; Старший економіст Світового банку... також зазначив..; 31 січня 2013 року міністр закордонних справ України... повідомив журналістам, що передав формальний запит про сприяння ЄС у звільненні журналістки... У відповідь на це ЄС вже пообіцяв приєднатися до врегулювання цієї ситуації..; Зі свого боку МЗС спростував інформацію..; Прокурор області... також попросив депутатів стримувати громадськість*

від незаконних дій), а інші (*і (й) собі, і сам та ін.*) – у розмовному та художньому (напр.: *Розсердився старий, гримнув дверима, пішов. А Карпо й собі надувся, мов індик* (М. Коцюбинський)).

Отже, у свою чергу ставайте в магазині, до каси на вокзалі тощо. Коли ж ідеться про дію, яку виконують у відповідь на попередню дію когось іншого, після чиеїсь дії, то для книжного вживання природні сполуки ***так само, також, подібно до кого-, чого-небудь, зі свого боку, у відповідь, як і інші***, а для розмовного та художнього – сполуки ***і (й) собі, і сам***.

Був і залишається чи був і є?

...

Отже, замість *був (була, було) і залишається*, *були і залишаються* потрібно вживати ***був (була, було) і є***, а замість *був (була, було), є і залишиться*, *були, є і залишаться* – ***Я був (була, було), є і буду; Ти був (була, було), є і будеш; Він був, є і буде; Вона була, є і буде; Воно було, є і буде; Ми були, є і будемо; Ви були, є і будете; Вони були, є і будуть***.

УЖИВАННЯ ТА ПРАВОПИС НОВІТНІХ ЗАПОЗИЧЕНЬ

Числівники не знаються з *тон-*

У пресі з'явилися дивні сполуки, для яких навіть назви немає, бо за таким зразком в українській мові слів ніколи не утворювали. У цих сполуках поєднано іншомовну основу *тон-*, що за значенням відповідає українському “найкращий”, з кількісним числівником, пор.: *Жоден з навчальних закладів України не потрапив до **тон-500** кращих навчальних закладів світу* (Україна молода, 12.02.2011); *З Європи до **тон-10** [найкращих міст для проживання] потрапили лише Відень та Гельсінкі* (Український тиждень, 25.02. – 03.02.2011); ***Тон-10** найбагатших ді-джеїв світу* (Економічна правда, 22.08.2012).

Відомо, що кількісні числівники вживаються самотійно, означаючи число (*п'ять плюс десять – п'ятнадцять*), та з іменниками, визначаючи кількість кого-, чого-небудь (*дві жінки, чотири столи, десять студентів*). Від них можна утворити переважно порядкові прикметники (*три – третій, чотири – четвертий*), зрідка – іменники (*одиниця, сімка, десяток*), дієслова (*двоїти, восьмерити*) та прислівники (*утроє, двічі*). Із префіксами українського чи чужомовного походження кількісні числівники зовсім не поєднуються. Тому сполуки новітнього запозичення *top-* із кількісними числівниками – це безглузді утворення, якими хизуються автори-невігласи. Замість *top-* потрібно вживати прикметники *найкращий* (*найкраща, найкраще, найкращі*). Пор. у поданих вище реченнях: *Жоден з навчальних закладів України не потратив до 500 найкращих навчальних закладів світу; З Європи до 10 [найкращих міст для проживання] потрапили лише Відень та Гельсінкі; 10 найбагатших діджеїв світу.*

Тож пам'ятаймо, що кількісні числівники “не знаються” з чужомовним *top-*.

Бліц- і його “українські родичі”

Сьогодні для багатьох стало улюбленим, “модним” запозичення *бліц-*, яке почали поєднувати з різними словами української літературної мови і помилково писати переважно через дефіс, пор.: *бліц-опитування, бліц-інтерв'ю, бліц-зустріч, бліц-візит, бліц-підсумки, бліц-огляд, бліц-коментар, бліц-новини, бліц-диктант, бліц-вікторина, бліц-конкурс, бліц-турнір, бліц-кредит, бліц-ремонт* та ін. Очевидно, його вподобали за те, що значення ‘короткий, дуже короткий, миттєвий, блискавичний’ співзвучне зі стрімким, динамічним темпом нашого життя. Проте донедавна обходилися без *бліц-* і вживали замість нього цілу низку українських синонімів, за допомогою яких передавали найтонші відтінки значення ‘що триває недовго’ й уникали одноманітності. Серед них – *короткий, недовгий, нетривалий, короткотривалий, короткочасний,*

миттєвий, блискавичний, короткотерміновий, короткостроковий, стислий, швидкий та ін. Ось як можна замінити цими синонімами зазначені утворення з *бліц-*: *коротке (блискавичне) опитування; коротке інтерв'ю; коротка (нетривала) зустріч; короткий (короткочасний) візит; короткі (основні) підсумки; короткий (стислий) огляд; короткий (стислий) коментар; короткі (основні) новини; короткий диктант; коротка вікторина; короткий конкурс; короткий турнір чи турнір, дуже скорочений у часі; короткотерміновий (короткостроковий) кредит; швидкий (поверховий, косметичний) ремонт* та ін.

Не зневажаймо численних “українських родичів” новітнього запозичення *бліц-*. Вони зрозуміліші, органічніші, багатші на різні значеннєві відтінки. А ще – свої, рідні!

Від *DJ* до *діджея*

Ті, хто досі пише *ді-джей* чи *діджей*, мабуть, не знає походження та способу утворення цього новітнього запозичення. Інакше не можна пояснити, чому набуло поширення неправильне передавання його в українській мовній практиці, пор.: *На території “Арени Львів” виступить найкращий ді-джей світу Армін ван Бюрен* (<http://galinfo.com.ua/news/114410.html>); *Найстаріший ді-джей у світі – 70-річна британка Рут Флауерз* (<http://ua.euronews.com.nocomment/2012/07/23/dj-mamy-rocks-the-house-in-stuttgart/>); *Ініціаторами проведення першого у Західній Україні DJ-параду стали відомі ді-джеї Максим Фраєрман і обласна асоціація батьків дітей-інвалідів “Особлива дитина”* (Волинь, 05.03.2009); *Шотландський джіджей Келвін Харріс (Calvin Harris) за кількістю синглів з одного альбому... побив рекорд Майкла Джексона* (Високий Замок, 24.04.2013)...

Щоб правильно оформити зазначене запозичення, потрібно зважати на те, що воно походить з буквеної англійської аббревіатури *DJ* (скорочення від слів *Disc Jockey*), яку вимовляють за назвами її букв, а саме як [di:dzei]. В українській мові назви букв цієї аббревіатури передали кириличною графікою,

після чого з них утворилося самостійне слово *діджей*, яке відповідно до чинної української словотвірної норми треба писати разом, а до фонетичної (правила “дев’ятки”) – з голосним *и*, тобто *диджей*. Воно стало назвою людини, яка публічно відтворює записані на звукових носіях музичні твори зі зміною або без зміни матеріалу технічними засобами.

Отже, правильно писати і вимовляти *диджей*. Це слово є наслідком пристосування запозиченої буквеної англійської абрєвіатури *DJ* до словотвірної та фонетичної норм української літературної мови.

Чи потрібен українській мові *екзит-пол*?

На президентських виборах 2010 року українській соціологи так само провели підрахунок голосів через опитування виборців на виході з виборчих дільниць. Фахівці, а за ними журналісти та інші верстви населення таке опитування називають запозиченим словом *екзит-пол*, рідше – *екзит-пул* (перше відповідає буквеному, графічному передаванню запозичення, друге – вимові в англійській мові). Хоч це соціологічне дослідження в Україні відбулося вдесьте, його іншомовна назва досі не має в українській мові узвичаєного правильного правопису. Як і раніше, у мові преси переважає назва *екзит-пол*, пор.: *Екзит-поли майже однаково “вгадали” попередні результати виборів у першому турі; Ніч із неділі на понеділок українські соціологи провели в роботі – оприлюднювали результати екзит-полів першого туру президентських виборів...* (Україна молода, 19.01.2010). У “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” (Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005, с. 338) подано *екзит-пул*. Крім розбіжностей у передаванні голосного ці запозичені слова ще й пишуть здебільшого через дефіс, хоч вони не є складними, бо їхні частини не вживають в українській мові як самостійні слова. Саме тому їх правильно писати разом.

Безперечно, українським слухачам і читачам зрозумілішою є словосполука *опитування виборців на виході з виборчих дільниць*, тому їй і

потрібно надавати перевагу в загальному українському вжитку. Із двох чужомовних назв, оформлених за різними способами – *екзитпол* і *екзитпул*, прийнятнішою вважаємо *екзитпул*, бо вона відбиває звучання цього слова в англійській мові. Її пропонуємо лише для професійного вживання.

Не цурайтеся прикметників. Вони – наші!

В українській мові типово передавати ознаку кого-, чого-небудь за допомогою прикметників, пор.: *щедрий народ, добра мати, чемне дитя, чудові люди*. Проте останнім часом цю рису ігнорують під впливом англійської мови, уживаючи такі складні слова, де перший іменник виражає ознаку щодо другого іменника. До найуживаніших “означальних” іменників потрапили *бізнес-, медіа (мас-медіа), піар-, інтернет-, онлайн-* та ін., пор.: *бізнес-освіта, бізнес-контакти, бізнес-кола; медіа-простір, медіа-підтримка, медіа-життя, медіа-програма, медіа-працівник, медіа-компанія; піар-операція, піар-пропозиція, піар-заходи; інтернет-видання, інтернет-газета, інтернет-послуга, інтернет-крамниця, інтернет-магазин, інтернет-телебачення, інтернет-сторінка, інтернет-сайт, інтернет-лекція, онлайн-канали* та ін., напр.: *...групу паліїв-професіоналів могли створити для відстоювання своїх інтересів регіональні бізнес-кола* (Галицькі контракти, 2002, № 27); *Телевізійний антикваріат українського медіа-простору* (День, 15.09.2006)...

В українській мові природно вживати замість “означальних” іменників *бізнес-, медіа- (мас-медіа-), піар-, інтернет-, онлайн-* прикметники *бізнесовий, медійний (масмедійний), піарний, піарівський, інтернетний, інтернетівський, інтернетовий, мережевий, онлайн-овий*. У періодичних та інших виданнях трапляються деякі з цих прикметників, напр.: *У медійний простір виливалося багато суперечливої і не завжди достовірної інформації...* (Україна молода, 24.07.2007); *Чутки... з'явилися в медійному середовищі ще кілька тижнів тому* (День, 13.04.2007); *Питання фінансової та медійної підтримки нашого спорту – це велика проблема...* (Спортивна газета, 2005, № 49); *Хто має право, щоб*

його думка була донесена до широкої **масмедійної** аудиторії? (Урок української, 2002, № 3); **Правоохоронці ...відреагували на пронизливий піарний вереск і провели розслідування за згаданим фактом** (Україна молода, 18.03.2006); **Я гадаю, це великою мірою піарівський, пропагандистський візит...** (Українська правда, 09.03.2007); **Я не маю звички вдаватися до дешевих піарівських ходів** (Поступ, 15.05.2003); **Інформацію про наради Ради директорів СКУ можна прочитати на інтернетній сторінці СКУ** (Обіжник світового конгресу українців, 2008, № 11(63); **Наближені до опозиції інтернетівські видання одразу зчинили галас** (ІноСМІ.Ру, 14.10.2006, № 176); **Білорусомовні та білорусофільські російськомовні (радіо “Свобода”, газета “Наша Ніва”, інтернетовий сайт забороненої газети “Пагоня”)** до нової програми “Німецької хвилі” через її російську мову поставилися критично (Критика, 2006, № 100).

Потрібно, щоб зазначені прикметники цілком заступили співвідносні “означальні” іменники, бо саме вони відповідають граматичній нормі і традиції української літературної мови, пор.: **бізнесова освіта, бізнесові контакти, бізнесові кола; медійний простір, медійне середовище, медійна підтримка, медійне життя, медійна програма, медійний працівник, медійна компанія; піарівська акція, піарівська пропозиція, піарівські заходи; інтернетні послуги, інтернетна сторінка, інтернетне телебачення, онлайніві канали та ін.**

Як все-таки правильно писати *а ля*?

Подібність до кого-, чого-небудь, стилізацію під когось чи щось в українській мові виражають прикметники *схожий, подібний*, порівняльні сполучники *наче, неначе, ніби, мов, мовби* й ін. та порівняльні прийменники *подібно до, на зразок, на взірець, на киталт* тощо. Крім цих відомих засобів дехто використовує незвичне утворення *а ля*, що за своєю будовою копіює поєднання прийменника *а* та артикля *ля* у французькій мові. Воно має розмовне, переважно іронічне забарвлення. Але пишуть його досі неоднаково:

або через дефіс, услід за деякими орфографічними та іншими словниками (див.: Український орфографічний словник. – К., 2008, с. 21; Словник українських прикметників. – Донецьк, 2007, с. 23), або окремо, пор.: *Це потрібно групі, яка має на меті розбавити середовище, зробити схему а-ля Кучма 2003-2004 роки* (Газета по-українськи, 21.12.2010); *А в колективі з однойменної тканини були виготовлені і куртки, і светри, і комбінезони, і лосини. Червоні спідниці із чорною бахромою поверх а ля Мулен Руж...* (Україна молода, 13.10.2001). Писати *а ля* через дефіс в українській літературній мові немає підстав, бо це не складне слово. Воно є варваризмом, тобто сполукою французької мови, переданою літерами української мови. Саме тому його потрібно писати окремо.

Хоспіс чи госпіс?

До спеціального та загального українського мовного вжитку за останні двоє десятиріч увійшло багато нових слів англійського походження, які мають у своєму складі **h**, що так само, як і в попередніх запозиченнях, передане літерою **х**, тобто за російською традицією. Словники зафіксували *холдинг, хакер, хайвей, хард, хенд, хені, хоспіс, костел, секонд-хенд* та ін. Відповідно до правила, викладеного в § 87 чинного “Українського правопису” **h** потрібно передавати літерою **г**. Цю норму підтримала також погоджувальна комісія з проблемних питань українського слововживання, словотворення та написання слів Інституту української мови НАН України (протокол № 5 від 25 січня 2011 року), в ухвалі якої рекомендовано писати з літерою **г** такі слова, як *гайвей, гайджекер, гакер, гард, генд, гені, гетчбек, геи, голдинг*. Лише для трьох слів – *гакер, гені, голдинг*, які давніше освоєні українською мовою у формі *хакер, хені, холдинг*, дозволено подвійний правопис, тобто *гакер і хакер, гені і хені, голдинг і холдинг*, проте в словниках як основне подавати слово з літерою **г**.

Отже, у запозиченнях з англійської мови літеру **h** відповідно до історично сформованої норми української літературної мови потрібно передавати літерою **г**, а новітні запозичення писати *госпіс, гостел, гакер, гард, гайвей, секондгенд*.

Як писати слова з *арт-*?

Для військовиків стали звичними слова (мішані аббревіатури) *артобстріл*, *артполк*, *артдивізіон* та ін., що поєднують іншомовну скорочену прикметникову основу *арт-* (від прикметника *артилерійський*) і ціле слово. Їх узвичаєно писати разом.

В останні десятиріччя в українській мові з'явилися нові слова також з іншомовною основою *арт-*, яка, на противагу попередній, не розгортається в прикметник, а лише за своїм значенням є синонімом до прикметників *мистецький*, *художній*, *артистичний* (друге значення). Крім того, вона вживається як початкова, сполучаючись із цілим словом (*арт-галерея*, *арт-студія*, *арт-центр*, *арт-школа*, *арт-директор*, *арт-менеджер*, *арт-організатор*, *арт-продюсер*, *арт-група*, *арт-колектив*, *арт-фільм*, *арт-фестиваль*, *арт-ринок*, *арт-ярмарок*, *арт-проект*, *арт-акція*), або як кінцева, приєднуючись до іншої основи (*поп-арт*, *соц-арт*, *наїв-арт*, *боді-арт*). Тлумачні та орфографічні словники подають слова з *арт-* тільки через дефіс, і лише в деяких газетах та журналах їх пишуть разом, пор.: *Львівська арт-галерея* “Сливка” стала місцем експозиції оригінальних ляльок-магодз художника-дизайнера Інни Івасюк (День, 31.10.2008); *Ця виставка є першою кураторською роботою нового арт-директора PinchukArtCentre Клер Стеблер* (Україна молода, 19.04.2007); *Ми поспілкувалися з Клер Стеблер – новим артдиректором PinchukArtCentre* (Українське слово, 23.04.2007); *Зараз над порталом в Україні працює шість арт-менеджерів* (Україна молода, 22.01.2009); ... *чорний арт-ринок не позбавлений схильності до процвітання за рахунок арт-ринку державного* (Дзеркало тижня, 17.01. – 23.01.2009). А як правильно писати такі слова? Зважаючи на те, що *арт-* не є самостійним словом в українській мові і за формальною ознакою та позицією в структурі слова воно подібне до скороченої прикметникової основи в складі мішаної аббревіатури (пор.: *драмстудія і артстудія*, *драмколектив і артколектив*,

худжерівник і арткерівник, худфільм і артфільм, худшкола і артишкола), його потрібно писати разом і з наступним цілим словом (*артгалерея, артстудія, артцентр, артишкола, арtdиректор, артменеджер, арторганізатор, артпродюсер, артгрупа, артколектив, артфільм, артфестиваль, артринок, артярмарок, артпроект, артакція*), і з попередньою основою (*попарт, соцарт, наіварт, бодіарт*). У деяких новотворах *арт* з попередньою скороченою прикметниковою частиною пишуть разом, пор.: ...*момент істини – викриття украрту* (Дзеркало тижня, 17.01. – 23.01.2009); *Та об'єднує всі українські міста нове покоління – амбітне, чесне і вільне! От воно і складає рушійну силу в популяризації сучукрарту* (Україна молода, 28.12.2007).

Уживаючи нові слова з *арт-*, пам'ятаймо, що вони органічні в мистецькій сфері. У загальному вжитку зрозуміліші й природніше звучать словосполучення *мистецька (художня) галерея* (замість *артгалерея*), *мистецька (художня) студія* (замість *артстудія*) тощо.

Отже, слова з іншомовним *арт-* як скороченням від прикметника *артилерійський* і як синонімом до прикметників *мистецький, художній, артистичний* (друге значення) в українській мові потрібно писати разом.

СЛОВОТВОРЕННЯ

Як називати *працівника ДАІ*?

Працівника *ДАІ* (державної автомобільної інспекції) сьогодні називають *даїшником*, зрідка – *даїшником*, пор.: *Даїшники кажуть, що легковик буквально в'їхав під причіп ЗІЛу* (Україна молода, 02.09.2008); *Мопед для даїшника* (заголовок статті); *Правоохоронці позбуваються зайвих коліс і переходять на легку техніку* (Україна молода, 16.04.2008). Обидві назви є буквальним перекладом російської назви *гаишник*, утвореної від аббревіатури *ГАИ*. Вони суперечать українському іменниковому словотворенню, бо для зв'язку аббревіатури із суфіксом у них використано сполучний голосний **-ш-**.

Подібно до інших від аббревіатурних іменників (пор.: *ЖЕК – жеківець*, *ЗМОП – змопівець*, *АЕС – аесівець*, *ЧАЕС – чаесівець*, *СОТ – сотівець*) назву працівника *ДАІ* потрібно утворювати за допомогою суфікса **-івець**, голосний **і** якого накладеться на кінцевий **і** аббревіатури: *ДАІ + -івець – даівець*. Збіг голосних звуків **аі** в слові *даівець*, що не властивий українській мові, усуваємо за допомогою вставного приголосного **й**, пор.: *дайівець – даївець*.

Отже, нормам словотворення і особливостям звукового ладу української літературної мови відповідає назва **даївець**.

І все-таки вони не *есбеушники*

Досі немає усталеної назви працівника СБУ (Служби безпеки України). В неофіційному вжитку їх іменують *есбеушниками*. Ця назва трапляється і в газетно-журнальній періодиці, пор.: *Редактора сайту есбеушник викликав “на ковчор”* (День, 04.08.2008). Вона поширилася в українській мові під впливом російської відаббревіатурної розмовної назви *кагебешник*.

Уживають ще дві назви працівників цієї Служби – *есбіст* та *есбівець*, напр.: *Наразі есбісти встановлюють українського замовника спецтехніки та модного одягу* (Високий Замок, 16.08.2008); *Есбівці сікли журналістську маячню* (Україна молода, 24.08.2008). Обидві утворені від скороченої буквеної аббревіатури *СБ*, а саме від назв двох її букв – *есбе*, за допомогою суфіксів **-іст** та **-івець**, що приєднуються до усіченої (без *е*) назви: *есбе + -іст – есбіст*, *есбе + -івець – есбівець*. Це відповідає правилам українського відаббревіатурного творення іменників, пор.: *ПРП (пеерпе) + -іст – пеерпіст*; *УНП (уенпе) + -іст – уенпіст*, *НДП (ендепе) + -іст – ендепіст*, *СНД (есенде) + -івець – есендівець*. Із двох утворень – *есбіст*, *есбівець*, придатних для офіційного використання в українській мові, рекомендуємо надати перевагу назві **есбіст**, бо вона продовжує узвичаєну традицію творення та називання (пор. *КДБ – кадебіст*) працівників цього органу спеціального призначення.

Параолімпійські чи паралімпійські ігри?

У деяких засобах масової інформації почали вживати *Паралімпіада, паралімпієць, паралімпійський* замість *Параолімпіада, параолімпієць, параолімпійський*, щоб уникнути в цих словах не властивого українській мові збігу голосних, напр.: *Своє третє “золото” на Паралімпіаді плавець Олексій Федина здобув зі світовим рекордом на 50 м вільним стилем* (Україна молода, 17.09.2008); *У Китаї закінчилися XIII літні Паралімпійські ігри. Українські спортсмени привезли з Паралімпіади 74 медалі: 24 золоті, 18 срібних і 32 бронзові. Це найкращий виступ наших паралімпійців в історії* (Україна молода, 19.09.2008)... Проте така заміна безпідставна з кількох причин. В українському словотворення префікси (і на приголосний, і на голосний) поєднуються з цілим словом безпосередньо, без будь-яких змін на стикові, пор.: *підрозділ, праотець, написати, наобіцяти, забити, заокруглити, доплатити, доорати, пересісти, переінакшити, деінтелектуалізація, реімпорт* та ін. Лише в разі збігу приголосних на стикові префікса і слова з'являється вставний *і*: *зігнути, зірвати, розігнути, розірвати, надібрати, надіслати*. Накладають або опускають, як відомо, тільки однакові голосні звуки чи склади, тому накласти кінцевий голосний *а* грецького префікса **пара-** на початковий голосний *о* вихідних слів не можна. Нарешті, без голосного *о* слова *Паралімпіада, паралімпієць, паралімпійський* втрачають словотвірний зв'язок зі словами *Олімпіада, олімпієць, олімпійський*.

Отже, незважаючи на збіг голосних на межі префікса і цілого слова правильно вживати в українській мові *Параолімпіада, параолімпієць, параолімпійський*.

ГРАМАТИЧНІ ФОРМИ СЛІВ

Якого роду аббревіатури?

Прийнято вважати, що граматичний рід аббревіатури потрібно визначати за родовою належністю її стрижневого слова. Вона буває чоловічого, жіночого чи середнього роду, пор.: *ТЮГ* чол. р. за стрижневим словом **театр**, *ЗМОП* чол. р. за стрижневим словом **загін**; *НБУ* чол. р. за стрижневим словом **банк**; *ЧАЕС*, *СЕС* жін. р. за стрижневим словом **станція**; *МАУ* жін. р. за стрижневим словом **асоціація**; *МВС*, *МЗС* серед. р. за стрижневим словом **міністерство**. Напр.: *..у липні НБУ вже викупив на міжбанку понад 1,3 мільярда доларів* (Дзеркало тижня, 19.07. – 1.08.2008); *Усього за 150 метрів від центрального пляжу Запоріжжя СЕС виявила холерний вібріон* (Україна молода, 10.07.2008); *МВС врегулювало проблему з виробником закордонних паспортів* (Україна молода, 11.07.2008). Проте на граматичний рід раніше вживаних (*ЖЕК*, *ВАК*) і багатьох нових аббревіатур (*ТУМ*, *ВАТ*, *ЗАТ*, *МОЗ*, *МОН*, *Мінфін*, *Мін'юст* тощо) впливає їхня форма. Ті з них, що закінчуються на приголосний, уживають здебільшого як іменники чоловічого роду, хоч їхнє стрижнєве слово жіночого (пор.: *ЖЕК* і *житлово-експлуатаційна контора*, *ВАК* і *Вища атестаційна комісія*) або середнього роду (пор.: *ТУМ* і *Товариство української мови*; *ВАТ* і *відкрите акціонерне товариство*; *ЗАТ* і *закрите акціонерне товариство*; *МОЗ* і *Міністерство охорони здоров'я*; *МОН* і *Міністерство освіти і науки*; *Мінфін* і *Міністерство фінансів*; *Мін'юст* і *Міністерство юстиції*). Напр.: *В очікуванні ухвалення Закону про азартні ігри Мінфін зайнявся вдосконаленням нормативної бази щодо грального бізнесу* (Україна молода, 16.07.2008); *Мін'юст зацікавлений у тому, щоб створювати нові установи утримання засуджених блокового типу, ураховуючи всі вимоги безпеки* (Україна молода, 17.07.2008). Аббревіатури на голосний **-о** незалежно від форми роду стрижневого слова мають значення середнього роду, пор.: *СІЗО* і *слідчий ізолятор*; *РНБО* і *Рада національної безпеки і оборони*. Напр.: *Лук'янівське СІЗО через два-три роки "вишишуть зі столиці"* (Україна молода, 17.07.2008).

Родова ознака деяких нових аббревіатур неоднакова в усному й писемному професійному мовленні. Зокрема, *ПДВ* (педеве) в усному вжитку має значення середнього роду, бо наприкінці вимовляють голосний **е**, а в писемному за

стрижневим словом *податок* ця аббревіатура чоловічого роду, напр. : *Продаж залишків металобрухту: що буде з вхідним ПДВ; Чи відшкодують із бюджету від’ємний ПДВ продавцям молока, м’яса в живій вазі* (Все про бухгалтерський облік, 29.11.2007).

Отже, граматичний рід одних аббревіатур визначають за родовою ознакою стрижневого слова співвідносних із ними розгорнутих назв, а інших – за їхньою формою.

Три незабутні і три незабутніх зустрічі

...

У сучасній українській літературній мові обидві форми прикметникового означення в сполуках із числівниками *два, три, чотири* – правильні й активно вживані. Обмежень у виборі якоїсь із двох відмінкових форм немає. Практики відзначають лише переважне вживання означення у формі називного відмінка множини з іменниками жіночого роду (*дві маленькі дівчинки; три бурхливі ріки*) і означення у формі родового відмінка множини – з іменниками чоловічого та середнього роду (*два вишиваних рушники; чотири українських села*). Проте це не означає, що з другою формою означення такі іменники не можуть поєднуватися. Правильно вживати *дві маленькі дівчинки і дві маленьких дівчинки; три бурхливі ріки і три бурхливих ріки; два вишиваних рушники і два вишивані рушники; чотири українських села і чотири українські села*.

П’ятеро жінок із телесеріалу

У підручниках і посібниках з української мови зазначено, що збірні числівники вибірково поєднуються з іменниками, серед яких подано іменники середнього роду – назви недорослих істот (*двоє лошат, п’ятеро качат, десятеро гусят*) і предметів (*тросе вікон, четверо коліс, п’ятеро відер*),

чоловічого роду на позначення осіб чоловічої статі (*двоє вояків, семеро сміливців*) та множинні іменники (*двоє воріт, восьмеро саней, троє ножиць*). Тут же застерігають, що збірні числівники не сполучаються з назвами осіб жіночої статі. Проте мовна практика, насамперед української періодики, останнім часом спростовує це застереження. пор.: *Попри те що головних героїнь у телесеріалі “Відчайдушні домогосподарки” номінально четверо, де-факто центральними зірками історії є п’ятеро жінок* (Україна молода, 08.04.2010); *За словами журналіста, свідками побиття стало троє дівчат, які сиділи на лавці неподалік* (Україна молода, 15.04.2010). Одні вважають такі вживання ненормативними, інші вбачають у них початок нової тенденції у використанні збірних числівників. Чи стануть вони звичними і нормативними? Поживемо – побачимо.

Про форми числівників у складних іменниках на *-річчя*

Утворюючи складні іменники на *-річчя*, багато хто задумується над тим, у якій формі вживати їхню числівникову частину, що визначає від кого-, чого-небудь, особливо якщо він вимірюється в сотнях років: у називному відмінку (*чотиристаріччя, п’ятсотріччя, шістсотріччя, сімсотріччя, вісімсотріччя, дев’ятсотріччя*) чи в родовому (*чотирьохсотріччя, п’ятисотріччя, шістсотріччя, семисотріччя, восьмисотріччя, дев’ятисотріччя*). В українській мові вибір відмінкової форми залежить від того, що вона позначає. Числівники – назви одиниць і десятків, крім *дев’яносто*, уживаються у формі родового відмінка, пор.: *п’ятиріччя, десятиріччя, двадцятиріччя, тридцятиріччя, сорокаріччя, п’ятдесятиріччя, п’ятдесятип’ятиріччя, шістдесятиріччя, сімдесятиріччя, сімдесятип’ятиріччя, вісімдесятиріччя*, але *дев’яносторіччя*.

Числівники, що означають сотні, неоднорідні: *сто* не змінює своєї форми (*сторіччя*), *двісті, триста, чотиріста* вживаються лише у формі родового відмінка (пор.: *двохсотріччя, трьохсотріччя, чотирьохсотріччя*), *п’ятсот* –

дев'ятсот у структурі таких складних слів, за найновішими орфографічними словниками, можуть мати форму називного і родового відмінків, тобто *п'ятсотріччя* і *п'ятисотріччя*, *шістсотріччя* і *шестисотріччя*, *сімсотріччя* і *семисотріччя*, *вісімсотріччя* і *восьмисотріччя*, *дев'ятсотріччя* і *дев'ятисотріччя*). У мовній практиці числівники *п'ятсот* – *дев'ятсот* як перша частина складних іменників на *-річчя* вживаються в обох названих відмінкових формах, хоч помітне переважання форми називного відмінка, що зумовлено, очевидно, її легшою вимовою, пор. використання таких складних іменників у різних друкованих і електронних засобах масової інформації: *Далі похід до Запоріжжя і Січеслава на святкування п'ятсотріччя Запорізької Січі; Топорівці храмували і святкували шістсотріччя; ...; На п'ятисотріччя козацтва в Бериславі на березі Дніпра встановлено пам'ятний знак – дзвін і хрест; у похід рушили, щоби відсвяткувати шестисотріччя Грюнвальдської битви...; ...; Рік 1888 – дев'ятисотріччя хрещення Русі.*

Сотні *п'ятсот* – *дев'ятсот*, поєднані з десятками чи одиницями, вживаються в складних назвах на *-річчя* лише в називному відмінку (пор.: *п'ятсотдвадцятиріччя*, *шістсот'ятдесятиріччя*, *сімсотсорокаріччя*, *вісімсотшістдесятип'ятиріччя*, *дев'ятсотсімдесятип'ятиріччя*). Якщо числівникову частину складного слова передають цифрою, то після неї перед *річчя* ставлять девіс, пор.: *5-річчя*, *10-річчя*, *20-річчя*, *30-річчя*, *40-річчя*, *50-річчя*, *70-річчя*, *80-річчя*, *90-річчя*, *100-річчя*, *125-річчя*, *150-річчя*, ..і т. д.

Отже, числівникову частину, що називає *одиниці* і *десятки* першої сотні та сотні *двісті* – *чотириста*, у складних іменниках на *-річчя* потрібно вживати у формі родового відмінка (*п'ятиріччя*, *двадцятиріччя*, *двохсотріччя* – *чотирьохсотріччя*). Числівники *дев'яносто*, *сто* зберігають форму називного відмінка (*дев'яносторіччя*, *сторіччя*). Назви сотень *п'ятсот* – *дев'ятсот* можуть мати форми називного та родового відмінків (*п'ятсотріччя*, *п'ятисотріччя* – *дев'ятсотріччя*, *дев'ятисотріччя*), проте нині в мовній практиці переважає перша. З назвами десятків і одиниць ці назви сотень

вживаються лише у формі називного відмінка (*п'ятсотдвадцятип'ятиріччя, дев'ятсотсімдесятип'ятиріччя*).

По прибутті автобуса

Усім нам доводилося чути на автобусних станціях оголошення: “*Квитки продаватимуться по приходу автобуса*”. На жаль, воно звучить і досі, стало звичним в уснорозмовному вжитку. Українці позичили форму *по приходу* в росіян, причому вона була нормативною формою давального відмінка в російській мові на початку ХІХ ст., тепер же із часовим значенням ‘відразу після певної дії, чого-небудь’ потрібно вживати форму місцевого відмінка *по приходе*. В українській мові прийменник *по* також уживаний із цим часовим значенням, але з небагатьма іменниками, до яких належить і *прибуття* – відповідник російського *прибытие, приход*, пор.: *по завершенні, по закінченні, по війні, по революції, по обіді, по прибутті* та ін. Часовий прийменник *після* має інший значеннєвий відтінок – ‘через деякий час, потім, пізніше’, тому його не можна вживати замість *по* у формі *по прибутті*.

Російське *по приходу* можна замінити ще й підрядними частинами як *прибуде автобус* чи *коли прибуде автобус*.

Отже, українською мовою правильно оголошувати: *Квитки продаватимемо по прибутті автобуса; Квитки продаватимемо, як прибуде автобус; Квитки продаватимемо, коли прибуде автобус*.

ПУНКТУАЦІЯ

Після тобто коми не ставити!

Широке вживання сполучника *тобто* виявило, що на письмі, особливо в газетних, художніх та наукових текстах, багато хто безпідставно ставить кому після нього, а перед ним – кому, крапку або й тире, пор.: *Це означає, що... вони*

[студенти-філологи] не засвоїли правил використання називного і кличного відмінків в українській літературній мові, **тобто**, порушують її граматичні норми (Із статті); Впровадження європейських стандартів провадження бізнесу стимулюватиме приплив інвестицій і капіталу до України, що в перспективі сприятиме зміцненню курсу вітчизняної грошової одиниці. **Тобто**, вартість долара опуститься нижче відмітки 8 грн. за долар (Україна молода, 28.08.2013); Надія на щоденне пообіднє спілкування телефоном з небайдужими йому дівчатами теж не вповні справдилася. **Тобто**, виходило зовсім не так, як він того хотів (В. Кожелянко); Кажуть: “Тільки факти” – **тобто**, тільки те, що не викликає сумніву (Любко Дереш). Це дає підстави гадати, що *тобто* тут сприймають як вставне слово, ужите на початку речення.

В українській літературній мові *тобто* – пояснювально-ототожнювальний сполучник, який приєднує до першого слова, словосполучення чи речення друге слово, словосполучення чи речення з тим самим або конкретнішим значенням, що сприяє чіткішому, глибшому з’ясуванню суті вираженого ними поняття чи висловленої думки. Відповідно до пунктуаційної норми (див.: Український правопис. – К. : Наук. думка, 2007, § 118, п. 15) кому потрібно ставити перед сполучником *тобто*, пор.: З... кошом пов’язано і слово *окошитися*, **тобто** *отаборитися* (Н. Клименко); Тривають процеси мовно-культурної креолізації, **тобто** змішування української і російської мов (Л. Масенко); ...на Кубані проживають українські кубанські козаки, нащадки запорожців, чие розселення тут почалося з Тамані, **тобто** ...колишнього Тматороканського князівства Київської Русі (О. Ткаченко); Тому не маємо пасіонаріїв, **тобто** людей, готових до жертви заради ідеї (О. Колісник);..

Лише для більшого увиразнення, виокремлення значення приєданого компонента єдине речення іноді поділяють на дві частини, а саме перед сполучником *тобто* ставлять крапку, а сам сполучник пишуть з великої букви. Такий поділ називають парцеляцією. Проте і в парцельованих реченнях коми після *тобто* немає, пор.: Спали, як сплять разом люди, що кохаються. **Тобто**

так тісно, і так разом, і так близько, і так єдино дихаючи, як це роблять люди, що сплять разом з любові (Ю. Андрухович); ...; Оплачувати це [монтаж і демонтаж] мають ініціатори. Тобто партія “Свобода” (Україна молода, 28.08.2013).

Отже, перед пояснювально-ототожнювальним сполучником **тобто** звичайно ставлять кому, а в разі парцеляції приєднаної частини – крапку. Після цього сполучника коми не потрібно ставити.

Отже з комою і без неї

Багато хто переконаний, що після *отже* треба завжди ставити кому. Справді, це типове вживання його як вставного слова, що передає логічний висновок з того, про що йшлося вище в тексті, напр.: **Отже**, у системі складного речення української мови наявні одиниці, яким властива структурна єдність компонентів фразеосхеми (Л. Шитик);...

Проте *отже* може виконувати й інші функції, від яких залежить, де ставити кому чи й зовсім її не ставити. Зокрема, воно самостійно або разом із деякими частками вживається в ролі різних сполучників і сполучних слів. У такому разі кому потрібно ставити перед ним. Це буває, по-перше, тоді, коли *отже* набуває значення пояснювально-з'ясувального сполучника *а саме*, за допомогою якого з'ясовують, конкретизують якусь попередню висловлену думку, напр.: *Мова цього народу є мовою державною, отже мовою державно-адміністративних установ, війська, промислових підприємств, освіти (нижчої, середньої і вищої), засобів сполучення, великої торгівлі, державної медицини, мовою міста, де зосереджено переважно установи, пов'язані з цими галузями життя* (О. Ткаченко). По-друге, коли сполучник (сполучне слово) *отже* разом із сполучниковими частками *й, і, а* передає відповідність, тотожність, яку встановлюють, зіставляючи що-небудь, напр.: *Ця тенденція через посередництво середньогрецької й новогрецької мови була передана мові старослов'янській, від якої перейшла до болгарської та східнослов'янських мов,*

отже вона характерна **й** для української (О. Пономарів); У лінгвістиці, *отже* і в стилістиці, використовують і загальнонаукові, і спеціальні методи дослідження (П. Дудик). Якщо *отже* **й**, *отже* **і**, а *отже* **й** ужиті зі словами, які вони приєднують, усередині речень, то такі сполуки потрібно виділяти комами з обох боків, напр.: *Кожна галузь знань, **отже** **й** стилістика, послуговується неповторно-індивідуальною теорією і мовленнєвою практикою* (П. Дудик); *Вони звернулися до громадськості із закликом зробити вибір: або скоритися беззаконню, або обстоювати свої власні, а **отже** **й** України, гідність, волю і честь* (Дзеркало тижня, 24.01.2004). По-третє, коли *отже* використовують у ролі сполучного слова *тому*, що приєднує другу частину речення до першої і виражає причиново-наслідкові відношення, напр.: *Відступали старовинним Перекопським трактом, що проходив якраз через Чаплинку.., **отже** обминути повстанську свою столицю було неможливо* (О. Гончар).

Отже самостійно або разом з іншими частками може вживатися і в ролі підсилювальної частки. Ні після неї, ні перед нею коми не ставлять. Така частка увиразнює наслідок чого-небудь і рівнозначна частці *от і* (напр.: ***Отже** ж **то** і змалював він солдата, та ще як?* (Г. Квітка-Основ'яненко), підсилює спонукання, виражене дієсловом у формі наказового способу (напр.: *То **отже** слухай, Христіно батьківно, жартує панич...* (Панас Мирний) тощо.

Запам'ятаймо: в українській мові кому ставлять після *отже*, що є вставним словом; кому ставлять перед *отже*, *отже* **й**, *отже* **і**, а *отже* **й**, що вживаються як сполучники або сполучні слова; коми не ставлять ні перед, ні після *отже*, якщо воно самостійно чи разом з іншими частками виконує роль підсилювальної частки.

Ставити *кому* чи ні?

Службові й приватні листи здебільшого завершує узвичаєна фраза, яку називають етикетною конструкцією ввічливості (конструкцією мовленнєвого

етикету, мовною етикетною формулою тощо). За способом подання на аркуші вона двокомпонентна, бо з лівого боку пишуть

З повагою

З глибокою повагою

Зі щирою пошаною

Щиро Ваш (Ваша),

а потім роблять відступ і на тому самому рядку, іноді – трохи нижче зазначають ім'я й прізвище, ім'я та по батькові, тільки прізвище або назву посади (у службових) чи назву, що вказує на родинний або інший зв'язок (у приватних листах). Пор.:

З повагою

директор Інституту

З глибокою повагою

Іван Німенко

Щиро Ваш

дядько Степан

Ці подані на віддалі частини етикетної конструкції ввічливості за формально-граматичними ознаками найбільше подібні до еліптичних речень, у яких пропущено присудок або присудок із залежним словом, напр.: *З глибокою повагою [ставиться до Вас] Іван Німенко*. Як відомо, у таких реченнях замість пропущеного присудка ставлять тире. Зважаючи на цю пунктуаційну норму, немає підстави ставити кому після компонента *З повагою* (та інших), як дехто наполягає останнім часом.

Пропонуємо три способи оформлення етикетних конструкцій ввічливості:

1. За умови, що обидва компоненти цієї конструкції написані в одному рядку і поряд, без відриву, між ними можна ставити тире:

З повагою – директор Інституту

З глибокою повагою – Микола Іванович

Зі щирою пошаною – Ваш приятель.

2. Якщо компоненти пишуть на віддалі один від одного і в одному або й у різних рядках, то між ними не треба ставити тире:

З повагою

директор Інституту

З глибокою повагою

Микола Іванович

Зі щирою пошаною

Ваш приятель.

3. Не треба ставити тире й тоді, коли в першому рядку етикетної конструкції написано *З повагою, З глибокою повагою, Зі щирою пошаною* й под., а в другому, ліворуч, – назву посади, а праворуч – ініціали й прізвище:

З повагою

Ректор університету

В. Андрущенко

З глибокою повагою

Директор Інституту

В. В. Німчук

Зубков М. Г. Сучасна українська ділова мова : підручник для вищих навчальних закладів. 7-ме вид., виправлене. Донецьк : СПД ФО Сердюк В. І., 2005. 448 с.

Особливості використання прийменників у ділових паперах

Сфера вживання прийменників у діловій мові необмежена, але варто врахувати декілька застережень. Виражаючи смислові відношення між словами не самостійно, а спільно з відмінковими закінченнями іменника або займенника, вони утворюють прийменниково-відмінкову конструкцію. Часто прийменниково-відмінкові форми синонімічні безприйменниково-відмінковим. Порівняйте:

- а) (значення причини) *занепокоєні з приводу дій – занепокоєні діями;*
- б) (просторове зачення) *прямувати по степах – прямувати степами.*

Існує розгалужена система синтаксичних синонімів зі значенням різних відношень:

- просторових: *при заводі, від заводу, на заводі, біля заводу, перед заводом, до заводу, із будинку, зі станції (і)з полів, посеред поля, над полем, край поля, поперед нас, поза стінами, понад парканом, (і)з-під каменя, понад землею, через поле, уздовж дороги, крізь отвір, навпроти президії, побіля стіни, проміж цеглинами, (і)з-за гори;*
- часових: *від часу проголошення, близько години, за гетьманщини, до реформ, (у)впродовж століття, проти ночі, під час панування, напередодні свят, наприкінці доби, (і)з часу створення, (у)в радянський період, протягом ночі, через день, об обідній порі, о восьмій годині, за хвилину, під час колективізації, після перебудови;*
- причинових: *у(в) силу обставин, (і)з нагоди ювілею, через хворобу, від перемоги зрадіти, за умов, в обставинах, у зв'язку з відпусткою, (у)внаслідок пожежі;*

- мети: *задля успіху, на випадок, щодо покращення, про всякий випадок, для звіту, ради успіху, заради спільної мети;*
- допустовості: *(у)всупереч правил, наперекір заборонам, замість мене, окрім роботи, опріч правил, у(в) разі потреби, незважаючи на попередження, попри труднощі, відповідно до умов, при нагоді та інші.*

Національна специфіка мови виразно позначається безпосередньо на її прийменниковому керуванні.

Значна кількість помилок трапляється при побудові словосполучень із прийменниками в перекладах з російської мови ділових паперів.

Наприклад, займенник **по** в українській мові здатний брати участь у вираженні певної кількості значень, різноманітних відтінків та найперше позначає розподільне (дистрибутивне) відношення. Для його позначення використовують лише дві конструкції: тричленна структура **по** + **З.** відмінок числівника + **Р.** відмінок іменника та **по** + **М.** відмінок іменника. Ці моделі, утворюючи один взірець зі спільним значенням, слугують визначенням міри при процесі розподілу чогось на певну кількість чи між декількома особами, предметами, наприклад: *розпаювати по три гектари, вибирувати по зернині, заплатити по тисячі гривень, придбати по кілька примірників.*

Відтінок згаданого значення помітний у конструкціях, що виражають просторові відношення, зокрема місцеперебування. Прийменниково-відмінкова форма може визначати поширення дії на певному просторі або ж її повторюваність, а також розташування об'єкта в декількох точках поверхні чи всередині кількох об'єктів, наприклад: *порядкує по господі, снігопади пройшли по області, обговорюють по кабінетах.* Ця ж конструкція вживається для вказівки на рух по поверхні предмета або в межах якогось простору, до того ж коли рух відбувається в багатьох напрямках, наприклад: *в'ється по стовбуру, сунеться по стіні, пройду по дощі, їхав по шосе.*

У деяких словосполученнях (без зміни значення) паралельно з іншими прийменниками, що виступають синтаксичними синонімами або без них (*по завершенні навчання – після завершення навчання, стріляти по мішені –*

стріляти в мішень, простувати по слідах – простувати слідами, пересуватися по пустелі – пересуватися пустелею). У конструкціях з іменниками в **З.** відмінку при вказуванні на предмет, місце, простір, час, що є межею поширення певної дії або ознаки (*вантажівка загрузла по фарі – загрузла до фар, резервуари були повні по краї – повні до країв, стени до Дніпра – стени по Дніпро, відпочивати до цього часу – по цей час*).

Нормативними є також поєднання прийменника **по**:

1) у складних прислівниках з іншими частинами мови:

- з іменниками (*по можливості, по суті, по батькові* та под.);
- із прикметниками (*по-господарськи, по-домашньому* та под.);
- із займенниками (*по-нашому, по-своєму* та под.);
- із числівниками (*по троє, один по одному, по-друге* та под.);

2) з іменниками в **М.** відмінку:

- зі значенням мети (*послали по інструктора, пішли по воду*);
- зі значенням місця чи напрямку, де відбувається дія (*пляма розповзлася по стелі, трансляція по телебаченню*);
- зі значенням певних стосунків, взаємин (*товариш по парті, дядько по батькові*);
- зі значенням місця поширення дії (*розпорядження по фабриці, чеканник по міді*);
- зі значенням розподільності (*усі делегати отримали по подарунку, жінкам подарували по букету пролісків*);

3) із займенниками (*по їхньому будинку, по цьому місцю* та под.).

В інших випадках треба використовувати прийменники **на, за, з, із, до, для, від, під, у (в), як через, щодо** та ін. або взагалі безприйменникові конструкції залежно від контексту.

по пропозиції делегата

на пропозицію делегата

по Вашему жelanію

на Ваше бажання

називать по имени

називати на ім'я

концерт по заявкам

концерт на замовлення

<i>по требованию</i>	<i>на вимогу</i>
<i>замечания по теме</i>	<i>зауваження на тему</i>
<i>по местам (сели)</i>	<i>на місця (сли)</i>
<i>по обоим берегам</i>	<i>на обох берегах</i>
<i>по первому зову</i>	<i>на першій заклик (поклик)</i>
<i>обратиться по адресу</i>	<i>звернутися на адресу</i>
<i>по собственному желанию</i>	<i>за власним бажанням</i>
<i>по нашим подсчетам</i>	<i>за нашими підрахунками</i>
<i>поехал по назначению</i>	<i>поїхав за призначенням</i>
<i>по успехам и честь</i>	<i>за успіхи й шана</i>
<i>по семейным обстоятельствам</i>	<i>за сімейних обставин</i>
<i>по течению (плыть)</i>	<i>за течією (пливти)</i>
<i>действовать по правилам</i>	<i>діяти за правилами</i>
<i>по ветру (расположиться)</i>	<i>за вітром (розташуватися)</i>
<i>по зову сердца</i>	<i>за покликом серця</i>
<i>расхождения по контракту</i>	<i>розбіжності за контрактом</i>
<i>по согласию сторон</i>	<i>за згодою сторін</i>
<i>по специальности</i>	<i>із фаху, за фахом</i>
<i>по последней моде</i>	<i>за останньою модою</i>
<i>по поставновлению</i>	<i>за ухвалою</i>
<i>по приказу директора</i>	<i>за наказом директора</i>
<i>по договоренности</i>	<i>за домовленістю</i>
<i>по итогам</i>	<i>за підсумками</i>
<i>по необходимости</i>	<i>через необхідність</i>
<i>по трем направлениям</i>	<i>у трьох напрямках</i>
<i>по совместительству</i>	<i>за сумісництвом</i>
<i>по происхождению</i>	<i>із походження</i>
<i>по случаю празднования</i>	<i>з нагоди святкування</i>
<i>комиссия по вопросам</i>	<i>комісія з питань</i>
<i>комиссия по спорту</i>	<i>комісія зі спорту</i>

<i>обратиться по вопросу</i>	<i>звернутися з питання</i>
<i>по вине</i>	<i>з вини</i>
<i>конспект по математике</i>	<i>конспект із математики</i>
<i>по многим причинам</i>	<i>з багатьох причин</i>
<i>по собственной воле</i>	<i>із власної волі</i>
<i>данные по учету</i>	<i>дані з обліку</i>
<i>специалист по экономике</i>	<i>фахівець з економіки</i>
<i>конференция по проблеме</i>	<i>конференція з проблеми</i>
<i>по слухам (известно)</i>	<i>із чуток (відомо)</i>
<i>по злобе</i>	<i>зі злості, маючи злість</i>
<i>по газетам (узнать)</i>	<i>з часописів (дізнатися)</i>
<i>по программированию (специалист)</i>	<i>із програмування (фахівець)</i>
<i>получить по накладной</i>	<i>отримати відповідно до накладної</i>
<i>пришлось по вкусу</i>	<i>припало до смаку</i>
<i>с 06.10.2001 по 01.05.2002</i>	<i>із 06.10.2001 до 01.05.2002</i>
<i>производство по изготовлению</i>	<i>підприємство для виготовлення</i>
<i>комиссия по расследованию</i>	<i>комісія для розслідування</i>
<i>кружок (секция) по изучению</i>	<i>гурток (секція) для вивчення</i>
<i>сектор по связям</i>	<i>сектор зв'язків</i>
<i>добрый по природе</i>	<i>добрий від природи</i>
<i>смотря по погоде</i>	<i>залежно від погоди</i>
<i>действовать по обстоятельствам</i>	<i>діяти залежно від обставин</i>
<i>задание не по силам</i>	<i>завдання не під силу</i>
<i>по направлению к городу</i>	<i>у напрямку міста</i>
<i>ответчик по делу</i>	<i>відповідач у справі</i>
<i>осталось по наследству</i>	<i>лишилось у спадок (спадщину)</i>
<i>по мере возможности</i>	<i>у міру можливості</i>
<i>ударить по струнам</i>	<i>ударити у струни</i>
<i>уехать по делу</i>	<i>поїхати у справі</i>

<i>инспектор по делам</i>	<i>інспектор у справах</i>
<i>несовершеннолетних</i>	<i>неповнолітніх</i>
<i>по обыкновению</i>	<i>як звичайно (як завжди, зазвичай)</i>
<i>по болезни (отпуск)</i>	<i>через хворобу (відпустка)</i>
<i>по техническим причинам</i>	<i>через технічні причини</i>
<i>по негодности списать</i>	<i>через непридатність (як непридатне) списати</i>
<i>по ошибке</i>	<i>через помилку, помилково</i>
<i>по лености</i>	<i>через лінощі</i>
<i>завод по производству</i>	<i>завод, що виробляє</i>
<i>расходы по</i>	<i>витрати щодо</i>
<i>мероприятия по</i>	<i>заходи щодо (до) подальшого</i>
<i>дальнейшему усилению</i>	<i>посилення</i>
<i>преследовать по суду</i>	<i>віддавати до суду (під суд)</i>
<i>по состоянию на 1 мая</i>	<i>станом на 1 травня</i>
<i>по субботам</i>	<i>щосуботи, кожної суботи</i>
<i>инструкция по использованию</i>	<i>інструкція щодо використання</i>
<i>предложения по улучшению</i>	<i>пропозиції щодо поліпшення</i>
<i>по прошествии срока</i>	<i>як вийде час (термін)</i>
<i>по завершению</i>	<i>після завершення, завершивши</i>
<i>по возможности</i>	<i>якщо (коли, як) можна</i>
<i>по душам (общаться)</i>	<i>щиро, відверто (спілкуватися)</i>
<i>по веходам ударил мороз</i>	<i>мороз завдав шкоди сходам</i>
<i>по безналичному расчету</i>	<i>безготівковим рахунком, безготівково</i>
<i>по факсу (отправил)</i>	<i>факсом (відіслав)</i>
<i>по знакомству</i>	<i>завдяки знайомству</i>
<i>по быстрой реке</i>	<i>швидкою річкою</i>
<i>документы по проверке</i>	<i>документи перевірки</i>
<i>по достоинству (оценить)</i>	<i>належно (оцінити)</i>
<i>по крайней (меньшей) мере</i>	<i>принаймні, щонайменше</i>
<i>по иностранным делам (Комитет)</i>	<i>іноземних справ (Комітет)</i>

бюро по трудоустройству
план по обслуживанию
по многу раз в день (звонил)
действия по предупреждению
мероприятия по улучшению
по возможности скорее
по случаю купить
расплачиваться по счетам

бюро працевлаштування
план обслуговування
багато разів на день (телефонував)
запобіжні дії, дії запобігання
заходи для (щодо) поліпшення
якомога швидше
купити випадково
виплачувати рахунки

Російські словосполучення з прийменником **в** українською мовою передають за допомогою прийменників **на, до, з, за, про, при, як, о** та ін. або ж безприйменниковими конструкціями.

в адрес
в виду (иметь)
в деревню (поехать)
в должность (вступить)
в завершение
в защиту
в знак уважения
в клочья разорвать
в нашу пользу
в неделю (70 грн)
в пар (превратить)
в рассрочку
в расход (списать)
в силу изложенного
в семи частях (отчет)
в случае наводнения
в шесть этажей
в честь праздника
в гости

на адресу
на увазі (мати)
на село (поїхати)
на посаду (ставить)
на завершення
на захист
на знак поваги
на шматки (розірвати)
на нашу користь
на тиждень (70 грн)
на пару (перетворити)
на виплат
на видаток (списати)
зважаючи на викладене
на сім частин (звіт)
на випадок повені
на шість поверхів
на честь свята
на гостину

<i>в эмиграции прожил</i>	<i>на еміграції прожив</i>
<i>в праздники</i>	<i>на свята</i>
<i>в самый мощный блок</i>	<i>до найпотужнішого блока</i>
<i>в известность (поставить)</i>	<i>до відома (довести), поінформувати</i>
<i>в карман</i>	<i>до кишені</i>
<i>в министерство (звонить)</i>	<i>до міністерства (телефонувати)</i>
<i>в работу (вовлечь)</i>	<i>до роботи (залучити)</i>
<i>в соответствии с</i>	<i>відповідно до, згідно з</i>
<i>в состав вошли</i>	<i>до складу ввійшли</i>
<i>в следующих вопросах</i>	<i>з таких питань</i>
<i>(компетентен)</i>	<i>(компетентний)</i>
<i>в одни сутки (уложился)</i>	<i>за добу (впорався)</i>
<i>в пастухи (наняться)</i>	<i>найнятися за пастуха (пастухом)</i>
<i>в пример (поставить)</i>	<i>за приклад (поставити)</i>
<i>в пяти шагах</i>	<i>за п'ять кроків</i>
<i>в разговорах прошло время</i>	<i>за розмовою минув час</i>
<i>в те времена</i>	<i>за тих часів</i>
<i>в мое отсутствие</i>	<i>за (під час) моєї відсутності</i>
<i>в получении расписался</i>	<i>про одержання розписався</i>
<i>в случае неуплаты</i>	<i>при несплаті</i>
<i>в конце недели</i>	<i>під кінець тижня</i>
<i>в качестве</i>	<i>як</i>
<i>в порядке исключения</i>	<i>як виняток</i>
<i>в семь часов</i>	<i>о сьомій годині</i>
<i>в одиннадцать часов</i>	<i>об одинадцятій годині</i>
<i>в клетку (тетрадь)</i>	<i>у клітинку (зошит)</i>
<i>в течение выборов</i>	<i>упродовж виборів</i>
<i>в тот же год</i>	<i>того ж року</i>
<i>в большинстве</i>	<i>здебільшого</i>
<i>в выходной день</i>	<i>вихідного дня</i>

<i>в дальнейшем</i>	<i>надалі</i>
<i>в двух словах</i>	<i>двома словами</i>
<i>в дружбе (быть)</i>	<i>дружити</i>
<i>в зависимости</i>	<i>залежно від</i>
<i>в негодность (пришло)</i>	<i>непридатним стало</i>
<i>в обеднюю пору</i>	<i>обідньої пори</i>
<i>в момент</i>	<i>миттєво</i>
<i>в отдельности каждый</i>	<i>кожен зокрема</i>
<i>в покое оставит</i>	<i>дати спокій</i>
<i>в помощниках (быть)</i>	<i>помічником (бути)</i>
<i>в порядке вещей</i>	<i>звичайна річ, зазвичай</i>
<i>в последнее время</i>	<i>останнім часом</i>
<i>в прошлом году</i>	<i>торік, минулого року</i>
<i>в раздражении (быть)</i>	<i>роздратованим (бути)</i>
<i>в размере 10 см</i>	<i>розміром 10 см</i>
<i>в родстве (быть)</i>	<i>родичем (бути)</i>
<i>в руки (себя взять)</i>	<i>опанувати себе</i>
<i>в семь метров длиной</i>	<i>завдовжки сім метрів</i>
<i>в силу (вступить)</i>	<i>набирати чинності</i>
<i>в случае необходимости</i>	<i>якщо буде потреба</i>
<i>в состоянии (исполнить)</i>	<i>спроможний (виконати)</i>
<i>в равной мере</i>	<i>однаково</i>
<i>в полной мере</i>	<i>цілком</i>
<i>в частности</i>	<i>зокрема</i>
<i>в юности</i>	<i>замолоду</i>
<i>в ясность (привести)</i>	<i>з'ясувати</i>
<i>в значительной мере</i>	<i>значною мірою</i>
<i>в некоторой мере</i>	<i>деякою мірою</i>
<i>в той или иной мере</i>	<i>тією чи іншою мірою</i>
<i>в достаточной мере</i>	<i>належною мірою (досить)</i>

<i>в сторону (свернул)</i>	<i>убік звернув</i>
<i>в сутках 24 часа</i>	<i>доба має 24 години</i>
<i>в течение недели</i>	<i>протягом тижня</i>
<i>в толк (взять)</i>	<i>збагнути</i>
<i>в шутку</i>	<i>жартома</i>
<i>в сделку (войти)</i>	<i>угоду (укласти)</i>
<i>в силу изложенного</i>	<i>зважаючи на</i>
<i>в ночной тиши</i>	<i>серед нічної тиші</i>
<i>у власти</i>	<i>при владі</i>
<i>у входа</i>	<i>біля (коло) входу</i>
<i>у берега</i>	<i>при (біля) березі (берега)</i>
<i>у руля</i>	<i>за кермом</i>
<i>у рояля</i>	<i>за роялем</i>
<i>у микрофона</i>	<i>перед мікрофоном</i>

Порушення синтаксичної норми також виникає через невмотивоване вживання прийменника **при**.

Цей прийменник уживається часто паралельно з іншими прийменниками **біля, коло, край, поруч**. Наприклад, для позначення близькості до конкретного місця: **при виході – коло виходу – біля виходу, край дороги, поруч мене**.

А на позначення епохи, періоду, часу, протягом якого відбувається дія, – прийменниками **за, під час**: **за царювання Романови – під час царювання Романових**.

Лише з прийменником **при** можливі конструкції:

а) на передавання значення приналежності, певних стосунків до кого-, чого-небудь: *При університеті працює дослідна станція; “Янки при дворі короля Артура”;* *Служу при штабі дивізії;*

б) на зазначення чого-небудь у будь-кого, будь-чого або пристуність когось будь-де: *Був при повній свідомості; Сьогодні я при зброї; Після гри залишився при своїх (грошах); Не можна лаятися при дітях;*

в) на вказування певних обставин або супутніх умов, за яких щось відбувається: *Роздивитися при світлі сірника; При нульовій температурі випав сніг; При швидкості вітру 20 км / год; Проголосували при повному мовчанні; Зателефоную при першій нагоді; При раптовій появі болю; Зроблю при бажанні; При виявленні кричущих порушень.*

Значно ширший обсяг значень прийменника **при** в російській мові спричиняє автоматичне помилкове перенесення його до подібних українських конструкцій. Цього не слід робити, оскільки в українській мові є різноманітні можливості, не змінюючи значення, передати зміст за допомогою інших прийменників, словосполучень дієприслівникового звороту чи шляхом розгорнутих конструкцій, наприклад:

при реке раскинулся город

битва при Желтых Водах

он был все время при мне

при сем прилагается

вы при часах?

присоединюсь к вам при

первом зове

при громких аплодисментах

при исполнении служебных

обязанностей

при нагрузке

при первом появлении

при участии

при жизни (был)

малоизвестен

при (этих, таких) условиях

коло річки розляглося місто

битва біля Жовтих Вод

він був увесь час поруч (мене)

до цього додається

ви з годинником?

приєднуюся (до вас) на

першій же поклик

під гучні оплески

під час виконання службових

обов'язків

під час навантаження

(як) тільки з'явиться

(у теперішньому часі –

з'являється; у минулому –

з'явився)

за участі

за життя (був) маловідомий

за (цих, таких) умов

<i>при температуре</i>	<i>за температури</i>
<i>при Вашей помощи</i>	<i>за Вашої допомоги, з</i> <i>Вашою допомогою,</i> <i>завдяки Вашій допомозі</i>
<i>при всех (наших) усилиях</i>	<i>попри всі (наші) зусилля це</i>
<i>это сделать невозможно</i>	<i>зробити неможливо</i>
<i>при этих словах он</i>	<i>сказавши це, він уклонився</i>
<i>поклонился и вышел</i>	<i>й вийшов</i>
<i>при анализе событий</i>	<i>аналізуючи події</i>
<i>при обработке данных</i>	<i>коли опрацьовуються (у</i> <i>минулому – опрацьовувалися;</i> <i>у майбутньому – будуть</i> <i>опрацьовуватися) дані</i>
<i>при опасности</i>	<i>у разі небезпеки</i>
<i>при наличии</i>	<i>за наявності</i>
<i>безопасность гарантирована</i>	<i>безпеку гарантовано за</i>
<i>при соблюдении (этих) правил</i>	<i>дотримання (цих) правил</i>

...

Додаток 1

Відмінності слововживання іменників

<i>адрес</i>	<i>із нагоди ювілею (вітальний)</i>
<i>адреса</i>	<i>проживання, перебування</i>

<i>барва (и)</i>	<i>музики, кольорів (манера, колорит, відтінок)</i>
<i>фарба</i>	<i>синя, олійна</i>

<i>бАтьківщина</i>	<i>спадщина батьків чи предків (материзна)</i>
<i>батьківщИна</i>	<i>місце народження, рідний край</i>

білет	<i>екзаменаційний, лотерейний, кредитний</i>
квиток	<i>вхідний, проїзний, партійний</i>
вежа	<i>телевізійна, оглядова</i>
башта	<i>водонапірна, танкова, фортеці</i>
вигляд	<i>набути, мати вигляд (виглядати)</i>
вид	<i>діяльності, істот, тварин</i>
вИгода	<i>мати вигоду (зиск, прибуток, гешефт)</i>
виГОда	<i>квартира з усіма вигодами (зручностями)</i>
виключення	<i>з університету</i>
виняток	<i>із правил</i>
відносини	<i>правові, дипломатичні</i>
взаємини	<i>між людьми</i>
стосунки	<i>між людьми</i>
відношення	<i>геометричне, до буття, між предметами, явищами, величинами (взаємозв'язок)</i>
ставлення	<i>до рідних, до колег</i>
відтінок	<i>кольору, почуття, звука (барва)</i>
відтинок	<i>часу, відстані, простору</i>
ділянка	<i>вулиці, землі, шкіри</i>
дільниця	<i>виборча, будівельна</i>

загроза *підтоплення, вибуху (небезпека)*

погроза *жестом, словом*

засіб *для існування, для копіювання*

спосіб *виробництва (знаряддя), життя (стиль, зразок)*

лазня *із сухою парою*

баня *церкви*

мета, ціль *мати на меті, мати за ціль*

ціль, мішень *улучити в ціль, у мішень*

напря́м *діяльності, поглядів*

напрямо́к *вітру, руху*

об'єм *приміщення, рідини, повітря (у кубічних одиницях)*

обсяг *бюджету, книги (кількість, межі, величина)*

розмір *столу, майдану, предмета (довжина, висота)*

основи *математики, моралі (засади, підвалини)*

фундамент *будівлі, споруди*

основа *слова, трикутника, доповіді*

осОбина *птаха, риби, комахи (тварина)*

лице *чисте, відкрите, усміхнене (обличчя)*

особа *офіційна, стороння, третя*

особистість *талановита, творча, непересічна*

пам'ятка *архітектури, літератури*

пам'ятник *М. Грушевському*

підписка	<i>під відозвою, про невіїзд</i>
передплата	<i>на часописи, періодику</i>
показчик	<i>прилад, напис, знак</i>
показник	<i>доказ, свідчення, дані</i>
повістка	<i>до суду</i>
порядок	<i>денний</i>
правління	<i>Спілки композиторів (філателістів)</i>
управа	<i>міська, районна</i>
вправа	<i>фізична, математична</i>
працівник	<i>культури, освіти, науки</i>
робітник	<i>будови, заводу, шляховий</i>
співробітник	<i>співпрацівник (колега по роботі)</i>
пригода	<i>непередбачена, прикра (-ий) (подія, випадок, інцидент), стати в пригоді – бути потрібним</i>
нагода	<i>з нагоди повернення (можливість, шанс, момент)</i>
прогін	<i>між двома точками (проміжок)</i>
прогин	<i>поверхні, площини, конструкції</i>
результат	<i>підрахунку, спостережень, досліду</i>
наслідок	<i>біди, пожежі, невірності</i>
розбіжність	<i>думок, переконань</i>
розходження	<i>швів, площин</i>

ступінь	<i>учений, порівняння, відображення, гами, ладу</i>
ступінь	<i>формальний, точки (у математиці)</i>
щабель	<i>зростання, опускання (етап, стадія), сходів</i>
твердження	<i>переконливе, сумівні (теза)</i>
тверднення	<i>бетону, маси</i>
тираж	<i>лотереї</i>
наклад	<i>книжки, газети, видання</i>
фон	<i>звуковий, радіаційний</i>
тло	<i>неба, малюнка</i>
шкода	<i>невиправна, значна (збитки, втрати)</i>
шкода	<i>праці, грошей, зусиль (жаль, прикро, марно)</i>
ящик	<i>для сміття, товару</i>
шухляда	<i>письмового столу</i>
скринька	<i>поштова, невеличка</i>
скриня	<i>з посагом, велика</i>
стан	<i>санітарний, облоги, невагомості, справ, речей; газоподібний, твердий; духовний, родинний</i>
становище	<i>внутрішнє, матеріальне, скрутне; нелегальне, рівноправне, службове</i>
положення	<i>географічне, тіла, речі, предмета</i>

Відмінності слововживання прикметників

абразивний *диск, інструмент, комбінат*

абразійний (-а) *процес, печера, платформа*

адаптований *зір, організм*

адоптований *хлопчик, дитина (усиновлений)*

великий *камінь, блок, об'єм*

високий (-а) *стовп, чоловік, щогла*

значний *за обсягом твір*

вагомий (-а, -е) *здобуток, перемога, досягнення*

здоровий *працівник (не хворий)*

вітрова *ерозія, установка, сила*

ВІтряний (-а) *день, ніч, погода*

вітряний (-а) *двигун, лишай, віспа*

властивий *кому-чому?*

притаманний *кому-чому?*

характерний *для кого-чого?*

воєнний (-а, -і) *стан, тактика, промисловість, події*

військовий *трибунал, стрій, обов'язок, однострій, прапор, подвиг, присяга, навчання (у значенні іменника – підійшов військовий)*

гостиний *двір*

гостинний *господар*

громадські	<i>організації</i> (не державні)
громадянська (-і)	<i>свідомість, війна, права</i>
цивільний (-і)	<i>одяг, речі</i> (не військовий)
суспільний (-а, -е, -і)	<i>спосіб життя, наука, становище, відносини</i> (загальні, колективні)

дійовий (-а, -е)	<i>засіб, вплив, виховання, дійова особа</i> (учасник дії, вистави), <i>дійова особа</i> (здатна активно діяти)
діючий (-а, -е)	<i>гейзер, армія, модель, устаткування</i>
чинний (-а, -е)	<i>закон, розклад, постанова, законодавство</i>
діяльний	<i>працівник, життя</i> (активний, енергійний)

діловий (-а, -і)	<i>лист, розмова, пропозиція, папери</i>
діловитий	<i>вигляд, вираз обличчя</i>

запущений (-а)	<i>супутник, ракета</i>
занедбаний (-е)	<i>двір, підприємство</i>
задавлена	<i>хвороба</i>

інший	<i>варіант, іншим способом</i> (не таким)
другий	<i>варіант</i> (після першого, або якщо їх два)

корисливий (-а)	<i>чоловік, мета</i>
корисний	<i>продукт</i> (той, що приносить користь), <i>період, час, вантаж, простір</i> (спец.)

круглий (-а, -е, -і)	<i>стіл, форма, колесо, кільця</i>
цілий (-а, -е)	<i>рік, доба; скло, склянка</i> (не розбита)

наступний (-а)	<i>рік, тиждень, нарада</i>
----------------	-----------------------------

подальший (-а, -е)	<i>розвиток, перспектива, робота, життя</i>
навчальний (-а)	<i>заклад, посібник, план, графік, звіт</i>
академічний	<i>час, навантаження</i>
нормальні	<i>стосунки</i>
звичайні	<i>люди</i>
двосторонній (-я, -і)	<i>договір, угода, контакти (обопільні)</i>
двобічна	<i>поверхня</i>
взаємна	<i>згода, приязнь, рішення</i>
оборотний	<i>капітал, механізм</i>
зворотний	<i>бік, адреса</i>
оснований	<i>на праці, на успіхах</i>
заснований (-а, -е)	<i>заклад, напрям, школа, виробництво</i>
особовий	<i>рахунок, справа (від “особа”)</i>
особистий (-а)	<i>присутність, автомобіль, думка (приватна, власна)</i>
особливий (-а)	<i>погляд, справа (своєрідна)</i>
попередній	<i>звіт, розрахунок, варіант</i>
передчасний	<i>сніг, сміх, виступ</i>
правильний (-а, -і)	<i>дріб, фігура, риси обличчя</i>
вірний (-а, -е, -і)	<i>собі, кінь, служба, кохання, друзі</i>
певний (-а, -е, -і)	<i>факт, хода, око, рухи</i>
слухний (-а, -е, -і)	<i>приклад, думка, зауваження</i>

редакторський (-а)	<i>виступ, авторитет, порада</i>
редакційний	<i>колектив, працівник</i>
робітничий	<i>клас, клуб</i>
робочий	<i>одяг, час, день, план</i>
розметаний	<i>вибухом, вітром</i>
розметений	<i>двір, майданчик</i>
нез'ясований (-а, -е)	<i>факт, питання (яке не з'ясували)</i>
нез'ясовне	<i>почуття, хвилювання (яке не можна з'ясувати)</i>
стійкий (-а)	<i>водостійкий шар ґрунту, вогнестійкий матеріал, морозостійка рослина</i>
тривкий (-а)	<i>матеріал, вогнетривка цегла</i>
стінний	<i>календар, годинник, розпис</i>
стіновий	<i>матеріал, камінь</i>
тактичні	<i>навчання, випробування</i>
тактовні	<i>слухачі, зауваження</i>
тісний (-а, -е, -і)	<i>комір, кімната, взуття, стосунки</i>
щільний (-е, -і)	<i>прилягання, шари атмосфери</i>
цегельний (-е)	<i>завод, виробництво</i>
цегляний (-а)	<i>мур, стіна</i>
цілісна	<i>картина подій</i>
цільна	<i>особистість</i>

чисельний(-а)	<i>показник, аналіз, перевага</i>
численний (-а, -і)	<i>навтоп, маніфестація, випадки (багаторазові)</i>

шкірний (-і, -е)	<i>покрив, захворювання</i>
шкіряний (-а)	<i>плащ, промисловість</i>

Відмінності слововживання дієслівних форм

бажати	<i>виступити (хотіти, прагнути)</i>
зичити	<i>успіху, щастя, здоров'я (бажати)</i>

боліти	<i>душею за кого, що (уболівати, співпереживати)</i>
хворіти	<i>на кір, грип (нездужати)</i>

везе	<i>людей, вантаж (хто, що)</i>
удається	<i>виконати, розв'язати (що)</i>
щастить (таланить)	<i>мені, вам (з ким, чим)</i>

вести	<i>що, кого, до чого, куди</i>
поводити	<i>себе (як)</i>

вибирати	<i>з багатьох</i>
обирати	<i>на посаду</i>

викликати	<i>сміх, радість, оплески (позитив)</i>
спричиняти	<i>біль, хворобу, нещастя (негатив)</i>

впливати	<i>із вашого твердження впливає, що...</i>
----------	--

слідувати *за нами, на стежці*

виходити *із приміщення*

відкрити *рахунок, збори, очі (перен.)*

розкрити *книжку*

розгорнути *часопис*

розплющити *очі (прям.)*

відчинити *двері*

відімкнути *замок*

відкоркувати *пляшку*

відмінити *вихідні, заняття*

скасувати *закон*

відмічати *міткою (щось), реєструвати, фіксувати (щось, когось)*

відзначати *позначкою (зазначати щось), увагою (щось, когось), ювілей, свято*

зауважувати *з якогось приводу (указувати, доказувати)*

відрізнати *гривню від долара*

розрізнати *обриси берега*

відстоювати *певний час у черзі*

обстоювати *переконувати, захищати*

вклонятися *у пояс (перед ким)*

ухилитися *уліво (від чого)*

вводити *до складу комісії*

умикати *двигун, електрику*

уносити *до порядку денного, гроші*

(у) вразити *присутніх (здивувати)*

уразити *руку (поранити)*

говорити *переважно в усному мовленні*

сказати

висловитися

підкреслити *переважно в писемному мовленні*

акцентувати

зауважити

зазначити

указати

уточнити

наголосити

грати *роль (на сцені, у кіно)*

відігравати *значну, суттєву (неабияку) роль*

губити *документи, думку*

утрачати *ілюзії, рівновагу, свідомість*

гаяти, марнувати *час*

давайте *мені зошити, заліковки*

є пропозиція *розпочати збори, голосувати*

пропоную *зробити перерву, свій варіант*

прошу *слова, допомоги, поради*

дати *доручення, пораду, їсти*

надати *допомогу, інформацію*

подати *думку, звістку, ініціативу*

дзвонити *у дзвони, у двері*

телефонувати *до міністерства*

дістати *освіту, високу оцінку, інформацію*

набути *навичок, досвіду*

здобути *перемогу*

одержати, отримати *платню, листа, книжки*

добавити *дитину (від “бавити”)*

додати *свої зауваження*

додержувати *слова, обіцянки*

додержуватися *курсу, поглядів*

докладати *зусилля*

прикладати *до рани ліки*

домовитися *про зустріч*

договоритися *до ранку*

задавати *запитання*

ставити *питання*

піднімати *з підлоги*

підносити *руку*

займати *місце для когось*

обіймати *посаду завідувача кафедри*

посідати *призове місце в змаганні*

заступати	<i>на посаду (звідколи)</i>
зазнати	<i>збитків, утрат, прикроців, поразки</i>
понести	<i>речі, документи</i>
дістати	<i>інформацію</i>
заставити	<i>приміщення (чим)</i>
примусити	<i>зробити (що)</i>
звати	<i>Марією</i>
звуть	<i>Марія</i>
звільнити	<i>з посади</i>
усунути	<i>з роботи (узагалі)</i>
виключити	<i>зі складу студентів, зі школи</i>
вимкнути	<i>електрику, двигун, світло</i>
загасити	<i>свічку, полум'я</i>
зв'язати	<i>мотузку, сітку</i>
пов'язати	<i>факти, події, явища</i>
здійснити	<i>проект</i>
учинити (скоїти)	<i>злочин</i>
зливаються	<i>у єдине ціле</i>
пристають	<i>фігури між собою; на пропозицію</i>
зносити	<i>неприємність, образи</i>
переносити	<i>вантаж, час зборів</i>

зумовлювати	<i>бути причиною (чогось); створювати передумови</i>
обумовлювати	<i>обмежувати певною умовою, застереженням</i>
зустрічаються	<i>колеги, перехожі</i>
трапляються	<i>помилки, недоліки, вислови, факти</i>
стикаються	<i>атоми, дроти</i>
кидатися	<i>зі звинуваченням</i>
упадати	<i>в око, у гріх, в озеро, біля когось (кому)</i>
любити	<i>матір, Батьківщину, свою роботу</i>
полюбляти	<i>плавати, читати, пиво, суніці</i>
кохати	<i>дівчину, хлопця</i>
міняти	<i>товар, марки, книжки</i>
змінювати	<i>ситуацію, колір, напрям, думку</i>
містить	<i>документ, цистерна</i>
має у складі	<i>делегація має у своєму складі... до складу делегації входять...</i>
включає	<i>екскурсія включає відвідування музею головуючий включає до свого складу</i>
мішати	<i>змішувати (щось із чимось)</i>
заважати	<i>працювати, відпочивати</i>
наносити	<i>бруду, снігу</i>
здавати	<i>збитків, удару</i>
робити	<i>візит</i>

настає	<i>пора, період</i>
надходить (-дять)	<i>інформація, листи</i>
минає (-ють)	<i>час, години, роки</i>
<hr/>	
настоювати	<i>настоянку на калині</i>
наполягати	<i>на своєму</i>
<hr/>	
опанувати	<i>професію, мову (що)</i>
освоїти	<i>виробництво, родовище</i>
оволодіти	<i>почуттями (своїми), увагою (чиєюсь), ситуацією, знаннями (чим)</i>
<hr/>	
опиратися	<i>звинувачуванням</i>
упиратися	<i>у стіну</i>
спиратися	<i>на факти, плече</i>
<hr/>	
оплатити	<i>проїзд, користування, послуги</i>
платити	<i>за проїзд, за користування</i>
<hr/>	
переганяти	<i>з одного місця на інше</i>
випереджати	<i>у швидкості, рості й под.</i>
<hr/>	
перерахувати	<i>в іншу валюту, ще раз (перелічити)</i>
перевести	<i>через дорогу, стрілки годинника, час (змарнувати)</i>
перекласти	<i>текст, речі з місця на місце</i>
переказати	<i>гроші на рахунок, зміст розмови</i>
<hr/>	
познайомитися	<i>зі співробітниками</i>
ознайомитися	<i>зі станом справ, з документами</i>
<hr/>	

посилати	<i>до лікаря, до комори</i>
надсилати	<i>листи, вітання, телеграми, повідомлення</i>
<hr/>	
потрапляти	<i>у двері, у ворота, на сцену</i>
попадати	<i>у тональність, ногою в чобіт</i>
уцілити	<i>у мішень, у ворота (улучити)</i>
опинятися	<i>удома, біля дороги</i>
<hr/>	
працювати	<i>на посаді, інженером</i>
трудитися	<i>на благо, на ниві просвіти</i>
робити	<i>справу, висновки</i>
<hr/>	
представляти	<i>до нагороди, нового співробітника, на сцені, у творі (кого, що)</i>
уявляти	<i>майбутнє, перспективи</i>
являти	<i>собою (що, кого)</i>
репрезентувати	<i>продукцію, вироби, інтереси фірми</i>
<hr/>	
прибуває	<i>потяг, вода</i>
приходить	<i>гість, колега, натхнення</i>
надходить (-ять)	<i>інформація, дані, товари</i>
настає	<i>пора, період</i>
спадає	<i>на думку, припущення, здогад</i>
вступає	<i>до технікуму</i>
<hr/>	
привести	<i>коня, до перемоги, до успіху, у рух (що)</i>
призвести	<i>до нещастя, до втрат, до знищення</i>
навести	<i>приклад, порівняння</i>
<hr/>	
приймати	<i>зі столу, з дороги (прибирати); пропозицію</i>

брати (взяти)	<i>участь, із собою, до себе</i>
ужити	<i>заходів</i>
набувати	<i>певної форми</i>
<hr/>	
прийти	<i>до (кого, куди)</i>
дійти	<i>висновку</i>
<hr/>	
приносити	<i>повідомлення</i>
здавати	<i>клопоту, прикростей, жалю</i>
<hr/>	
пристають	<i>площини, поверхні, отвори</i>
сходяться	
збігаються	<i>думки, погляди</i>
<hr/>	
прочитати	<i>книжку, доповідь</i>
зачитати	<i>розпорядження, наказ (оголосити)</i>
<hr/>	
прОшу	<i>будь ласка</i>
прошУ	<i>допомоги</i>
<hr/>	
проявляти	<i>плівку</i>
виявляти	<i>увагу, повагу</i>
<hr/>	
чинити	<i>опір, спротив</i>
виказувати	<i>незгоду</i>
<hr/>	
путати	<i>надівати пута</i>
плутати	<i>поняття, терміни (помилятися)</i>
<hr/>	
рахувати	<i>до ста, гроші, дні</i>

уважати	<i>за потрібне, своїм обов'язком</i>
гадати	<i>на картах, про інше, думку (припускати, передбачати)</i>
розповсюджувати	<i>речі, газети (окремі предмети)</i>
поширювати	<i>інформацію, досвід (збільшуватися в обсязі, просторі)</i>
розраховувати	<i>час, кінцевий результат</i>
сподіватися	<i>на вас, на удачу, на успіх</i>
слідувати	<i>музикантові, за таксі</i>
слухати	<i>колег, поради, музику</i>
служити	<i>у війську</i>
слугувати	<i>матеріалом, відправною точкою</i>
стати	<i>у чергу</i>
заступити	<i>на чергування</i>
стежити	<i>за звіром</i>
слідкувати	<i>за текстом</i>
сягати	<i>у висоту, у довжину, у глибину</i>
досягати	<i>межі, мети, місця, успіху, швидкості</i>
осягати	<i>розумом</i>
доходити	<i>віку, старості</i>
торкатися	<i>рукою, плечем (кого-чого, до кого-чого)</i>
стосуватися	<i>справи, життя</i>
(не) обходити	<i>мене ця справа</i>
відноситися	<i>вітром (куди)</i>

ставитися *до справи, до вас, до мене*
належати *до класу, до виду; підприємству, мені*

триває *засідання, конкурс, перерва*
продовжується *у зв'язку з, до 20 грудня, ще на тиждень, лінія, дорога*

являється *мені твій образ*
являє собою *складний процес, густу рідину*
є *діловий лист є обличчям фірми*

Зубков М. Г. Сучасний український правопис : комплексний довідник. 10-те вид., випр. й допов. Харків : ФОП Співак Т.К., 2010. 320 с.

Додаток 5

Український правопис – повернення до національних засад

На Міжнародному конгресі українців у Києві 1991 р., на хвилі національного піднесення 80-х – 90-х років минулого століття, ухвалено звернення до Кабінету Міністрів України про створення Національної правописної комісії, яка виробила б єдині орфографічні норми для українців усього світу. Таку комісію створено Постановою КМ України № 402 від 15 червня 1994 року, головою призначено тодішнього віце-прем'єра, академіка НАН України Миколу Жулинського. У складі комісії було понад тридцять українських мовознавців і літераторів, серед них – п'ятеро закордонних науковців: Юрій Шевельов (США), Андрій Горняткевич (Канада), Михайло Лесів (Польща), Микола Штець (Словаччина) й Олександр Гаркавець (Казахстан). Для випрацювання рекомендацій щодо змін у правописі організовано робочу групу. Керували тим колективом тодішній директор Інституту української мови проф. Олександр Тараненко й завідувачка відділу того Інституту проф. Світлана Єрмоленко, основною метою яких стало збереження в недоторканності «здобутків» більшовицького «вдосконалення» українського правопису в 1933, 1946 та 1960 рр., тож група працювала за принципом переливання з пустого в порожнє й у визначений термін якихось слушних пропозицій не подала. «Засідали дуже довго..., виробили певні зміни, але їх було небагато», – евфемістично напише згодом академік Віталій Русанівський, схвалюючи діяльність своїх однодумців (газета «Киевские ведомости», 2001, 16 січня).

Коли директором Інституту української мови став член-кореспондент НАН України Василь Німчук, робоча група під його керівництвом досить оперативно підготувала «Проект найновішої редакції «Українського правопису» (далі – Проект), який у липні 1999 р. був розісланий для обговорення. Усі пропоновані зміни переконливо обґрунтовано в дослідженні В. Німчука «Проблеми українського правопису в ХХ ст.» (Проект, с. 242–333).

На відміну від інших країн, де зміни у правописі обговорюють мовознавці, у нас за цю справу взялося все суспільство. Тому кваліфіковані думки й поради, здебільшого схвальні відгуки надходили до Правописної комісії, а оцінки на кшталт «не читав, але проти», «мені не подобається», «у нас так не кажуть», «жах!» вибухали в радіо- й телепередачах, на сторінках газет, особливо російськомовних, які раптом заходилися вболівати за українську мову. У хід пішло перекручування пропонованих змін, які, мовляв, зроблять неписьменним увесь народ.

Очолили цю протиправописну кампанію два академіки: мовознавець, відомий зближувач мов за часів Радянського Союзу Віталій Русанівський і неабиякий дилетант у мовно-правописних питаннях історик-археолог Петро Толочко. Авторів правописних змін (як у сумнозвісні 30-ті роки минулого століття) називали «шкідниками на мовному фронті», «самозванцями», «підлабузниками діаспори» й навіть «малахольними прохвесорами» (останній «перл» належить академікові П. Толочку й колишньому редакторові газети «Голос України» С. Правденку).

Нагадаю шановним читачам склад робочої групи. До неї входять члени-кореспонденти НАН України Василь Німчук, Іван Вихованець, Григорій Півторак, академік АПН України Арнольд Грищенко, доктори філологічних наук, професори Ніна Тоцька, Катерина Городенська, Ніна Клименко, Віталій Жайворонок і автор цих рядків. Усі є фахівцями з різних галузей мовознавчої науки, усі живуть і працюють у Києві. Докладніші відомості про них можна знайти в Енциклопедії «Українська мова» (К., 2000). Тож і президентові НАН України академікові Б. Патону, перш ніж заявляти з подачі

акад. В. Русанівського, що «новий правопис складений у діяспорі й привезений до Києва», варто було б узяти ці відомості саме з Енциклопедії, виданої таки в Києві, а не в діяспорі.

Викладені в Проєкті пропозиції спираються на особливості говірок Середньої Наддніпрянщини (на основі яких виникла сучасна українська літературна мова), на твори класиків української літератури, на правопис 1928 року, у виробленні якого брали участь відомі українські мовознавці, що з'їхалися до Харкова з усіх частин розкиданої в той час по різних державах України. Ми не пропонуємо поновити геть усе, що було в тому правописі, але більшість його положень можна прийняти беззастережно, принаймні з трьох причин. По-перше, слід віддати належне творцям «харківського» правопису – Олексі Синявському, Євгенові Тимченку, Агатангелові Кримському, Всеволодові Ганцову, Олені Курило, Григорієві Голоскевичу, Степанові Смаль-Стоцькому, Миколі Наконечному, Леонідові Булаховському й іншим українським мовознавцям, які для нас є набагато вищими лінгвістичними авторитетами, ніж більшовицькі «куратори» української мови А. Хвиля, М. Хрущов, Д. Коротченко, що мали вирішальний голос при затвердженні українських правописів 1933 й 1946 років. По-друге, заборонений перший загальноукраїнський правопис 1928 р. – це частка нашого розстріляного відродження, оскільки більшість його авторів репресовано і знищено комуністичним режимом. Прийняття пропонованих змін буде гідним ушануванням їхньої світлої пам'яті. По-третє, нам треба, нарешті, скинути «чужі правописні кайдани», очистити український правопис від нав'язаних йому рис, що суперечать фонетико-морфологічній системі української мови.

Більшість патріотично налаштованих українських мовознавців (і взагалі українських інтелігентів) сприймає запропоновані зміни позитивно. Про це свідчать надіслані до Правописної комісії відгуки, виступи у пресі, зокрема лист до президента НАН України Б. Патона завідувачів кафедр української мови Київського, Львівського, Запорізького, Донецького, Ужгородського університетів і Києво-Могилянської академії («Україна молода», 29.03.01).

Переконливо доводять конечну потребу запровадження запропонованих змін у практику автори брошури «Скинємо чужі правописні кайдани», виданої у Львові 2001 року.

Справді, хіба може неупереджена людина, хоч трохи обізнана з фонематичними законами української мови, дивуватися, а то й обурюватися пропозицією послідовно передавати іншомовний звук **au** через **ав**: *автотренінг, лавреат, фавна* та ще й питати, чому? Тепер пишемо: *автобіографія, але аутоотренінг, лавр, але лауреат*. Це те саме, якби ми писали **давній**, але **задаунений**. Слово **фавна** (сукупність тварин на певній території) походить від імени давньоримської богині лісів **Фавни** (Fauna), чоловічим відповідником якої є **Фавн** (Faunus) – покровитель лісів, отар і пастухів. У словнику «Українська літературна вимова і наголос» (К., 1973) при написанні **аудиторія, лауреат** рекомендується вимовляти нескладовий «у», який на письмі позначаємо «**в**» (що й пропонує робоча група).

Словом **етер** замість теперішнього **ефір** особливо лякають громадськість В. Русанівський і його однодумці. Між іншим, для форми **ефір** (крім уживання в російській мові) немає жодних підстав. По-давньогрецькому його вимовляли як **айтхер**, пізніше **етхер** (αἴθηρ), по-новогрецькому **εθερας**. Цей міжзубний звук **θ (th)** ми здебільшого цілком правильно відтворюємо літерою **т**: *акант, атерина* (назва риби), *батискаф, бібліотека, гіацинт, естетика, етика, лабіринт, Лета, літографія, математика, метил, мізантроп, монотеїзм, м'ята, нафта, синтез, тема, теологія, термометр, туя, Тесей, Отелло* й под. З цього приводу відомий український поет і перекладач В. Самійленко завважував: «*Треба писати: Атени, а не Афіни, бібліотека, а не вівліофіка, як колись писали росіяни*» (В. Самійленко. Статті та спогади. – К., 1990, с. 506). Саме так писали й пишуть митці українського слова: «*Пливе етер, струмує вітер*» (П. Тичина), «*Із рук його падуть, як з рога Амальтеї, Плоди налиті вщерть і довгі пасма трав*» (М. Рильський), «*Вкраїнських брам несе гілля з вільготними акантами Коринту*» (М. Бажан), «*Ми скрізь були, нас вабив спів сирен, Сарматський степ і мармури Атен*» (М. Зеров), «*Тут нації краса і*

гордий квіт з уламків корабельних творить **міт**» (Юрій Клен), «Зробив Дніпром, чи то пак **Бористеном**» (І. Драч), «І гори хмар на піднебессі, і світу голубий **етер**» (Д. Павличко).

І якщо в декого «язик не повертається вимовляти Атени замість звичного **Афіни**» (В. Русановский. Угодническася орфография. – г. «Киевские ведомости», 2001, 16 січня), то це їхня особиста проблема. Адже грецьку **θ** (тету) за всіма українськими правописами аж до 1933 року передавали через **т**. Наприклад, у «Теорії виразного читання для школи» Д. Ревуцького, виданій у Києві 1920 р., читаємо: «*Не гріх би пригадати й великого грецького красномовця Демостена*» (с. 8).

Після 1933 року навіть класиків української літератури почали виправляти. Ось у рукописі Лесі Українки читаємо: «*Лист апостола Павла до Коринтян*», а під фотокопією рукопису надруковано «до **коринфян**» (Леся Українка. Сюжети з життя в ілюстраціях і документах. – К., Спалах, 2001, с. 54). Унаслідок таких виправлянь з'явилася низка слів, де замість закономірного **т** вживаємо **ф** там, де його немає в мові-джерелі: поряд з **ортодоксія, ортодонтія, ортологія, ортопедія, ортофонія** в однокореневих утвореннях пишемо **орфографія, орфоепія**; порід із **партеногенез** – **Парфенон**, поряд із **патетика** – **пафос**.

Українська мова, як книжна, так і народна, завжди чинила опір нелогічному явищу. Наприклад, імена грецького та гебрайського (за грецьким посередництвом) походження поміж українців поширені у формах Марта, Текля, Тодось, Тадей, а Марфами, Феклами, Феодосіями, Фадеями людей називали попи Московської православної церкви. Маємо Тадея (а не Фадея) Рильського, Агатангела (а не Агафангела) Кримського, Тодося (а не Феодосія) Осьмачку, Агату (а не Агафу) Турчинську. Свою працю з питань ономастики відомий український мовознавець-поліглот Андрій Білецький назвав «*Бористенес* (а не Борисфенес)-*Данаприс-Дніпро*». Відомий перекладач «Іліяди» й «Одисеї» Микола Хомичевський обрав собі за псевдонім старовинну назву Дніпра **Бористен**, зробивши з неї ім'я та прізвище Борис Тен (а не Борис

Фен). У Проекті запропоновано писати **міт, катедра, ортографія, марафон, патос, Атени** тощо. Але щоб не було дуже різкої зміни, варіанти **міф, кафедра, марафон** й ин. теж поки що хай залишаються нормативними.

Прихильники нової редакції «Українського правопису», які в цілому схвалюють пропозиції робочої групи Національної правописної комісії, хоч і висловлюють окремі критичні зауваження, зазвичай люди освічені, толерантні, небайдужі до долі української мови, до її ролі в житті незалежної України. Натомість їхні опоненти або свідомо перекручують суть правописних змін (коли це мовознавці), щоб настрахати людей вигаданими трагічними наслідками ортографічних нововведень, або (коли йдеться про некомпетентних критиків) висловлюють безглузді твердження на взір «реформа мови», «замах на милозвучність української мови», «так не говорить народ» і ще багато чого. Усні й письмові виступи проти пропозицій робочої групи, як правило, некваліфіковані й агресивні. Це цілком зрозуміло, адже якихось поважних, наукових внутрішньомовних аргументів їхні автори не мають.

Тепер про позамовні аргументи. Найчастіше погрожують величезними витратами, що їх начебто спричинить уведення в дію нової редакції правопису, бо доведеться, мовляв, усе перевидавати. Насправді за новим правописом виходитимуть лише нові видання, тож особливих витрат не буде. А нормативні словники однаково треба перевидавати, насамперед «Ортографічний словник». Запевнення в тому, що ніхто не міняє правописів, не відповідає дійсності. Міняють, коли на те виникає потреба. 1996 року на Віденській ортографічній конференції представники Німеччини, Австрії та інших німецькомовних країн підписали угоду про встановлення нових правил німецького правопису. Греки 1982 р. внесли зміни до правопису, якому було понад дві тисячі років. Готують нововведення до свого правопису росіяни. Азербайджанці, туркмени, узбеки й інші тюркомовні народи колишнього Радянського Союзу пішли ще далі. Вони поміняли графіку – перейшли на латинську абетку, відкинувши примусово нав'язаний їм у 30-ті роки минулого століття російський варіант кирилиці. Замінили кирилицю латинкою й наші

сусіди молдавани. Отам справді потрібні були неабиякі витрати, але науковці й державці тих народів не шкодували коштів заради відновлення історичної справедливості.

Твердження про те, що новий правопис «діяспорний», «галицький» і його запровадження внесе розбрат в українське суспільство, – справжня політична провокація. Повторюю, він спрямований (як і «харківський» 1928 р.) на особливості говорів Середньої Наддніпрянщини, а українці діяспори зберегли його нам для повернення у слушну годину. Така година давно настала. Лякати українців діяспорою та Галичиною навіть за часів колоніального статусу України вважалося ознакою поганого тону. А в незалежній Україні таке можуть собі дозволити лише люди, що тужать за тим статусом.

Відомий український письменник, педагог, етнограф, історик, літературознавець і словникар Борис Грінченко, який не був представником Галичини чи діяспори, у своєму «Словарі української мови» (К., 1907–1909 рр.) послідовно застосовував правописні засади, що відбивають наддніпрянську основу української літературної мови. Ось його думки з цього приводу: *«Загальне правило: ми повинні в такому напрямку впорядковувати свою мову й свій правопис, щоб він найбільше відповідав східноукраїнській мові, і то її центрові, – тільки тоді мова може стати спільною для всього українського народу»* (Пилинський М. Мовна норма і стиль. – К., 1976. – С. 97).

У згаданій лексикографічній праці Б. Грінченка знаходимо й закінчення **-и** в Р. відмінку однини іменників III відміни: **вірности, дійсности, радости, любови, соли**; і початковий **и-** у словах типу **ирій, инший**; і закінчення **-и** іменників IV відміни: **імени, племени**; і **ія** замість **іа** в середині слів іншомовного походження: **геніяльний, фіякр, фіялка**; і дифтонг **ав**, а не **ау**: **авдиторія**.

Отже, нова редакція «Українського правопису» сприяє поверненню його до національних засад, до фонетико-морфологічних особливостей нашої мови, усуває зайві винятки.

Перелік основних правописних змін

Питомі слова й давно засвоєні запозичення

1. Якщо іменник виступає у формі **Р.** відмінка однини, то **пів** з ним пишемо окремо: *пів аркуша, пів віку, пів години, пів десятка, пів дороги, пів кілометра, пів огірка, пів світу, пів яблука, пів Азії, пів України, пів Києва*. Цим установлюємо єдине правило написання **пів** замість уживаних досі трьох: *півгодини, пів-Києва, пів'яблука*.
2. У деяких словах перед приголосними **н** і **р** на початку слова пишемо **и**: *инакше, иноді, инколи, инший, инакодумець, иншомовний, инородець, инопланетянин, переинакшити, индик, иній, иржа, иржавіти, иржати, ирій* (пор. **вирій**), *ирод, икати, икавка* (пор. *гикати, гикавка*). Приклад: «*Сірі гуси в ирій, ирій по чотири, по чотири полетіли*» (Т. Шевченко).
3. У **Р.** відмінку однини іменників III відміни, що закінчуються на **-ть** з попереднім приголосним, а також слова **кров, любов, осінь, сіль, Русь, Білорусь** мають закінчення **-и**: *вісти, незалежності, радості, честі, смерти, чверти; крові, любові, осені, соли, Руси, Білоруси*. Усі інші іменники мають закінчення **-і**: *боязні, галузі, осі, печі, подорожі, тіні, сталі* й ин. У **Д.** та **М.** відмінках однини всі іменники III відміни мають закінчення **-і**: *вісті, незалежності, радості, любові, ночі, подорожі, сталі, тіні*. Приклади: «*Не завидуй багатому: багатий не має ні **приязні**, ні **любові**, – він все те наймає*» (Т. Шевченко); «*Поет не боїться від ворога **смерти**, бо вільная пісня не може умерти*» (Леся Українка).
4. Іменники IV відміни в **Р.** відмінку однини мають закінчення **-и**: *галченяти, голуб'яти, дитяти, козеняти, курчати, коліщати; імени (ім'я), племені (плем'я), вимені (вим'я), тімені (тім'я)*. У **Д.** й **М.** відмінках усі ці іменники закінчуються на **-і**: *галченяті, голуб'яті, козеняті, курчаті, коліщаті; імені, племені, вимені, тімені*. В **Ор.** відмінку іменники з суфіксом **-ен-** мають паралельні форми: *іменем й*

ім'ям, племенем і плем'ям, вименем і вим'ям, тіменем і тім'ям. Приклад:
«Послав послами до Латина од імени свого і чина» (І. Котляревський).

5. Назви населених пунктів у **Р.** відмінку однини мають закінчення **-а, -я**: *Берліна, Вашингтона, Воронежа, Житомира, Кременчука, Лондона, Луганська, Луцька, Миргорода, Новгород, Парижа, Пекіна, Пскова, Севастополя, Стамбула, Тернополя, Харкова* (але за традицією *Риму*).

У складених назвах населених пунктів, другою частиною яких є іменник, що в **Р.** відмінку закінчується на **-у, -ю**, пишемо **-у, -ю**: *Зеленого Гаю, Кам'яного Броду, Красного Лиману, Кривого Рогу, Червоного Ставу, Широкого Яру* тощо.

У розмовному мовленні деякі назви населених пунктів можуть мати паралельні закінчення **-а, -я** та **-у, -ю**: *Лондона й Лондону, Оренбурга й Оренбургу, Парижа й Парижу, Стамбула й Стамбулу* тощо.

6. У деяких топонімах України та прізвищах українців відповідно до вимови й походження їх пишемо **г**: *Горгани* (гірський масив у Beskidaх), *Горонда, Уля* (села на Закарпатті); *Галаган, Галятовський, Геник, Гердан, Гжицький, Гига, Гойдич, Гонта, Гула, Ломага, Мамалита* й ин.

7. Особові імена чоловічого роду м'якої групи на **-р** відмінюємо так, як решту іменників цієї групи: *лікар – лікаря, Кл. лікарю!, Ігор – Ігоря, Кл. Ігорю!, Лазар – Лазаря, Кл. Лазарю!* (як *коваль – коваля, Кл. ковалю!, Василь – Василя, Кл. Василю!*). Імена по батькові – відповідно *Ігорьович і Лазарьович*, як *Васильович* (а не *Ігорович і Лазарович*).

Слова іншомовного походження

8. Літеру **и** пишемо в загальних і власних назвах після літер **д, т, з (дз), с, ц, ж (дж), ч (щ), ш, р** (так зване «правило дев'ятки») перед наступною літерою, що позначає приголосний звук, крім **й**: *дилема, жирафа, зигота, ритміка, символ, титан, цикл, чичероне, шифр, Диксон, Жиронда, Зигфрид, Рив'єра, Сідней, Тибр, Цицерон, Чимароза, Шираз.* Цим

поширюємо «правило дев'ятки» на всі назви – загальні та власні, й усуваємо подвійні написання на кшталт **Дізель** (німецький винахідник) і **дизель** (двигун внутрішнього згоряння); **Сірінга** (давньогрецька німфа) і **сирінга** (сопілка); **тіролька** (мешканка австрійської провінції Тироль) і **тиролька** (вид капелюха) тощо. У чинному правописі з цього правила існує дуже багато винятків, тож пропозиція спрощує написання.

9. Іншомовні дифтонги **au, ou, ow** передаємо в українській мові переважно через **ав**: *авгур, аудит, аудиторія, авдієнція, авдіовізуальний, авкціон, автентичний, автобіографія, автомобіль, автотренінг, автохтон, астронавт, інавгурація, лавр, лавреат, мавзолей, павза, фавна; Австралія, Австрія, Таврія; Август, Аврора, Фавн* й ин. Приклад: «*На все добре, тишо **авдиторій**, на все добре, гаморе перерв!*» (В. Діденко).

10. Літеру **h**, грецьку літеру γ і початковий придиховий звук, відтворюваний надрядковим знаком ($\delta\acute{\alpha}\sigma\epsilon\acute{\iota}\acute{\alpha}$), передаємо українською літерою **г**: *габілітація, гармонія, гектар, гелій, герменевтика, гербарій, гідрографія, гімназія, гімнастика, гінді* (одна з мов Індії), *голдинг, гонорар, горизонт, граматика* й ин.; *Гавана, Галле, Гельсинкі, Гемпшир, «Гілтон»* (готель), *Гіндустан, Ісфаган; Гавел, Гаммер, Ганс, Гаррі, Геєрдал, Гектор, Гельмут, Гекуба (Гекаба), Гелена, Гомер, Горст, Гофман, Гумбольдт, Йоганнес* й ин.

Літеру **g** у загальних назвах та у власних географічних назвах на письмі, як правило, передаємо літерою **г**: *агент, агітатор, агресія, багаж, газ, гараж, гарантія, гастролі, твардія, генерал, теній, глобус, граната, інтелігенція, магістр, навігація, прогрес, регулярний; Англія, Бельгія, Гамбія, Гвінея, Гренада, Греція, Грузія, Катанга, Парагвай, Рангун, Чикаго* й ин.

В антропонімах (особових іменах і прізвищах) відповідно до **g** у мові-джерелі пишемо **г**, а відповідно до **h** – **г**: *Вергілій, Вільгельм, Гетель, Гемінгвей, Георг, Гендель, Васко да Гама, Магатма Ганді, Федерико Гарсія Лорка, Грета Гарбо, Едвард Гріг, Віктор Гюго* й ин.

11. Замість **-ia-** пишемо **-ія-** не лише в кінці, а й усередині слів: *артеріяльний* (пор. *артерія*), *геніяльний*, *діялектика*, *діяспора*, *індустріялізація*, *маніякальний* (пор. *маніяк*), *матеріал* (пор. *матерія*), *тіямін*, *фіялка* тощо
12. У загальних назвах іншомовного походження подвоєння приголосних зазвичай не зберігаємо: *абревіатура*, *акорд*, *акредитив*, *анали*, *аташе*, *бал*, *балада*, *бароко*, *бона*, *бруто*, *інтермецо*, *кілер*, *колега*, *колі* (порода собак), *лацароні*, *лібрето*, *лобі*, *мадона*, *мира* (запашна смола, корінь тут той самий, що й у слові **миро**, отже, не **мірра**), *нето*, *оперета*, *піца*, *піцикато*, *піянісимо*, *ралі*, *саміт*, *спатеті*, *стакато*, *сума*, *тона*, *фортисимо*, *шасі*; *гуни*, *нормани*, *фіни*, *хети* й ін. У винятках із цього правила щодо загальних назв подвоєння зберігаємо лише там, де воно відбиває вимову подовженого приголосного: *ванна*, *манна* тощо.
13. Унікаємо подвоєної йотації у словах на взірець *вая* (листок папороті), *єна* (грошова одиниця Японії), *конвеєр*, *лояльний*, *мая* (група індіанських племен), *параноя*, *плеяда*, *рояль*, *саквоаяж*, *секвоя*, *феєрверк*, *фоє*, *юдей*; *Геєрдал*, *Гоя*, *Мая*, *Меєрхольд*, *Німеєр*, *Феєрбах*, *Хаям*; *Гаваї*, *Ємен*, *Єрусалим* тощо.
14. У словах грецького походження θ (**th**) в переважній більшості випадків передаємо літерою **т**: *антологія*, *антропологія*, *аптека*, *астма*, *бібліотека*, *гіяцинт*, *дифтонг*, *еритроцити*, *естетика*, *етика*, *етил*, *лабіринт*, *математика*, *метатеза*, *метод*, *ортодоксальний*, *ортопедія*, *ортофонія*, *партеногенез*, *патетика*, *пітекантроп*, *пітон*, *ритм*, *таласоїд*, *талом*, *театр*, *терапія*, *теза*, *тезаврус*, *теїзм*, *тема*, *теогонія*, *теологія*, *теорема*, *теорія*, *терми*, *тремос*, *терпентин*, *тимін*, *тіосульфат*, *торакс*, *тромб*, *трон*, *туя*; *Амальтея*, *Прометей*, *Талія* (муза), *Текля*, *Теофіл*, *Тесей*; *Бористен*, *Бритрея*, *Ітака*, *Лета*, *Термопіли* й ін.; літерами **т** і **ф** (порівняно нечисленні варіанти з **ф** неприродні, бо з'явилися після втручання до правопису позамовних чинників у рамках теорії та практики наближення української мови до російської): *анатема* (*анафема*), *апотеоза* (*апофеоза*), *аритметика* (*арифметика*), *дитирамб*

(дифірамб), етер (ефір), катедра (кафедра), логаритм (логарифм), міт, мітологія (міф, міфологія), марафон (марафон), ортографія (орфографія), ортоенія (орфоенія), Атени (Афіни), Атос (Афон), Гетсиманський (Гефсиманський), Голгота (Голгофа), Етіопія (Ефіопія), Картагена (Карфаген), Коринт (Коринф), Партедон (Парфенон), Теби (Фіви), Тесалія (Фесалія), Тракія (Фракія); Алена (Афіна), Голят (Голяф), Демостен (Демосфен), Естер (Есфер), Пітагор (Піфагор), Саваот (Саваоф), Теміда (Феміда), Темістокл (Фемістокл), Теокрит (Феокрит), Теофан (Феофан), Юдита (Юдіф); у власних іменах людей співіснують фонетичні варіанти, зумовлені різною традицією передавання цієї грецької фонемі: Опанас, Панас, Атанасій (Афанасій), Агатагел (Агафангел), Марта (Марфа), Матвій (Матій), Методій (Мефодій), Тадей (Фадей), Тимофій і Тимотей, Федір і Теодор, Теодосій, Тодось (Феодосій). Ще один приклад: «Наука по **катедрах** кульгала або дрімала» (І. Нечуй-Левицький).

15. Апостроф у загальних і власних назвах ставимо перед літерами **я, ю, є, ї** після приголосних **б, п, в, м, ф, г, і, х, к, ж, ч, ш, р**: б'ювет, б'юджет, б'юро, вестиб'юль, п'єдестал, п'юре, інтерв'ю, м'юзикл, курф'юрст, к'ювет, к'юре; В'юртемберг, П'ємонт, М'юнхен, К'яхта, Х'ярма, Рив'єра; Барб'юс, Б'юффон, П'єр, Женев'єва, М'юллер, Г'юнтер, Монтеск'є, Руж'є, Адабаш'ян; після кінцевого приголосного у префіксах і частинах складного слова: ін'єкція, ад'юнкт, ад'ютант, кон'юнктивіт, об'єкт, суб'єкт, пан'європейський, транс'європейський, фельд'єгер.
16. Не відмінюємо іменників з кінцевим **-о**, коли перед ним стоїть інший голосний: радіо, Онтаріо, Базиліо, Маріо; але пальто – пальта – пальтом – (у) пальті, т. с. б'юро, депо, кіно, метро, ситро, Анджело, Роберто (пор. Гаврило, Кирило, Петро).
17. Нарешті, пропонуємо усунути усталену помилку. Пишемо ін'єкція, об'єкт, суб'єкт, траєкторія, тож і однокореневе **проект** (від лат. **projectus** – кинутий уперед) треба писати саме так, а не **проект**.

Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу : навч. посібн. Київ : Юніверс, 2002. 280 с.

ПЕРЕКЛАД, ЙОГО ТИПИ ТА ВИДИ

У найзагальнішому плані переклад можна визначити як збереження змісту повідомлення при зміні його мовної форми. Таке визначення цілком задовільне, коли ми маємо на увазі найдавніший тип мовного спілкування за допомогою перекладу, а саме – у с н и й переклад висловлювань представників різномовних племен у ті віддалені часи, коли ще не існувало писемності. Проте після виникнення писемності розвивається п и с е м н и й переклад, який враховує не тільки зміст повідомлення, але й певні особливості вираження цього змісту. Найдавнішими писаними перекладами, які збереглися до нашого часу, є вавилонський переклад шумерського епосу «Гільгамеш», а також перекладні тексти документів з бібліотеки асирійських царів у Ніневії, які датуються II тисячоліттям до н. е., отже віддалені від нас на три з половиною тисячі років.

У наші дні усний переклад продовжує існувати у вигляді так званого с и н х р о н н о г о (тобто одночасного) перекладу. Перекладачі-синхроністи обслуговують міжнародні конференції та з'їзди, політичні наради, дипломатичні переговори. Вони перекладають наукові доповіді та політичні виступи паралельно з їх виголошенням рідною мовою автора.

Але основний тип перекладу в наш час – переклад писемний. Поряд із традиційними перекладами, які виконуються людьми, в середині XX століття виник переклад а в т о м а т и ч н и й (або машинний). Цей переклад здійснює електронно-обчислювальна машина на основі спеціально складеної для неї програми. Комп'ютер може перекладати лише порівняно нескладні тексти зі спрощеною граматикою та стандартизованим словником. Слова в таких текстах не повинні мати переносних значень, отже, автоматичний переклад художніх

творів неможливий. Проте машинний переклад науково-технічної літератури виправдовує себе, в основному, завдяки величезній швидкості, з якою його здійснює електронно-обчислювальна машина.

Інші види писемного перекладу характеризуються насамперед жанрово-стильовими різновидами текстів оригіналів. Так, розрізняємо переклад офіційно-ділових текстів, наукових творів, газетно-інформаційних повідомлень і публіцистики. Особливо складний, творчий характер має переклад художніх творів.

У зв'язку з тим, що форма і зміст художнього твору перебувають у нерозривній діалектичній єдності, найважливішим завданням художнього перекладу є збереження цієї єдності. Перекладач повинен не тільки правильно відтворити ідеї автора роману, драми чи поеми, а й відобразити спосіб художнього втілення цих ідей, передати образність оригіналу з не меншою силою, ніж це зробив його автор. Звідси пильна увага перекладача художнього твору до його семантики і до його стилістики. Досконалим перекладом художнього твору може вважатися лише такий переклад, який передає ідейно-образну суть першотвору через відображення його семантико-стилістичної структури. Всі важливі складники оригіналу в їх взаємозв'язках між собою і художньою цілістю твору мають бути відтворені в перекладі.

Переклад поезії істотно відрізняється від перекладу прози, оскільки сама природа поетичного твору має чимало відмінностей від природи твору прозового (значно більша вага окремого слова, широке використання фонетичних засобів організації тексту, ритміко-інтонаційна своєрідність і т. ін). Певні особливості має й переклад драматургії, в якій надзвичайно важливу роль відіграє індивідуалізація мови персонажів як основний засіб розкриття їх внутрішнього світу.

Існує також специфіка перекладу дитячої літератури, оскільки перекладач має враховувати особливості сприймання художнього твору неповнолітнім читачем.

Крім перекладу, розрахованого на цілісну репрезентацію читачеві іншомовного художнього твору, мають певне поширення також переклади, які переслідують спеціальну мету: надавати допомогу фахівцям, не обізнаним з мовою оригіналу. Наприклад, режисер, що здійснює постановку драматичного твору, зацікавлений мати в своєму розпорядженні поряд із повноцінним художнім перекладом, адресованим широким колам читачів, також переклад, який наближався б до підрядкового і давав би уявлення про найменші дрібниці змісту. Саме з такою метою відомий шекспірознавець М. М. Морозов переклав прозою «Гамлета» і «Отелло» В. Шекспіра. Так само деякі стародавні художні твори можуть перекладатися не для того, щоб діставати від них естетичне задоволення, а, скажімо, з науковою метою, для того, щоб видобути з них максимум відомостей про віддалену від нас епоху. В окремих випадках (наприклад, для публікації в журналі, який має обмежений обсяг) може бути виправданий і скорочений переклад великого прозового твору. Переклади фрагментів прозових, поетичних або драматургічних текстів великого обсягу бувають потрібні для створення навчальних хрестоматій з зарубіжної літератури, антологій, тематичних збірників і т. ін.

Окремо слід сказати про адаптовані переклади творів, складних для сприймання (наприклад, переклади для дітей таких оригіналів, призначених за авторським задумом для дорослих читачів, як «Дон Кіхот» М. Сервантеса чи «Гаргантюа і Пантагрюель» Ф. Рабле). У кожному конкретному випадку адаптація-приспосовування має здійснюватися за певними принципами. Але усування непотрібних для дітей другорядних деталей не може переростати у відмову від збереження ідейно-художньої основи першотвору.

Важливу роль у перекладі відіграють жанрові особливості оригіналів. Переклад афоризмів чи прислів'їв, у яких кожне слово – на вагу золота, безперечно, відрізняється від перекладу народного епосу з типовими для цього жанру багатократними повторами так званих фольклорних формул. Відтворення в перекладі такої класично строгої, канонічної форми, як сонет – 14-рядковий вірш певної строфічної будови з чітко визначеним членуванням

змісту, з установленою системою римування, потребує іншого підходу, ніж праця над перекладом верлібру – вільного віршу, який не має ні рими, ні окресленого розміру.

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ПЕРЕКЛАДАЧА

І ОСОБА АВТОРА

У процесі художнього перекладу відбувається творча взаємодія індивідуальностей автора оригіналу і перекладача. Це реально існуючий процес, який потребує теоретичного осмислення. Такому осмисленню перешкоджають дві крайності: об'єктивістське уявлення про переклад як про копію оригіналу і суб'єктивістська концепція перекладу як процесу, тотожного оригінальній творчості.

Об'єктивістські уявлення ґрунтуються на наївній вірі в можливість дослівного перекладу, в якому було б «усе так само, як в оригіналі». Спростувати ці уявлення порівняно неважко: вони самі відмирають у міру заглиблення в проблематику художнього перекладу і розуміння глибоких відмінностей між літературними мовами та історико-культурними традиціями.

Значно складніше подолати суб'єктивістську концепцію перекладу. Її прихильники вважають, що вони обстоюють творче начало в перекладі проти зазіхань буквалістів, але при цьому відбувається підміна понять. З буквалістами вони ототожнюють кожного, хто вважає, що існують об'єктивні закономірності перекладу, об'єктивні критерії його оцінки. Під творчим же началом вони розуміють, по суті, необмежену свободу творчості, поштовх до якої дає оригінал. Суб'єктивістська концепція бере під захист такі «переклади», які втратили право представляти іншомовний оригінал, бо перетворилися у варіації на його тему. Зрозуміло, що довести це можна, лише спираючись на переконливу методику зіставлення перекладу з оригіналом, на певні критерії оцінки перекладу в порівнянні з першотвором.

Зрозуміло, що в реально існуючій різноманітності перекладів стосунки між перекладачем і автором мають різний вигляд. Перекладач недосвідчений, який недостатньо володіє рідною мовою, отже, не може виявити власної індивідуальності, тяжіє до буквалістського копіювання тексту – і зазнає поразки. З-під його пера виходить антихудожній, німічний твір. Перекладач-суб'єктивіст, який прагне відтворити оригінал «відповідно до власної психологічної настанови»¹, а не до настанови його автора, підминає під себе індивідуальність автора першотвору й «перемагає» його. Він дає читачеві новий твір, який має з оригіналом спільну назву й кілька деталей, проте не є відображенням оригіналу.

Але існує й третій варіант стосунків між перекладачем і автором. Талановитий перекладач, який має власну індивідуальність, скеровує її на те, щоб якнайглибше зрозуміти і якнайповніше втілити засобами рідної мови оригінал. Він свідомо підпорядковує свою індивідуальність особі автора оригіналу, як актор підпорядковує свою поведінку на сцені задумові автора п'єси. Він усвідомлює себе як провідника ідей та образів першотвору, з якими він прагне познайомити співвітчизників. Такий підхід перекладача до свого завдання єдино правильний. Тільки на такому шляху було здійснено всі найвизначніші перекладацькі звершення – від «Іліади» Гнедича та «Мадам Боварі» Лукаша і «Євгенія Онєгіна» Рильського.

Велике значення для успіху праці перекладача має правильний вибір твору для перекладу. Навряд чи існує перекладач, який однаково добре перекладав би все. Безперечно, твір, над яким працює перекладач, має належати до його улюблених творів, він має бути джерелом натхнення для перекладача. Друга неодмінна умова успіху – теоретична озброєність перекладача, глибоке розуміння того, що можливе і що неможливе в художньому перекладі, усвідомлення напрямків та шляхів творчого пошуку в складних ситуаціях.

Невичерпність змісту видатних літературних творів дає перекладачеві найширші можливості для вияву своєї творчої індивідуальності. В цьому

переконує зіставлення з оригіналом перекладів, виконаних визначними майстрами слова.

Протягом багатьох віків існування перекладу час від часу виходить на поверхню фатальне питання про «неперекладність». При цьому «перекладність» здебільшого розуміють як механічне перетягання кожної деталі, найменшої дрібнички з тексту оригіналу до тексту перекладу, бо це ж

¹*Гачечиладзе Г. Художественный перевод и литературные взаимосвязи. – М., 1972. – С. 95.*

саме вона й заважала згаданому перетяганням.

У цьому плані становить інтерес висловлювання відомого французького філософа Алена, яке цитую за статтею Антуана Бермана «Переклад і літера...» у книжці «Вавилонські вежі. Есеї про переклад», Париж, 1985. Алєн писав у 1935 р.: «Я вважаю, що можна завжди перекласти англійського, латинського чи грецького поета точно слово за словом, нічого не додаючи і зберігаючи той самий порядок (слів), а зрештою знайти і розмір, і риму... На початку це нагадує якусь варварську мозаїку: шматки погано пов'язані між собою, цемент їх єднає, але ніяк не узгоджує. Залишається сила, вибух, навіть насильство – більшою мірою, ніж треба. Це більш англійська (поезія), ніж англійська, більш грецька, ніж грецька, більш латинська, ніж латинська» (с. 45).

Тут ми маємо своєрідну спробу елімінувати з процесу перекладу особу перекладача. Справді, для того, щоб підставити під англійські слова оригіналу їх іншомовні відповідники, не треба бути перекладачем. Не треба навіть знати хоч що-небудь про особу автора, ні про англійську поезію взагалі... Максималістські вимоги завжди заганяють того, хто їх формулює й накидає, у глухий кут. За всіма цими міркуваннями неважко розпізнати елементарне недовір'я до перекладача. Зрозуміло, що бувають погані перекладачі. Але й скульптори бувають погані, проте їхня тінь не падає на твори Мікеланджело чи Берніні!

ПЕРЕКЛАД ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Як відомо, основною ознакою літературно-художнього стилю є підпорядкованість усіх його мовних засобів завданню створення художнього образу. Образність є основою художнього тексту, а конкретний спосіб її вияву відрізняє один текст від іншого. У зв'язку з тим постає питання: що саме є «одиницею перекладу»: слово, словосполучення, речення чи, можливо, художній образ?

Однозначної відповіді на це питання нема і не може бути: надто велика різноманітність відзначає тексти художньої літератури. залежно від багатьох обставин конкретний зміст одиниці перекладу може мати різноманітне наповнення. Назвемо одиницю перекладу «транслятемою». Отже, у реалістичній драмі чи комедії транслятема включатиме в себе обмін репліками між персонажами, у ліричному вірші вона дорівнюватиме порівнянню чи метафорі, а в тексті повісті чи оповідання розтягнеться від речення до абзацу. Транслятема щоразу виступає як певний «атом змісту», який не можна поділити без руйнування цього змісту.

Перекладач щоразу ставить перед собою питання: чому транслятема охоплює саме такі слова, саме такі типи речень, саме таку ритміку для побудови художнього образу. Давши відповідь на це питання, він прагне віднайти у своїй мові відповідні засоби, які допомогли б йому з найбільшою повнотою, правдивістю, природністю й переконливістю виразити художній задум автора оригіналу.

Аналізуючи наведені в цьому розділі приклади перекладів художніх текстів різних жанрів, необхідно постійно тримати в полі зору ці основні риси художнього перекладу як специфічного явища, водночас естетичного за своєю природою і лінгвістичного – за засобами вираження суті літературного твору.

Свого часу англійський теоретик перекладу Теодор Сейворі у книжці «Мистецтво перекладу» (Лондон, 1957) виклав шість протиставлень –

протилежних вимог до перекладу. Протягом кількох минулих десятиліть до них не раз зверталися і практики, і теоретики. Спробуймо проаналізувати ці протиставлення.

Перша пара протилежних вимог звучить так:

- **переклад має передавати слова першотвору;**
- **переклад має передавати думки першотвору.**

Одразу здається, ніби ці дві вимоги не мають між собою нічого спільного. Але це не так. Ясно, що друга думка має у практиці перекладу якнайширше застосування. Але це зовсім не означає, що першу можна відкинути. Власні назви – це слова, які не є носіями думки, вони є мовними етикетками, які не дають нам переплутати одне місто чи одну людину з іншим містом чи людиною.

Ось перед нами тексти газетних чи радіоповідомлень про вибори президента у Франції, про повінь у Бангладеші, про вимоги судити колишнього президента Чилі Піночета. Чи мали б оці повідомлення хоч який-небудь сенс, коли б перекладач відкинув власні назви, не передавши відповідних слів? Інший приклад – це так звані «ключові слова» у художніх творах, на які спирається вся конструкція тексту. Якщо перекладач не зрозумів їх ролі, обминув чи забув їх, текст зависає у повітрі. Ще один приклад стосується перекладу священних текстів. Слова, сказані Богом у Біблії, не підлягають переказові «своїми словами». У такому випадку перекладач повинен дбайливо перенести висловлювання Бога у свій текст.

Друга пара вимог має такий вигляд:

- **переклад має читатися як оригінал;**
- **переклад має читатися як переклад.**

Якщо йдеться про природність звучання мови перекладу, про звернення перекладача до засобів, які походять з різних реєстрів мови перекладу, про використання тих самих типів речень чи засобів милозвучності, які вживають автори, що пишуть мовою перекладу, то орієнтація на першу вимогу не викликає сумнівів. Та коли перекладач, прагнучи полегшити читачеві

знайомство з іноземним твором, починає надавати йому невластиві риси, «українізує» його, перетворюючи іноземні реалії оригіналу на питомі українські реалії, як це робили у ХІХ столітті Гулак-Артемівський і Куліш, то це загрожує частковим переродженням перекладу в оригінал. У тексті твору, що перекладається, є такі елементи (імена, прізвища, прізвиська, географічні й топографічні назви, реалії іноземного побуту), які мають читатися як переклад, фіксуючи певну дистанцію між читачем перекладу й іншомовним першотвором. Одна поезія Роберта Бернса в перекладі Миколи Лукаша починається рядком: «Рвала Дженні золотунці». Перекладач слушно переніс у свій текст ім'я дівчини, і читач розуміє, що в поезії йдеться про Шотландію ХVІІІ ст. Цього ефекту не було б досягнуто, якби менш досвідчений перекладач вніс лише одну зміну в текст: «Рвала Женя золотунці».

Третя пара протиставлень виглядає так:

- **переклад має відтворювати стиль оригіналу;**
- **переклад має відтворювати стиль перекладача.**

З приводу цих протиставлень можна сказати: бажано, щоб перекладач відтворював стиль оригіналу, але так чи інакше крізь нього пробиватиметься й стиль перекладача, бо ніхто не може зректися своєї особистості. Саме тому дуже важливо, щоб перекладач добирав до своєї роботи твори, написані близьким йому стилем: у такому випадку не виникатиме конфлікт між стилем автора першотвору і стилем перекладача.

Ось четверта пара протиставлень:

- **переклад має читатися як твір, сучасний оригіналові;**
- **переклад має читатися як твір, сучасний перекладачеві.**

Відповідь на сформульовані вимоги може бути така: все залежить від епохи, коли було створено оригінал. Якщо на робочий стіл перекладача ліг англійський чи французький реалістичний роман ХІХ ст., він має право тактовно використовувати (не копіювати!) у своєму перекладі мову української прози ХІХ ст. Застереження щодо копіювання стосується відмінностей у стилі викладу зарубіжних і українських авторів. Коли ж йдеться про Гомерову

«Одіссею», то перша пропозиція виявить свою цілковиту абсурдність: в епоху Гомера української мови ще не існувало, як і інших мов нинішньої Європи.

Що ж стосується другої пропозиції, то вона здається реальною, але за однієї важливої умови: перекладач, узявши за основу свого перекладу сучасну мову, повинен уникати анахронізмів – слів, що позначають реалії інших епох, відмінних від часів створення оригіналу: на практиці анахронізми ведуть до «осучаснення» дійсності, змальованої у першотворі.

Наступна пара протиставлень:

- **переклад може мати додатки й пропуски;**
- **переклад не повинен мати додатків і пропусків.**

Так само, як і в попередньому випадку, категорично однозначна відповідь тут неможлива. Насамперед тому, що природа додатків у перекладі відрізняється від природу пропусків. Питання про додатки виникає тоді, коли йдеться про щось незрозуміле в тексті. Ось, наприклад, одна з епіграм Вольтера в перекладі Миколи Терещенка:

Серед трави, край ручая,
Фрерона вжалила змія.
Та не Фрерону смерть настала, –
Змія негадано сконала.

Ключем до розуміння цієї епіграми виявляється додана до неї примітка перекладача, де сказано, що Елі Фрерон – «реакційний критик, який виступав проти просвітителів-енциклопедистів». Іноді, здебільшого коли дозволяє характер прозового тексту, можна «вмонтувати» коротке пояснення навіть у текст перекладу.

Пропуски в перекладі докорінно відрізняються від додатків. Вони можуть приховувати перекладачеве нерозуміння тих чи інших місць у тексті першотвору. Інша причина пропусків – прагнення адаптувати текст, полегшити його сприймання читачеві. Так, наприклад, адресуючи дітям переклади «Гаргантюа і Пантагрюеля» Рабле або «Мандрів Гулівера» Свіфта, перекладачі усувають зі своїх текстів усе неприйнятне для дитячої свідомості.

Нарешті, останні два протиставлення:

- поезію слід перекладати прозою;
- поезію слід перекладати прозою у віршованій формі.

Прозовий переклад поетичних творів має досить давню традицію. Це стосується насамперед великих епічних полотен – поеми «Дон Жуан» Байрона, трагедії «Фауст» Гете та ін. Прихильники максимальної точності в перекладі обґрунтовують потребу відтворення поезії прозою тим, що ритміка поетичного твору, його рими, алітературії, асонанси дуже ускладнюють процес перекладу, отож неминуче доводиться жертвувати певними елементами змісту. Але при цьому забувають, що всі перелічені «перешкоди» є не зовнішніми окрасами поетичного твору, а його органічними складниками. Зрештою, коли б автор поетичного оригіналу вважав ритміку, риму й т. ін. чимось другорядним, то чому він сам не писав би свій твір прозою? Що залишиться, наприклад, від «Осінньої пісні» Верлена у прозовому перекладі? У кращому разі – кілька банальних фраз про осінню негоду. Переклад віршів прозою слід кваліфікувати як акт грубого втручання перекладача у текст першотвору, внаслідок якого руйнується у перекладі єдність його змісту й форми.

Треба враховувати ще й таку обставину. Відкидаючи художню форму поетичного твору, перекладач робить його «позачасовим». У XII – XIII ст. старофранцузькі віршовані романи було побудовано на восьмискладових рядках із суміжними чоловічими римами. Сучасна французька поезія відмовилася і від віршового розміру, і від рими. І коли перекладач відкидає у своїй інтерпретації оригіналу і риму, і розмір, то він тим самим підганяє твори усіх епох під сучасну поетику, яка стає через це поетикою позачасовою.

Безперечно, поетичний твір треба перекладати віршами, і не просто віршами, а формально ідентичними віршам оригіналу. Тоді Данте звучить терцинами, Петрарка – сонетами, а Тассо – октавами. І тоді в перекладі, як і в оригіналі, розкриється змістовий аспект поетичної форми.

КОРОТКІ ВІДОМОСТІ З ІСТОРІЇ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

В епоху а н т и ч н о с т і систематично займалися перекладом визначних творів давньогрецької літератури письменники Давнього Риму (III – I ст. до н. е.): Енній перекладав трагедії, Теренцій і Плавт – комедії, Катулл – лірику Сапфо. Політичний діяч і оратор Цицерон перекладав зразки давньогрецької публіцистики – промови Есхіна та Демосфера, а також прагнув теоретично осмислити перекладацьку практику тих часів: «...я не мав потреби перекладати дослівно, а лише витворював у цілій сукупності сенс і силу окремих слів: я вважав, що читач вимагатиме від мене точності не за кількістю, а – коли можна так висловитися – за вагою». Позиція Цицерона – перекладача й теоретика – відверто протистоїть беспорядності буквалістського, дослівного перекладу. Але один із його наступників – філолог I століття н. е. Квінтіліан відійшов від актуальних і для нашого часу настанов Цицерона в бік «суперництва», «змагання» з автором оригіналу, поклавши тим самим початок тенденції так званого вільного перекладу.

Серед перекладачів і теоретиків раннього С е р е д н ь о в і ч ч я вирізняється Ієронім Софронік (340-420), який обґрунтував завдання перекладу, виступаючи і проти дослівності, і проти довільності. Він вимагав збереження в перекладі своєрідності, грації, сили, особливого тону і милозвучності оригіналу. У XIII ст. англійський філософ Роджер Бекон наполягав на тому, щоб свідомо підходити до відтворення змісту оригіналів на основі глибокого знання мов і різних наук, які допомагають правильно зрозуміти й перекласти першотвір.

В епоху В і д р о д ж е н н я німецький гуманіст і перекладач Ніклас фон Віле (XVc.) виявив себе прихильником дослівного перекладу, обстоюючи тезу: «...кожне слово [оригіналу] замінюється таким же словом [перекладу]». Саме так він перекладав твори Петрарки, Боккаччо, Апулея. Незважаючи на хибність загальнотеоретичного підходу, Віле зробив певний внесок у перетворення ще не опрацьованої в той час середньовісньонімецької мови в мову літературну,

прищеплюючи їй певні прийоми синтаксичних побудов, вироблених у латинській та італійській прозі. Проти не зрозумілих народіві дослівних перекладів виступив у спеціальному посланні «Про мистецтво перекладу» (1540) Мартін Лютер, який вимагав широкого використання ресурсів народної мови, що він сам і здійснив у перекладі Біблії.

Етьєн Доле (1509–1546) – визначний французький філософ і перекладач, спалений на вогнищі за вироком інквізиції через те, що він сумнівався в безсмерті душі, сформулював такі принципи перекладу:

1) перекладач має досконало зрозуміти текст оригіналу й наміри автора, якого він перекладає;

2) він має досконало володіти мовою, з якої перекладає, і блискуче знати мову, якою перекладає;

3) перекладачеві слід уникати тенденції перекладати дослівно, бо тоді він перекрутить зміст оригіналу й зруйнує красу його образного вислову;

4) перекладаючи з розвиненої мови на мову, менш розвинену, перекладач зобов'язаний постійно прагнути розвивати цю мову;

5) завдяки добору і порядку відповідних слів перекладач має досягти в перекладі повного ідейно-художнього звучання, подібного до першотвору. Ці принципи зберігають свою життєвість і для нашого часу.

У XVIII столітті під впливом панівної в країнах Західної Європи естетики класицизму з її нехтуванням усього, що не вкладалося в рамки тодішніх естетичних приписів, виникають «прикрашальні» переклади, в яких відкидалося все, що може не сподобатися читачам, і в той же час додавалося дещо нове на догоду читачам. Зразок такого перекладу – переробка «Іліади» Гомера її французьким перекладачем У. де ля Моттом у 1714 році. З 24 пісень поеми він зробив 10, вкинувши «нудні» описи битв, гомерівські епітети й порівняння та «облагородивши» персонажів давньогрецького епосу в дусі трагедій Корнеля і Расіна. Інший французький перекладач XVIII ст. Флоріан писав у передмові до свого перекладу «Дон Кіхота» Сервантеса: «Рабська вірність є вада... В «Дон Кіхоті» трапляється дещо зайве, риси поганого смаку

– чому ж їх не викинути? Коли перекладаєш роман і тому подібне, то найприємніший переклад і є, безперечно, найправильнішим».

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст., в епоху Просвітництва, а потім і розвитку романтизму було відкинуто теорію і практику класицистських перекладів. Німецький просвітник Й. Ф. Гердер вимагає, щоб переклад відтворював справжні, притаманні лише йому риси, форми та барви чужоземного оригіналу, його визначальний характер, його дух і певну природу його поетичної манери: «Гомера аж ніяк не слід прикрашати... Ми хочемо бачити Гомера такого, який він є». Перекладацька практика самого Гердера і особливо німецьких романтиків стала реалізацією цих теоретичних положень. Глибокі думки про переклад належать великому німецькому поетові Й. В. Гете: «Існує два принципи перекладу – один із них вимагає переселення іноземного автора до нас, так, щоб ми могли побачити в ньому співвітчизника; другий, навпаки, адресує нам вимогу, щоб ми рушили до цього чужоземця і пристосувалися до його умов життя, складу його мови, його особливостей». Маючи на увазі творчість визначного перекладача того часу Віланда, Гете додає: «Друг наш, який і тут шукав середніх шляхів, прагнув поєднати обидва принципи, але в сумнівних випадках він, як людина з чуттям і смаком, віддавав перевагу першому з них... Як твердо був він переконаний, що одухотворює не слово, а думка!» Німецький філософ В. Гумбольдт підкреслював, що перекладач має послуговуватися і раціоналістичним аналізом словника, синтаксису та ритміки художнього твору, і інтуїтивним проникненням у глибини оригіналу. Коли ці два способи пізнання першотвору доповнюються силою його художнього втілення в перекладі, тоді, на думку Гумбольдта, перекладач може належним чином виконати своє завдання. Теоретичні міркування Гумбольдта виростили на ґрунті значних досягнень художнього перекладу в Німеччині наприкінці XVIII – на початку XIX століття. Переклад епосу Гомера, здійснений Фоссом, переклади творів Шекспіра, що належать А. Шлегелю, досі вважаються врізцевими.

Визначну роль у розвитку теорії перекладу відіграла доповідь Ф. Шлайєрмахера «Про різні методи перекладу», виголошена ним 1813 р. в Королівській Академії Наук у Берліні. Автор підкреслює труднощі перекладу, неможливість знайти точні відповідники ні в лексиці, ні у морфології чи синтаксисі. Звідси – приреченість перекладача на пошуки прийняттого рішення.

Шлайєрмахер виокремлює три ступені наближення перекладу до оригіналу. Перший з них – парафраз, тобто переказ своїми словами. Він усуває властиву першотворові ірраціональність і додає певні елементи коментаря. Другий ступінь – імітація, яка komponує ціле з різнорідних частин і намагається справити на читача враження, схоже на те, яке одержав читач оригіналу. Третім ступенем є «справжній переклад». Його автор може обрати один із двох шляхів:

1) перекладач залишає автора у спокої, але примушує читача перекладу піти йому назустріч;

2) перекладач залишає читача у спокої, проте змушує автора оригіналу піти йому назустріч.

Перший метод вважається вдалим, якщо можна сказати, що, якби латинський автор так добре знав німецьку мову, як перекладач знає латину, то цей автор переклав би свій латинський твір німецькою так, як зробив наш перекладач.

Другий метод має добрі наслідки, якщо можна сказати, що, якби німецькі читачі всі разом знали латину й були сучасниками автора, а він, у свою чергу, став би німцем, то оригінал став би для читачів тим тим же, чим є для них тепер переклад.

Ф. Шлейєрмахер наголошував на потребі різних перекладів одного художнього твору, бо кожен переклад матиме щось, чого не має інший.

Найвизначнішим майстром російського перекладу першої половини XIX ст. був В. А. Жуковський, який перекладав твори Шіллера, Гете, Байрона, В. Скотта, переказав у віршах деякі казки Перро та братів Грімм, першим переклав цілком російською мовою «Одіссею» Гомера. Багато перекладів

Жуковського (зокрема, балад Шіллера та Гете) залишаються й досі окрасою російської поезії. На думку, К. І. Чуковського, він «завдяки своїй майстерності, своєму натхненню є одним з найбільших перекладачів, яких будь-коли знала історія світової літератури». У кращих своїх перекладах Жуковський поєднував високу поетичність з великою близькістю до оригіналів, навіть у дрібних деталях. Водночас у багатьох випадках він ідейно переосмислював першотвір у дусі свого консервативного світогляду. Жуковському належить широко відоме протиставлення прозового і поетичного перекладу: «Перекладач у прозі є раб; перекладач у віршах – суперник».

М. І. Гнедич (Гнідич) увійшов в історію російської культури насамперед як перекладач «Іліади» Гомера, над якою він працював протягом двадцяти років. Обґрунтовуючи свій метод перекладу, Гнедич засудив поширену в його часи довільність перекладів творів давньої літератури: «Вимоги змінюються, смак віку мине... вільні переклади вигідніші для перекладача, ніж для першотвору. Я віддав перевагу вигодам Гомера перед своїми».

На початку ХХ ст. розгортається перекладацька діяльність В. Я. Брюсова, найвизначнішого теоретика і практика поетичного перекладу тієї доби. Брюсов перекладав античних авторів, французьких поетів-символістів, Е. По, Гете, Верхарна. Він був організатором і основним перекладачем антології «Поезія Вірменії», яка охопила понад тисячоліття існування вірменської літератури. У передмові до цієї антології Брюсов сформулював своє розуміння завдань перекладу: «Нашою кінцевою, ідеальною метою було одержати, російською мовою, *точне відтворення оригіналу* такою мірою, щоб читач міг довіряти перекладам і був певен, що він знайомиться з творінням *вірменських* поетів, а не російських перекладачів. Зокрема, ми вважали, що віршований переклад повинен не тільки правильно передавати зміст оригіналу, а й відтворювати всі характерні відмінності його форми... Що стосується змісту, то тут ідеалом було: зберегти й у віршованому відображенні підпорядковану близькість до тексту, наскільки її допускає дух мови, зберегти всі образи першотвору й уникати будь-яких довірливих додатків». Брюсов диференційовано підходив до

різних творів: у кожному з них є провідний елемент, який підпорядковує всі інші. В одних творах таким елементом є логічний розвиток думки, в інших – образна система, в третіх – ритмомелодика. Завданням перекладача є відтворення насамперед цього провідного елементу поетичного твору.

В Україні інтенсивний розвиток художнього перекладу починається в 20-30-і роки XIX ст. Поети-романтики перекладають твори російської та польської літератури: Л. Боровиковський дає вільний переклад «Світлани» Жуковського (під назвою «Маруся»), А. Метлинський перекладає поезію Міцкевича «Морлак у Венеції», яка була, в свою чергу, перекладом одного з віршів циклу «Гузла» П. Меріме тощо. У переважній більшості українських перекладів цього часу відсутні риси національної своєрідності оригіналів, поети скорочують або розширюють тексти оригіналів у перекладах.

У 40-50-і роки XIX століття важливе місце в історії українського художнього перекладу належить Т. Г. Шевченку. У циклі «Давидові псалми» Шевченко поєднує дбайливий переклад окремих фрагментів текстів з переспівом інших фрагментів: зберігаючи образну систему оригіналів, поет часто надає їм нового ідейного звучання. Різні редакції Шевченкового перекладу уривків зі «Слова о полку Ігоревім» свідчать про те, що поет надавав великого значення цій своїй роботі, прагнучи подолати усталене в перекладацькій практиці першої половини XIX ст. уявлення про «пісенність» давньоруської пам'ятки і намагаючись інтерпретувати її як драматичний монолог.

Друга половина XIX ст. ознаменувалася розквітом діяльності М. П. Старицького-перекладача, який увійшов в історію українського художнього перекладу як вдумливий інтерпретатор «Гамлета» Шекспіра, сербського народного епосу, «Демона» і багатьох ліричних поезій Лермонтова, численних творів Пушкіна та Некрасова. Під пером Старицького художній переклад став своєрідною лабораторією творення нових засобів поетичної мови, зокрема неологізмів.

П. О. Куліш переклав 15 п'єс Шекспіра, твори Гете, Шіллера, Байрона, Гейне та ін. Частина його перекладів наближається до переспівів.

Згодом розгортається перекладацька творчість великого поета і вченого І. Я. Франка – автора численних перекладів з багатьох мов світу. Франко переклав першу частину «Фауста» Гете, «Мертві душі» Гоголя, політичну лірику Гайне, багато творів Пушкіна, Лермонтова, Некрасова, Міцкевича, чимало балад і пісень західноєвропейських народів, багато творів античних авторів. Він написав глибоку наукову розвідку «Каменярі. (Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання)», в якій піддав критичному розглядові польський переклад «Каменярів». У цій статті Франко обстоює повноцінний художній переклад, який відтворював би оригінал в органічній єдності його форми і змісту. Чимало влучних і яскравих висловлювань про специфіку художнього перекладу міститься і в інших літературно-критичних статтях Франка.

Леся Українка відома в історії українського художнього перекладу своєю працею над десятками ліричних поезій Гайне, прозою Гоголя та Горького, уривками з творів Гомера, Данте, Байрона, ліричними піснями Давнього Єгипту й гімнами з давньоіндійських книг «Ригведи».

Багато поетичних перекладів, які репрезентували літератури Східної Європи, Америки, а також тодішньої Російської імперії, зробив П. А. Грабовський. Значну частину своїх перекладів Грабовський виконав за допомогою підрядників, які готували для нього товариші – політичні засланці. Незважаючи на це, кращі переклади Грабовського (наприклад поеми Байрона «Шильйонський в'язень») є визначними художніми творами, які дають чітке уявлення про оригінали. Сам Грабовський так писав про свою працю над перекладами: «В кожному творі для мене мають вагу головна думка та загальний характер, дрібниці мені – ніщо...».

Відомий вчений Агатангел Кримський залишив багато перекладів поетів Сходу: з перської мови Фірдоусі, Омара Хайяма, Сааді, Джалаледдіна Румі, Гафіза, Джамі, з арабської, турецької та ін. мов. Він також переклав чимало

ліричних творів Гайне. Його сучасник Василь Щурат переклав французький епос «Пісню про Роланда», «Слово о полку Ігоревім», поезії Петефі, Гюго, Пушкіна.

Серед інших перекладачів кінця ХІХ – початку ХХ ст. треба згадати В. Самійленка, який перекладав «Пекло» Данте, твори Мольєра, Гоголя та інші, М. Вороного – перекладача лірики Пушкіна, Некрасова та французьких поетів ХІХ ст. Проте на той час на Україні не було найелементарніших умов для розвитку мистецтва художнього перекладу, бо царська цензура систематично забороняла видання перекладів українською мовою.

Чільне місце як теоретик і практик українського художнього перекладу посідає Максим Рильський, перу якого належать блискучі переклади поеми Мікецича «Пан Тадеуш» (на думку польських літературознавців – найкращий з перекладів цього твору), поеми Вольтера «Орлеанська діва», роману у віршах Пушкіна «Євгеній Онегін», новел Мопассана і Джека Лондона, повістей Гоголя, драматургії французького класицизму, трагедій Шекспіра, сотень ліричних творів російських, білоруських, польських, французьких, німецьких авторів. Рильський-перекладач віртуозно володів мистецтвом перетворення, він завжди вмів знайти засоби для найповнішого вияву ідейно-образної своєрідності оригіналу. Для Рильського характерне неодноразове повернення до вже перекладеного тексту з метою знайти нові словесні фарби й досягти ще вищого рівня вірності першотворові.

Переклади Миколи Бажана – «Витязь у тигровій шкурі» Руставелі, «Давитіані» Гурамішвілі, «Фархад і Ширін» Навої, «Моцарт і Сальєрі» Пушкіна, твори Гельдерліна і Гете, Норвіда і Рільке – характерні відтворенням найтонших нюансів думки автора в поєднанні з глибокою увагою до особливостей поетичної мови оригіналу, зокрема її ритміки та фоніки.

Борис Тен – автор численних перекладів з давньогрецької («Іліада» та «Одіссея» Гомера, трагедії Есхіла і Софокла, комедії Арістофана), англійської (трагедії Шекспіра), німецької (драми Шіллера), польської (драми Словацького, поезії Міцкевича), російської («Живий труп» Толстого), у яких глибина

наукового проникнення в оригінал сполучається з дбайливо вивіреном у процесі тривалого пошуку художнім синтезом першотвору засобами української мови. Протягом півстоліття працював над перекладами прози, поезії та драматургії Євген Дроб'язко, вершиною майстерності якого став перший повний український переклад «Божественної комедії» Данте. Ірина Стешенко – перекладачка драматургії Мольєра і Гете, прози Марка Твена і багатьох інших авторів, поезії німецького бароко. Широке визнання здобули поетичні переклади Василя Мисика – пісні та поеми Бернса, сонети Кітса, поезії Рудакі, Хайяма, Гафіза, перенесені на український ґрунт у нероздільній єдності їх складної форми й глибокого змісту. Олекса Кундзіч був одним із найвидатніших перекладачів художньої прози («Війна і мир» Толстого), «Герой нашого часу» Лермонтова), а також відомим теоретиком і критиком художнього перекладу.

Проникливим інтерпретатором поезії Війона, Петефі, Гайне, Пушкіна, сербського народного епосу був Леонід Первомайський. Плідно працював над перекладом російської та польської прозової класики Степан Ковганюк, автор дослідження «Практика перекладу». Багато складних творів переклав Дмитро Паламарчук – прозу Франса, Флобера, Уелса, сонети Шекспіра, Ередіа, Петрарки, поезію Байрона. Микита Шумило знаний як перекладач російської прози ХХ ст., а також романів Ч. Айтматова. Відомим перекладачем поезії був Микола Терещенко, автор двох томів «Сузір'я французької поезії».

Одним із активних поетів-перекладачів залишається Дмитро Павличко, його перу належать переклади з англійської (повний сонетарій Шекспіра), іспанської (Хосе Марті), польської, болгарської та ін. мов.

У діаспорі, попри всі труднощі емігрантського життя, розгорнулася важлива праця над перекладами. Тут необхідно згадати Михайла Ореста, брата Миколи Зерова. Він видав укладені й перекладені ним антології французької та німецької поезії, у яких чимало творів зарубіжних поетів уперше звучали українською мовою. Святослав Гординський, крім антології «Поети Заходу», видав свій повний переклад творів Франсуа Війона. Відомим перекладачем

поезії був Богдан Кравців – цікавий інтерпретатор поезій Рільке. Ігор Костецький, виходячи з настанови дати українською мовою не «проясненого», а часом досить темного, як в оригіналі, Шекспіра, переклав повний сонетарій англійського поета. Плідно працює на перекладацькій ниві Ігор Качуровський – автор численних перекладів з іспанської, італійської, французької, німецької мов. У 2000 році вийшла його антологія німецької поезії за 12 століть «Стежка крізь безмір». Невеликий кількісно, але високої якості перекладацький доробок Івана Кошелівця: «Жак Фаталіст та його пан» Дідро, «Оповідання» Кафки, «Один день Івана Денисовича» Солженіцина та ін.

Трагічні події 1930-х років вирвали з лав творців української культури таких визначних перекладачів, як Микола Зеров, Валер'ян Підмогильний, Михайло Драй-Хмара, Микола Вороний, Павло Филипович, Дмитро Загул, та інших преставників «Розстріляного Відродження». Було злочинно перервано велику культурницьку працю, виконання заповітів Івана Франка і Лесі Українки – створення золотого фонду перекладів: від античних авторів до письменників наших днів.

Загибель у розквіті творчих сил Миколи Зерова завдало непоправної шкоди розвитку мистецтва українського перекладу. У 1920-х – на початку 1930-х років вийшли у його перекладі з латинської мови «Антологія римської поезії», з польської – драма Словацького «Мазепа», з російської – повість Куліша «Вогненний змія», з французької, італійської, англійської, польської, російської, білоруської – твори Беранже, Леконта де Ліля, Бодлера, Петрарки, Байрона, Красицького, Міцкевича, Пушкіна, Гоголя, Чехова, Янки Купали та ін. М. Зеров заглиблювався й у теоретичні проблеми перекладу, про що свідчать його статті «У справі віршованого перекладу» та «Брюсов – перекладач латинських поетів». За деякими свідченнями, у радянському концтаборі на Соловках напередодні розстрілу Зеров закінчив повний переклад «Енеїди» Вергілія (досі не знайдений). Переклади Зерова належать до вершинних здобутків українського поетичного перекладу.

Великою втратою для українського перекладу була й смерть засланоного на далеку Північ талановитого прозаїка Валер'яна Підмогильного. Він був перекладачем багатьох романів, повістей, оповідань насамперед з французької мови – творів Бальзака, Стендаля, Мопассана, Анатолія Франса. Для перекладів В. Підмогильного властиве тонке відчуття стилістики кожного письменника.

Тут сказано лише кілька слів про двох творців української культури, які загинули під час сталінських репресій. Якщо ж ми візьмемо до уваги, що було знищено сотні культурних діячів, то зрозуміємо, якого жахливого удару по українській літературі, науці, перекладу було завдано комуністичною владою. Наслідки цього удару відчуються і тепер.

Наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. в Україні знову почали систематично публікуватися художні переклади, але переважно з російської літератури. Це завдало великої шкоди українській культурі, бо в той же час істотно зменшувалася кількість перекладів з усіх інших літератур світу. До того ж, в основному перекладали твори не всесвітньо відомих російських письменників, а сучасних соцреалістів, що не мали мистецької вартості. Почала поширюватися практика перекладу творів зарубіжних письменників з їх російських перекладів: до них належать скандально відоме т. зв. подарункове видання «Дон Кіхота» Сервантеса, перекладене не з іспанської, а з російської, а також багатотомне видання творів Маркса і Енгельса, «оригіналами» для якого слугували не німецькі тексти, а їх російські переклади. У цей же час набула поширення тенденція буквалізму в перекладі, а також практика «наближення» української мови перекладу до російської мови першотвору, що призводило до появи «перекладацької мови», сповненої штучних слів та граматичних конструкцій, скалькованих з російської.

Послаблення ідеологічного нагляду Москви за літературою під час «відлиги» наприкінці 1950-х – у 1960-х роках дало можливість до певної міри виправити становище. Починає виходити журнал «Всесвіт», присвячений перекладам із зарубіжних літератур. У видавництвах організують редакції перекладної літератури. У «Дніпрі» заснуються серії перекладних книжок:

«Бібліотека світової класики», «Вершини світового письменства», «Перлини світової лірики», «Зарубіжна новела» та ін., виходять антології та багатотомники зарубіжних класиків. Починають широко публікуватися переклади не тільки з таких поширених у сучасному світі мов, як англійська, німецька, французька чи іспанська, а й з мов італійської, шведської, данської, грецької, гінді та ін. На основі теоретичних поглядів і практичної діяльності перекладачів старшого покоління (Максима Рильського, Миколи Бажана, Бориса Тена, Євгена Дроб'язка, Василя Мисика, Ірини Стешенко) утворюється українська школа художнього перекладу.

Найвизначнішими представниками цієї школи були Григорій Кочур і Микола Лукаш. Блискучий ерудит, глибокий знавець світової літератури Г. Кочур провів десять років у сталінському концтаборі за Полярним колом, звинувачений в «українському буржуазному націоналізмі». Після повернення в Україну він став видатним організатором літературних сил, насамперед молодих перекладачів. У 1960-і – 1990-і роки Г. Кочур був одним із найбільш плідних авторів перекладів грецьких та римських ліриків, англійських, американських, французьких, італійських, іспанських, чеських, словацьких, російських, грузинських, литовських та інших поетів.

Найяскравішою постаттю в українському художньому перекладі другої половини ХХ ст. був Микола Лукаш – поліглот, який перекладав з чотирнадцяти мов і був глибоким знавцем української мови. Він відзначався сміливим підходом до розв'язання складних перекладацьких завдань, часом вдаючись до цікавих експериментів. Йому належить перший повний переклад «Фауста» Гете, переклади «Декамерона» Боккаччо, «Пані Боварі» Флобера, п'єс Шекспіра, Лопе де Веги, Мадача, поезій Аполлінера, Лорки, Бернса, Верлена, Тувіма. М. Лукаш також зазнав репресій з боку комуністичної влади: протягом тривалого часу його переклади було заборонено публікувати.

Переклади Г. Кочура та М. Лукаша, зустрічі з цими визначними перекладачами й діячами нашої культури були справжньою школою перекладацької майстерності для літературної молоді, і не тільки для неї.

У повоєнні часи сформувалися й розцвіли таланти таких видатних майстрів високого мистецтва перекладу, як Дмитро Білоус (автор більшості перекладів і редактор «Антології болгарської поезії», яка охоплює багато століть її існування, перекладач епіграм зі слов'янських мов), Михайло Москаленко (автор перекладів з французької, іспанської, слов'янських мов, упорядник унікальної антології «Тисячоліття» (Поетичний переклад України-Русі), Володимир Житник (автор багатьох перекладів переважно ліричних поезій з чеської, словацької, польської мов), Олег Жупанський (перекладач французької та німецької поезії), Олександр Мокровольський (перекладач прози й поезії з німецької та англійської мов, зокрема сонетів Шекспіра), Володимир Митрофанов (перекладач німецької та американської прози, зокрема творів Гемінгвея та Б. Брехта), Мар Пінчевський (перекладач багатьох американських авторів: Скотта Фіцджеральда, Фолкнера, Гемінгвея), Ольга Сенюк (перекладачка творів скандинавських літератур – Сельми Лагерлеф, Стріндберга, Ліндгрена, Якобсена), Євген Попович (перекладач німецької прози XIX – XX ст., зокрема Томаса Манна, Гессе, Кафки, Юнгера), Олександр Терех (перекладач англійських та американських авторів – Голсуорсі, О'Генрі, Бредбері), Анатоль Перепадя – перекладач з італійської, іспанської, французької мов (твори Пруста, Сент-Екзюпері, Камю, Клоделя, Моріака), Ростислав Доценко – перекладач з англійської (твори Вайлда, Фолкнера, По, Купера), французької, польської мов. Перу Юрія Лісняка належать чудові переклади Діккенса, Мелвілла, Олдінгтона, Белля, Франса, Бальзака. Численні твори японських письменників переклав Іван Дзюб. Віль Гримич перекладає зі слов'янських, тюркських, естонської, німецької, англійської мов. Французьку поезію XX ст. перекладає Михайло Москаленко.

Визнаним майстром перекладу античної поезії є Андрій Содомора. Поетичні переклади з усіх слов'янських мов здійснює Роман Лубківський. Провансальську, французьку, португальську поезію перекладає Михайло Литвинець. Німецька поезія Середніх віків та Відродження відома в перекладах Феофана Скліяра, твори Гете, Сакса та інших німецьких поетів вдало

інтерпретує Петро Тимочко. Багато творів литовської та латинської поезії переклав Дмитро Чередниченко. Знаним перекладачем австрійської та німецької лірики був Василь Стус, французьку поезію перекладав Іван Світличний. Активно перекладає німецьку поезію різних епох Леонід Череватенко, німецьку прозу – Олекса Логвиненко. Над новим перекладом «Божественної комедії» Данте працює Максим Стріха. Відомі поетичні переклади з французької та англійської мов Михайлини Коцюбинської. З численними творами угорської поезії познайомив українського читача Юрій Шкробинець. У доробку Віктора Шовкуна – чимало перекладів «Нового Заповіту» належить Лесеві Герасимчукові. Олекса Синиченко перекладає з німецької та грузинської мов. Марія Габлевич працює над перекладами англійських поетів ХХ ст. Олег Микитенко перекладає чеських та словацьких авторів. Серед кращих творів перекладацького мистецтва – переклади І. Білика, С. Наливайка, Є. Горєвої, В. Пасічної, О. Медущенко, В. Лучука, Г. Філіпчука.

У ХХ ст. в Україні розроблялися й теоретичні питання перекладу. Автори перекладознавчих праць насамперед спиралися на досвід кращих майстрів українського перекладу, а також на досягнення перекладознавчої думки за межами України.

Найвизначнішим теоретиком перекладу в Україні був Максим Рильський. Його книжка «Мистецтво перекладу», в якій зібрано статті, доповіді, листи поета на теми перекладу, залишається найкращим підручником не тільки для перекладачів-початківців, а й для досвідчених майстрів. У книжці розглянуто здебільшого проблеми перекладу поетичних творів. Про переклад художньої прози йдеться у книжках «Слово і образ» Олексія Кундзіча та «Практика перекладу» Степана Ковганюка. Автори щедро діляться з читачем своїми спостереженнями та висновками з них, аналізують власні переклади. На прикладах англо-українських та українсько-англійських зв'язків на терені перекладу будує свої висновки Роксоляна Зорівчак у монографіях «Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія», «Реалія і переклад» та ін. Марина Новикова у центр своїх наукових зацікавлень поставила питання

про співвідношення поетики перекладу і поетики оригіналу й про розмаїті метаморфози, яких зазнають образи першотвору в перекладі (книжки «Мир, на образ множимый», «Прекрасен наш союз: литература – переводчик – жизнь», «Стиль автора и стиль перевода»). Критичні статті на тему співвідношення перекладу з оригіналом друкує Віталій Радчук. З рецензіями на нові переклади, оглядами перекладної літератури, з проблемними статтями звертаються до читачів зі сторінок фахової періодики О. Чередниченко, П. Бех, М. Стріха, К. Шахова, І. Корунець та ін. Видано підручники І. Корунця для студентів, що спеціалізуються з англійської мови, і О. Чередниченка та Я. Ковалю для майбутніх фахівців з французької мови. Обидва підручники мають назву «Теорія і практика перекладу». Таку ж назву має й неперіодичний збірник статей, який видається в Київському національному університеті.

Ковганюк С. Практика перекладу (з досвіду перекладача). Київ : Дніпро, 1968. 276 с.

ДЕЩО ПРО ТЕОРІЮ

Як кожна галузь людської діяльності, переклад повинен мати і має свою теорію. Та хоч це й дивно, але право на теорію за перекладом визнавали не завжди і не всі причетні до літератури люди, навіть перекладачі. Це обґрунтовувалось або надто високою вимогливістю до точності відтворення слів та їх емоційного рівня словами іншої мови, або специфікою кожної мови. Наприклад, німецький перекладач Шекспіра август Шлегель наприкінці XVIII століття так песимістично визначив свій погляд на «неперекладність» поетичних творів: «Переклад – це смертельний поєдинок, внаслідок якого остаточної поразки зазнає або той, хто перекладає, або той, кого перекладають».

А на початку XIX століття німецький філолог Вільгельм Гумбольдт казав: «Всякий переклад здається мені спробою розв'язати неможливе завдання, тому що кожен перекладач неминуче розбивається об один з двох підводних каменів: він завдає шкоди смакові й мові своєї нації, коли надто близько підходить до оригіналу, він завдає шкоди оригіналові, коли надто вже близько дотримується своєрідності своєї нації».

В. Белінський, приділяючи питанням перекладу велику увагу, гостро виступав проти вітчизняних прибічників теорії «неперекладності»: «Є на світі люди, котрі твердять, ніби перекладати будь-що, з будь-якої мови – праця зовсім марна, що вона не дає користі ні літературі, ні суспільству і що звичай перекладати сприяє тільки тому, щоб, не сушивши собі голови, давати в продаж готові чужі думки. Ці люди вважають, що допустимі лише два способи передачі книжок з одної мови на іншу, до яких вдавались у давнину. *Перший спосіб*: переклади підрядкові, в яких мова, вживана для тлумачення, цілком приноситься в жертву буквальності, так, *що в перекладеній фразі часто не*

буває навіть сенсу: її не можна зрозуміти без оригіналу! (Добрий мені переклад, якого не можна зрозуміти без оригіналу! Кому ж він потрібний?).
Другий спосіб: засвоювати собі чужу вигадку, чужий розум, чужі ідеї через *парафраз* (курсив автора. – С. К.): опановувати думки оригіналу й розказувати їх по-своєму, обминаючи те, що не подобається, і додаючи те, що припливе до голови... Ніяких інших перекладів вищезгадані люди не допускають, ґрунтуючись на тому, що досі нібито немає жодного перекладу, який можна було б читати після того, як прочитано оригінал. Все це вельми глибокодумно й дотепно; шкода тільки, що ці люди забули, що переклади переважно призначаються для тих, хто не читав і не має можливості читати оригінали, а головне, що на перекладах літературних творів одного народу мовою іншого ґрунтується знайомство народів між собою, взаємне поширення ідей, а звідси і процвітання літератур та розумовий рух; забули, що коли б ми й досі дотримувались методу видавати твори іноземної літератури за свої, але перекручені, то не тільки не мали б уявлення, наприклад, про англійську і французьку літературу, отож і про Англію та Францію, але й сама наша література була б тепер чимось таким, чого не можна було б назвати літературою»¹.

¹В. Г. Белинский. Полное собрание сочинений. Т. 13. Л., Гослитиздат, 1948, стор. 162–163.

У наш час песимістичний погляд на «неперекладність» одійшов у минуле. Уже в 30-х роках констатовано суспільну необхідність перекладу: «Хоч які великі та різноманітні труднощі перекладу стоять перед людиною, що серйозно ставиться до свого завдання, – переклад, як одне із знарядь культури, неминучий і необхідний»¹.

¹М. П. Алексеев. Проблема художественного перевода. – В кн.: Сборник трудов Иркутского Госуниверситета. Т. XVIII, 1931.

Прихильники теорії «неперекладності» мусили коритися невблаганному законові історичної необхідності спілкування народів через переклад . І чи не в

їхньому середовищі виникла компромісна теорія «Сцілли і Харібди» – вже не «двох підводних каменів» Гумбольдта, об один з яких неминуче розбивається перекладач, а двох міфічних страховищ, поміж яких, саме посередині, перекладач мусить уміло провести хиткий човен свого мистецтва.

Сціллою і Харібдою в перекладі постають два нібито непримиренні завдання: перше – відтворити життя чужого народу з його побутом, звичаями, найтоншими нюансами мови, з максимальним збереженням стилю перекладного твору; друге – зробити це засобами мови іншого народу, з іншим побутом, іншими звичаями, іншою мовою з властивими тільки їй синтаксичною будовою і з зовсім іншими образними засобами. Якщо, припустімо, перекладач змусить героїв іншомовного твору розмовляти якоюсь українською говіркою, вкладе в уста їм суто національні приказки (хоч би «обоє рябоє», «видно пана по халявах», «нехай буде гречка», «басом дивиться» тощо), називатиме англійський «кеб» «коляскою», грузинський «лаваш» «коржем», російський «сарафан» «керсеткою», тобто переведе чужого героя в чужий йому побут, то він змалює англійця, грузина й росіянина українцем, отже, наблизиться, скажімо, до Сцілли. Якщо ж перекладач надмірно вживатиме іншомовну лексику на означення всіляких побутових та матеріальних понять, безоглядно компіюватиме синтаксичні конструкції чужої мови, він одійде від норм своєї мови, спотворить її, зробить неприйнятною для свого читача, отже, наблизиться до Харібди.

Проте маневрування між Сціллою і Харібдою не є якоюсь фізичною «золотою серединою», тобто рівним пропорційним відношенням образних засобів і лексики двох мов. Сенс цього методу полягає насамперед у тому, щоб переклад іншомовного твору рідною мовою читач сприймав природно. Звідси й постала формула позитивної оцінки перекладу: ідеальним перекладом буде той, за яким не видно перекладача, тобто такий, що сприймається як оригінальний твір. Присутність автора в творі взагалі турбувала геніальних майстрів літератури. Г. Флобер вважав, що писати треба так, аби читач не відчував у творі автора. Л. Толстой про майстерність у мистецтві сказав: «Така

майстерність, що не видно майстерності» (тобто не помітно майстра). М. Гоголь ще раніш образно висловив цю саму думку: «Перекладач зробив так, що його не бачиш: він перетворився на таке прозоре скло, що здається – ніби немає скла»¹.

¹Н. В. Гоголь. Полное собрание сочинений. Т. 10. М. – Л., Изд-во АН СССР, 1940, стор. 311–312.

Останнє висловлення надзвичайно влучне: «прозоре скло» це, звичайно, не сам перекладач, а його рідна мова, якої читач не помічає, бо вона для нього природна, йому притаманна. Саме через неї він природно сприймає зображені в творі життєві явища. Та коли б цій мові додати домішок з чужих, незвичайних для неї слів і зворотів, вона скаламутніла б і перестала б бути «прозорою». А крізь каламуть читач уже не так виразно побачив би й усі деталі не відомого йому життя.

Одне слово, сенс перекладу полягає в тому, щоб передати зміст, думки й почуття, виражені в формах чужої мови, засобами своєї мови, тобто надати їм нової форми, але зберегти створюване оригіналом враження, його емоційну функцію. Немає в світі двох хоч би найближчих мов, лексичні, синтаксичні та інші форми яких цілком збігалися б. Але немає в світі й двох найдальших мов, засобами яких не можна було б передати враження (нехай не завжди повне), створюване оригіналом. Тому відома формула про гармонійність поєднання змісту і форми в мистецтві частенько порушується в бік примату змісту над формою в перекладі.

Це розуміли вже письменники стародавнього Риму, де й виникли перші зародки теорії перекладу. Наприклад, Марк Туллій Ціцерон так сказав про свій переклад промов Демосфена в I ст. до нашої ери: «Я зберіг і думки, і їх будову – їхнє, так би мовити, обличчя (промов. – *С. К.*), але в доборі слів керувався вимогами нашої мови. Так розв'язуючи це питання, я не мав потреби перекладати слово в слово, а тільки відтворював у загальній сукупності сенс і силу окремих слів; я вважав, що читач вимагатиме від мене точності не *за рахунком*, а – якщо можна так сказати – *на вагу*» (курсив автора. – *С. К.*)¹.

¹М. Туллий Цицерон. Полное собрание речей в русском переводе. Т. 1. СПб, 1901, стор. LXII.

Мине майже тисячоліття і наприкінці XVIII ст. французький поет Жак Деліль, перекладач Вергілія, оформив цю усталену вже на той час теоретичну тезу так: «Найістотніший обов'язок перекладача, який охоплює вже й усі інші, полягає в тому, щоб добитися в кожному уривку тих самих результатів, яких зумів досягти автор. Перекладач повинен дати коли не ті самі красоти, то принаймні ту саму кількість красот, що є в оригіналі. Кожен, хто взявся за переклад, бере на себе борг і повинен сплатити його якщо не тією самою монетою, то тією ж сумою».

Ця образна формула виявилась такою влучною, що залишилась основоположною в висловлюваннях теоретиків перекладу і в наші дні, хіба що в різних варіантах та уточненнях. Слід пам'ятати, що Деліль писав і перекладав у часи найактивніших шукань теоретичного ґрунту для перекладу, який розвивався тоді майже в усіх європейських країнах, і в Росії також, надзвичайно бурхливо. Тому не дивно, що це твердження було підхоплене й розвинуте російськими письменниками. Наприклад, М. Гоголь у листі до М. Максимовича радив йому таке: «Про переклади я тобі скажу ось що. Іноді треба віддалятися від слів оригіналу навмисне для того, щоб бути до нього ближче... В перекладі найбільш треба прив'язуватись до думки і найменш до слів, хоч останні надзвичайно спокусливі, і, признаюсь, я сам, що оце зараз так безсторонньо і спокійно про це міркую, навряд чи утримався б від того, щоб не втулити дзвінке слівце в російську мову, отак собі простодушно вірячи, що його й інші також зрозуміють. Пам'ятай, що твій переклад для росіян, і тому всі малоросійські мовні звороти і конструкції геть!..»¹

¹Н. В. Гоголь. Полное собрание сочинений. Т. 10. М.–Л., Изд-во АН СССР, 1940, стор. 311–312.

Як бачимо, це знов-таки варіант формули Цицерона і Деліля, висловлений з гоголівською простотою й виразністю. Можна було б навести ще багато

висловлювань про переклад визначних літературознавців, письменників, навіть політичних діячів, які підтверджують цю тезу, що стала основною в теорії перекладу.

Разом з тим теоретики та практики невпинно розробляли інші проблеми перекладу. В суперечках, полеміці та довгих шуканнях вони дійшли з приводу цих проблем погодженої в наш час думки. Головні її тези такі:

П е р е к л а д н а л е ж и т ь д о в і т ч и з н я н о ї л і т е р а т у р и .
Просте питання: що ж таке переклад творів Діккенса, Бальзака, Сервантеса і т. д., припустімо російською мовою, – це література англійська, французька, іспанська чи російська? – довго було дискусійним. Навіть більше, довгий час вважалося, що коли це твір Діккенса, то якою б мовою він не був перекладений, однак належить тільки до англійської літератури, твір Бальзака – до французької, Сервантеса – до іспанської і т. д. З погляду формальної логіки, так воно ніби й повинно бути. Адже писали ці твори англієць, француз та іспанець, кожен своєю рідною мовою, то чому ж ці твори, перекладені на десять інших мов, стають набутком десятиох інших літератур? А тому, скажемо ми, що кожен твір, перекладений якоюсь іншою мовою, стає доступним мільйонам читачів – носіїв цієї мови, часткою їхньої культури, отже, і їхньою літературою. Вперше цілком виразно на цей факт вказав В. Белінський у своїй статті «Гамлет, принц датський. Мочалов у ролі Гамлета», в якій він говорив про те, що в російському суспільстві пробуджується інтерес «до прекрасного взагалі, до вітчизняної літератури зокрема». Якийсь анонім А. М. в «Сыне отечества» з цього приводу єхидно спитав: «Виходить, переклад Гамлета Шекспірового належить до літератури вітчизняної? Ви як гадаєте?» На це В. Белінський відповів: «...п. А. М. з не меншою наївністю дивується з того, що я переклад «Гамлета» зараховую до російської, а не до китайської і не до санскритської літератури. ...Може, п. А. М. і справді не знає, що переклади російською мовою належить до російської літератури, але дивно, що й редакція «Сына отечества» думає про це так само, як п. А. М.»¹

¹ В. Г. Белинский. Полное собрание сочинений. Т. 2. М., Изд-во АН СССР, 1953, стор. 381.

І. Франко вважав, що «добрі переклади важних і впливових творів чужих літератур в кожного культурного народу, починаючи від старинних римлян, належали до підвалин власного письменства».

Варте уваги те, що І. Франко відносить до «підвалин власного письменства» не загалом усі переклади, а д о б р і, тобто, слід розуміти, художньо вартісні. На жаль, специфіка прозового перекладу дає можливість братися до нього людям нездатним, позбавленим художнього смаку і знання мови. Найчастіше «стимулом» до перекладання у таких людей виступає ілюзорна легкість прозового перекладу і звичайнісіньке заробітчанство. В. Белінський у 30-х роках минулого століття з цього приводу писав: «Тепер у літературу граються, і кожен недоук-школяр, щоб заробити на костюм, сміливо береться перекладати з французької роман або навіть писати свій»².

²В. Г. Белинский. Полное собрание сочинений. Т. 4. СПб, 1901, стор. 203.

Мабуть, участь у перекладацькій справі «недоуків-школярів», які прагнуть заробити «на костюм», – якась хронічна хвороба, бо й через ціле століття на неї скаржиться О. Фінкель: «Але цікава річ: в той час, як переклад прозаїчних творів (зокрема найтрудніших з них – наукових тощо) є доля фахівців або спеціально досвідчених осіб, а перекладати віршові твори наважуються лише ті, хто почуває в себе хоч будь-які здібності щодо опанування віршем та художньою мовою, – перекладати художню прозу наважується кожен, хто хоч абияк володіє будь-якими двома мовами. Негативні наслідки цього становища добре знайомі всім – це є непоправне псування художніх творів й перекручення уявлення про чужомовну літературу»¹.

¹Олександр Фінкель. Теорія й практика перекладу. Х., ДВУ, 1929, стор. 75.

В «Иностранной литературе» (1964, № 7) опублікована посмертна автобіографічна повість Ернеста Хемінгуея «Свято, що завжди з тобою». В цій повісті наведена така розмова автора з Івеном про переклад:

«– Я все думаю про Достоевського, – сказав я. – Як може людина писати так погано, так неймовірно погано і так сильно на тебе впливати?»

– Мабуть, річ тут у перекладі, – сказав Івен. – Толстой у Констанс Гарнетт пише добре.

– Я знаю. Я ще не забув, скільки разів я не міг дочитати «Війну і мир», поки не натрапив на переклад Констанс Гарнетт».

Отже, Ернест Хемінгуей, не мігши дочитати «Війну і мир» в поганих перекладах, все-таки дошукувався доброго перекладу Констанс Гарнетт і, певно, віддав належне романові світової слави. Але уявімо собі на його місці читача звичайного, якому також трапив до рук переклад ремісницький, нехудожній. Цей читач міг би не тільки не дочитати роману до кінця, але й залишитися з думкою про перлину світової літератури як про твір нецікавий, важкий для сприймання, а про його автора – як про письменника незаслуженої слави. Ось яка відповідальність лежить на перекладачеві художнього твору.

Переклад – категорія часова. Між оригіналом і його перекладом існує часовий взаємозв'язок. Оригінальний художній твір раз назавжди канонізується в своїх матеріальних формах, тобто в формах мови й зображувальних засобів, і зберігає свою ідейну суть; переклад в кожному нову добу відтворює цю ідейну суть в нових, сучасних йому формах мови й зображувальних засобів. Твори стародавніх греків у свій час перекладались на латинську мову й були доступні тодішньому читачеві. За кілька століть і старогрецька, й латинська мови зробились мертвими, бо не стало народів – носіїв цих мов, отже, новонародженими й достатньо розвинутими мовами ці твори треба було перекладати наново. «Слово о полку Игореве» багато разів перекладалось на численну кількість мов не тільки завдяки його високій поетичності, а й через необхідність відтворити картини героїчної минувшини мовою свого сучасника-читача.

Є ще й інша причина появи нових перекладів одного й того самого твору в різні часи. На цю причину цілком слушно вказує К. Чуковський:

“«Слово о полку Игореве» було перекладено російською мовою сорок чи сорок п'ять разів – і щоразу по-інакшому. В кожному з цих сорока чотирьох чи сорока п'яти перекладів відбилась і особа перекладача з усіма його

індивідуальними рисами, і та епоха, коли було створено переклад, тому що кожен перекладач вносив у свою версію саме ті елементи, які становили основу актуальної на той час естетики.

Отже, кожен новий переклад являв собою нове перекирування оригіналу, обумовлене смаками тієї соціальної верстви, до якої адресувався перекладач. Тобто, інакше кажучи, кожна епоха давала перекладачам свій власний рецепт відхилення від оригіналу, і цього рецепту вони пильно додержували, причому їхнім сучасникам саме в цих відхиленнях і ввижалася позитивна якість перекладу»¹.

¹К. Чуковский. Высокое искусство. М., «Искусство», 1964, стор. 260.

Розвиток перекладу закономірно йде разом з розвитком мови, він повторює цей розвиток у темпах. Бувають у житті мови, як у складовій частині життя її носія-народу, періоди застою або періоди бурхливого розвитку. Так сталося з українською мовою, коли вона за кілька пореволюційних десятиліть пережила й переживає свій період розвитку. Ось чому навіть переклади двадцятих років нашого століття вже не задовольняють сьогоденного читача. Багато слів і зворотів тодішнього часу вийшли з ужитку, натомість народились і усталились інші слова та звороти, звичні для сучасного читача.

Та коли мова й не переживає періоду бурхливого розвитку, переклад у системі її лексики і фразеології, однак, старіє. З цього погляду цікаві висловлювання перекладачів, філологів і лінгвістів, яким французька газета «Леттр франсез» надала місце на своїх сторінках у двох березневих номерах 1965 року. Майже всі учасники, з застереженнями або без них, висловили міркування, що «переклад старіє разом з тим, як старіє мова перекладача; переклад старіє завжди. Насамперед тому, що навіть найкращі переклади можна, з суто лінгвістичного погляду, безмежно поліпшувати; кожні п'ятдесят років треба створювати нові переклади; добрий переклад завжди старіє, а недосконалий не доживає до старості, бо вмирає в дитинстві»¹ і т. ін.

¹Про цю дискусію див.: С. Апт. Лицо переводчика. – «Иностранная литература», 1965, № 9.

Вищенаведені висловлювання лише підтверджують загальновідому істину, що вічних перекладів немає. Вони можуть бути довговічні, але не вічні.

Це питання, власне кажучи, для нашої теми має тільки те значення, що підтверджує одну з її тез: кожен переклад здійснюється за сучасними нормативами мови.

Чи можна і чи слід поліпшувати оригінал у перекладі. На це питання в різні часи існували різні погляди. Скажімо, перекладачі святого письма з грецької на церковнослов'янську мову до оригіналу взагалі ставилися з великим пієтетом і перекладали слово в слово, отже, ні про яке «поліпшення» не могло бути мови.

Був час, коли на оригінал дивилися, як на відправний пункт, на докладно розроблений план або конспект нового твору, що його має написати перекладач. Існування такого «методу» засвідчив у XVIII ст. Д. Дідро, коли він «взяв книжку, прочитав її двічі, пройнявся її духом, потім закрив і став перекладати». Іринарх Введенський в XIX ст., перекладаючи Діккенса російською мовою, вже не закривав книжки, але дописував від себе цілі абзаци, а часом і сторінки, тобто всіляко «поліпшував» Діккенса. К. Чуковський лише в його перекладі «Давіда Копперфілда» налічив 3 тисячі помилок і 900 «отсебятин».

До такого методу «поліпшення» в тій чи іншій мірі вдавалось багато перекладачів минулого століття. Це дало підставу В. Белінському зробити зауваження: «Дуже досадно читати погані книжки, добре перекладені; це однаково, що читати хорошу книжку, погано перекладену»¹. Виходить ніби парадокс: чому ж це «дуже досадно» читати добре перекладену, а це однаково, що й добре написану, книжку? Та тому, що добре перекладений поганий твір – це вже буде інший твір, з якого читач не зможе зробити висновку про мову, стиль, самий дух, отож і ідею твору. «Поліпшити» оригінал – це однаково, що змалювати потворного й немічного чоловіка повним здоров'я красуном. Портрет вийде гарний, але він не буде портретом цієї людини.

¹В. Г. Белинский. Полное собрание сочинений. Т. 2. М., Изд-во АН СССР, 1953, стор. 446.

В сучасній теорії це питання розв'язано позитивно: сваволя перекладача в передачі духу і структури оригіналу вважається неприпустимою. Проте в практиці ще недавно виступали поодинокі апологети такого втручання з метою «поліпшення». 8 березня 1955 року в «Литературной газете» була надрукована стаття М. Нікітіна «Точність художнього перекладу», яка одверто пропагувала право і обов'язок перекладача «точно» віддавати дух оригіналу. У статті-відповіді О. Кундзіча «Про дружбу і зарозумілість» наведено зразок такого «поліпшеного» перекладу М. Нікітіна з оповідання узбецького письменника А. Каххара «Прозріння сліпих».

«Оповідання узбецькою мовою починається так:

«Отже, Ахмат-палван має померти – йому відрубують голову».

А ось у перекладі М. Нікітіна:

«Отже, Ахмат-палван чекав смерті. Правильніш було б сказати, що смерть чекала Ахмат-палвана... сам він не мав ані найменшого бажання переселитися на той світ, але, зв'язаний, як баран, і поставлений пліч-о-пліч з десятником, якому цього разу доручили виконувати обов'язки ката, хіба міг він вигукнути «так» в один бік і «ні» в другий?»¹

¹Олексій Кундзіч. Слово і образ. К., «Радянський письменник, 1966, стор. 91.

Отже, над оригіналом вчинено варварське насильство. Але М. Нікітін у своїй статті обстоює право перекладача на це насильство саме в ім'я... «точного» відтворення духу оригіналу».

Щ о ж т а к е т о ч н и й п е р е к л а д? В теорії перекладу, що відображала його практику, з приводу цього питання завжди точилась запекла боротьба. Прибічники тієї чи іншої течії виставляли своїм прапором якийсь визначальний термін: вільний переклад, точний, адекватний, творчий, реалістичний та інші. Теорія і практика вільного, а по суті свавільного («поліпшеного») перекладу, звичайно, не могла довго існувати. Вона суперечила всім вимогам до цього жанру. Тому вже в половині минулого століття всупереч «вільному» висувається вимога «точного» перекладу, яка в різних варіантах повторюється в пізніших термінах: адекватний, творчий,

реалістичний, що також виникли в результаті боротьби з основним і дуже стійким злом – «буквалізмом».

Незважаючи на різноманітну термінологію, суть боротьби від давніх часів і по сей день полягає в протиставленні справді художнього перекладу нехудожньому, механічному. Мабуть, жодна з багатьох проблем перекладу не викликала стільки дискусій, розвідок, докладно аргументованих праць, як проблема точності. Все залежало від її трактування. Адже буквалісти, що перекладали слово в слово та механічно переносили в переклад чужі синтаксичні й фразеологічні конструкції, також боронилися щитом точності.

«Навіть думка, – писав О. Пушкін, – утверджена віками і прийнята всіма, що перекладач повинен прагнути передати дух, а не букву, знайшла супротивників і майстерні спростування»¹. Отже, треба було визначити саме поняття точності, власне – його критерії. Серед багатьох таких визначень найбільшої уваги заслуговують класично-стилі: В. Белінського: «Близькість до оригіналу полягає в передачі не букви, а духу твору» та М. Чернишевського: «Буквальність не є близькість, а тільки невідповідність». Це також думки, «утвержені віками і прийняті всіма»; висловлені майже афористично, вони стали разючою зброєю проти живучого буквалізму.

¹А. С. Пушкин. Полное собрание сочинений. Т. 12. М.–Л., Изд-во АН СССР, 1949, стор. 144.

Д у х і б у к в а. З наведених тут висловлювань видатних діячів літератури легко зробити висновок: віддавна й до наших часів у перекладі точилась боротьба між прихильниками «духу» і «букви». Обидві супротивні сторони доводили, що їх насамперед обходить проблема точності, отже, варто зробити стислий огляд, як ця проблема розв'язувалась хоч би у нас, в Радянському Союзі. <...>

Постання радянського перекладу невіддільно поєднане з ім'ям М. Горького. Очоливши створене з його ж ініціативи в 1919 році видавництво «Всемирная литература», М. Горький одразу заопікувався питанням якості перекладу світової класики, що широко планувалась до видання. Для цього він запропонував К. Чуковському написати для перекладачів інструкцію, яка

визначила б їм певну творчу лінію. Інструкція вийшла того ж року брошурою під назвою «Принципи художнього перекладу». В ній було вміщено статтю К. Чуковського «Переклади прозові» і статтю М. Гумільова «Переклади поетичні» (віршовані). В продаж ця брошура не надійшла, бо була призначена, так би мовити, для внутрішнього вжитку. В 1920 році брошура була перевидана під тією ж назвою, але ще з додатком статті проф. Ф. Д. Батюшкова «Завдання художніх перекладів», у якій він уже формулює принцип художнього перекладу: «Принцип справжнього художнього перекладу – один: прагнення до адекватності. Умови його досягнення різноманітні. Перекладач перебуває в залежності не тільки від свого уміння користуватись засобами рідної мови, але й від загального характеру цієї мови, її гнучкості й загальних особливостей нації». Це визначення адекватності, не підкріплене прикладами з літератури, навряд чи багато говорило практикові-перекладачеві.

Перша спроба більш-менш широко обґрунтувати поняття адекватності була зроблена на Україні наприкінці 20-х років (мова буде далі). А поки що належить визначити самі поняття дух і буква, як їх розуміли теоретики.

Для визначення поняттях д у х оригіналу майже всі теоретики наводять вірш Гете «Нічна пісня мандрівника», який в дослівному російському перекладі звучить отак:

На всех вершинах
Покой.
В верхушках деревьев
Не чувствуется
Даже дуновенья.
Птицы смолкли в лесу.
Подожди немного, скоро
Успокоишься и ты.

А ось як цей вірш звучить у перекладі М. Лермонтова, що в усіх його збірках позначений заголовком «З Гете», а читачеві відомий під назвою «Горные вершины»:

Горные вершины
Спят во тьме ночной;
Тихие долины
Полны свежей мглой;
Не пылит дорога,
Не дрожат листы...
Подожди немного –
Отдохнешь и ты.

Дослідники в галузі перекладу погоджуються на тій думці, що М. Лермонтов зберіг німецького поета і в той же час дав повноцінний російський вірш з притаманним йому характером російського віршування. Оце й називається передати дух твору.

Існує ще два переклади цього самого вірша російською мовою.

Над высью горной
Тишь,
В листве уж черной
Не ощутишь
Дуновенья.
В чаще затих полет...
О подожди! Мгновенье –
Тишь и тебя... возьмет.

(Перекл. Інокентія Анненського)

На всех вершинах
Покой;
В листве, в долинах
Ни одной
Не дрогнет черты;
Птицы спят в молчаньи бора,
Подожди только: скоро
Уснешь и ты.

(Перекл. Валерія Брюсова)

Анненський і Брюсов досить точно копіюють форму фірша, але зате у них геть-чисто зникає його легкість, природність поетичного слова. А обидва ж поети, певна річ, намагались поєднати в своїх перекладах ф о р м у і з м і с т , тільки з цього нічого не вийшло, бо чужа форма поглинула зміст. Вони, як представники формальної школи, навіть, можливо, змагалися з Лермонтовим, вбачаючи в його перекладі «незаконне» порушення німецької форми. Звідси й постає основний закон перекладу: якщо хочеш гармонійно поєднати форму і зміст, то бери зміст оригіналу, але надавай йому форми, властивої твоїй рідній мові. Цікаво, що ця проста істина з великими труднощами засвоювалася теоретиками, а дехто її так і не засвоїв.

Тепер ми дамо змогу якнайповніше висловитись активним діячам у галузі перекладу – теоретикам, які обстоювали свої погляди на д у х ч и б у к в у.

В 1929 році на Україні з'явилася цікава книжка про переклад¹. Складалася вона з чотирьох розділів: 1. Розділ теоретичний. 2. Переклад прозаїчний нехудожній. 3. Переклад прозаїчний художній. 4. Переклад віршований.

¹Олександр Фінкель. Теорія й практика перекладу. Х., ДВУ, 1929.

Треба сказати, що на той час в Радянському Союзі окремими книжками з теорії перекладу вийшли лічені праці – лише два видання згаданої вже брошури «Принципи художнього перекладу», а в журналах друкувались окремі статті з різних проблем перекладу. О. Фінкель, поліглот і літературознавець, перший використав і критично омислив численні праці західних (головним чином німецьких) теоретиків і подав їх до відома читача. Ця книжка для нас тим цікавіша, що написана на українському матеріалі. Основні теоретичні засади О. Фінкеля цілком збігаються з відомими вже на той час засадами передової теорії. Так, наприклад, цілком правильно він каже, що «проблема перекладу починається там, де кінчається проблема окремого слова», тобто, як на наш сьогоднішній погляд, він відокремлює в перекладі науку, що вивчає проблему слова (лінгвістику), від теорії словосполучення (естетичної категорії перекладу). Далі автор уточнює цю засаду: «Художність будь-якого твору

залежить виключно від його стилістичних компонентів та їхньої цілокупності. Поза стилістикою жодної художності немає, бо стилістика... є якраз мовна естетика». І проти цього нема чого заперечити, навпаки, з таким твердженням можна цілком погодитись. Але вся річ у тому, як цю мовну естетику розуміти. Далі автор каже: «Отже, що більше стилістичних компонентів відтворить перекладач, дбаючи, звичайно, не тільки про їх передачу у розпорошеному вигляді, а також про зв'язок їх з загальною авторовою поетикою (цебто відтворюючи їх не тільки як окремі факти, а ще як члени якоїсь системи з їхніми зв'язками та відношенням до цілого), то більше художності матиме такий переклад. А дух прийде сам. Тому треба не офірувати точність, а, навпаки, зберігати її якомога дбайливіше». Нас уже насторожує те, що д у х якимось чином «прийде сам». Але читаймо далі, і нам стає зрозуміло, що автор просто іронічно ставиться до цього поняття: «Часто-густо можна натрапити на вимогу офірувати точністю для збереження духу цілого твору. Перекладач, мовляв, заслуговує на похвалу через те, що він, не намагаючись передати деталі, зберігає дух поета... Але що це за дух, ніхто точно не визначив».

А чи не розуміє, бува, автор відтворення «стилістичних компонентів», при якому «дух прийде сам», як розуміли його І. Анненський і В. Брюсов, перекладаючи Гете, а той дух так і не прийшов? Не тільки саме так і розуміє, а й стверджує це:

«Низкою прикладів ми нижче доведемо ту жахливу перекладницьку неписьменність й те злиденне становище, в якому перебувають наші переклади». (Так песимістично оцінює О. Фінкель стан перекладу на Україні в той час, і оцінює однобоко).

Подивімося ж, яка це «жахлива перекладницька неписьменність». З великої низки прикладів, якими автор ту неписьменність ілюструє, наведемо лише кілька:

1. Стены его комнаты были
все источены пулями, все в скажинах,
как соты пчелиные.

Стіни в його кімнаті всі були
зрешечені кулями, всі в дірочках, як
стільники бджолині.

«Хай навіть «источены» є дійсно «зрешечені», а не якимось інше, – зауважує автор. – Але якщо «скважини» є «дірочки», то як буде рос. «дырочки»? Хіба ж ніякої різниці нема?» Отже, О. Фінкель забув про свою правильну теоретичну засаду: «Проблема перекладу починається там, де кінчається проблема окремого слова», бо його турбує саме проблема окремого слова, і не тільки в цьому прикладі, а й у багатьох інших.

2. «Або коли пушкінське «Вотще! Нет ни пищи ему, ни отрады» - перекладено «Дарма!» й т. д. (М. Рильський), то це не можна вважати за стійність перекладу».

«Дуже важко знайти Гейневу евфонію у перекладах Лесі Українки або у А. Кримського...» – зауважує автор, не наводячи прикладів.

3. Три раза поклониться долу,
Семь – осенить себя крестом.

(Блок)

Три рази низько поклонитись,
Перехреститись сім разів.

(Перекл. М. Рильського)

О. Фінкель і тут вважає, що «всебічна заміна синтаксичної структури (еліпса замінено на повне речення, надання хіазму замість анафори оригіналу) значно знижує вартість перекладу». І знов-таки авторові слід нагадати, що він робить цей висновок всупереч своїй декларативній тезі, наведеній в теоретичній частині:

«Через те, що синтакса є неперекладна і невідтворима, перекладачеві залишається один-однісінький шлях: замінювати синтаксичні форми мови оригіналу на синтаксичні форми, які виконують ті самі функції у мові перекладу». Чи не скористався ж перекладач Блока цим цілком правильним рецептом О. Фінкеля? Скористався, і мав рацію.

І, ніби, щоб цілком заперечити свої ж теоретичні засади, О. Фінкель наводить та й наводить отакі «жахливі» приклади:

4. «Может, и плетюганами пороли» – «Може, й канчуками чухрали» (переклад М. Садовського). Що крамольного побачив автор у цьому справді точному перекладі – невідомо.

5. «Вот старшины забайбачились наповал» – «Старшина вся побабіла» («Тарас Бульба». Перекл. М. Садовського).

На наш погляд, це вдалий переклад. Інакше коментує О. Фінкель: «На жаль, – пише він, – більшість перекладачів вважає, що головне в перекладі змістовна точність, ідентичність значення. За таким поглядом переклад художнього твору перетворюється на переказ, бо саме елемент художності у перекладі знехтувано». Виходить, більшість перекладачів бере на себе той гріх, що вважає в перекладі головним «змістовну точність, ідентичність значення». Який жах! Тим самим перекладачі нехтують елемент художності в перекладі. Який це «елемент художності», ми вже бачили, та побачимо й ще.

6. «Або «десять раз выпереживая самого зайца в жару своего бега» перекладено «десять раз випереджаючи самого зайця з розгону». На нашу думку, перекладено добре. О. Фінкель робить інший висновок: «Таких невдалих місць у перекладі чимало».

Мабуть, відчуваючи, що з цими доказами щось не гаразд, О. Фінкель каже: «Ми певні, що весь цей розділ багато перекладачів сприймуть як зайвий теоретичний педантизм, як надмірну вибагливість, бо вони просто не розрізняють асиндетона від полісиндетона та прямого словоряду від інверсії». Можливо, перекладачі двадцятих років так цей розділ і сприймали, для сучасного ж перекладача такі теоретичні настанови звучать уже не як педантичні, а як формалістичні причіпки, які до того ж свідчать про цілком виразне ставлення автора до б у к в и й д у х у. «Краще в таких випадках (в точному перекладі окремих слів. – С. К.), – каже автор, – бути педантичним, ніж занадто невимогливим...» «Не треба тільки турбуватися за «зрозумілість» та «легке сприйняття». Читацькі звички є пересічна лінія соціального смаку, і ця лінія має нахил до підвищення». Виходить, перекладачеві нема чого турбуватися, чи зрозуміє читач його переклад: як не зрозуміє сучасний, то

зрозуміє майбутній, що колись доросте до нього. Головне, щоб була додержана буква.

Зробивши не один такий принагідний висновок, О. Фінкель несподівано робить загальний, що й на той час уже відповідав основним теоретичним вимогам: «Сміливий переклад, як правило, завше ліпший, ніж полохливий, і тільки сміливі переклади мають ту вагу і сприяють тій культурно-естетичній ролі, якої прагне кожний перекладач».

Книжка О. Фінкеля свідчить про його широкі знання з історії й теорії перекладу, про його щире бажання поставити на твердий теоретичний ґрунт справу перекладу на Україні, але свідчить також і про його надмірну обережність, що зводила нанівець правильні теоретичні положення, які він наводив. Проте несправедливо було б оцінювати книжку О. Фінкеля негативно. Адже ми розглянули її лише в одному аспекті – в тлумаченні д у х у і б у к в и. А загалом автор досить докладно відтворює лінію виникнення, розвитку й утвердження теоретичної думки на Заході та подає чимало цінного фактичного матеріалу, який не втратив інтересу і для сучасного читача.

Чи не найбільшу роль у популяризації перекладацького мистецтва в Радянському Союзі відіграли широковідомі книжки К. Чуковського «Искусство перевода» і «Высокое искусство», що кілька разів перевидавались, як правило, щоразу ґрунтовно перероблені та доповнені злободенним ілюстративним матеріалом. <...>

К. Чуковський завжди був невтомним борцем проти формалізму і в новому перевиданні своєї книжки в 1941 році вже під новою, відповідно до своїх переконань зміненою назвою – «Высокое искусство» виступив ще з могутнішою зброєю. У 1964 році книжка під тією ж назвою була перевидана, але ніколи ще вона не зазнавала таких змін і доповнень, як цього разу. Автор у бібліографічній довідці до цієї книжки каже: «Тепер, через чверть століття, я перечитав цю стару книжку, і мені захотілося написати її наново, на новому

матеріалі, по-новому, залишивши з колишніх сторінок в основному ті, котрі, як я сподіваюсь, можуть бути чимось корисні для сучасного читача»¹.

¹Корней Чуковский. Высокое искусство. М., «Искусство», 1964, стор. 354.

Звичайно ж – корисні! Я глибоко переконаний, що вони набагато корисніші за стрункі побудови деяких теоретиків саме тим, що не нав'язують читачеві певних формул з кожної проблеми, а великою цілокупністю літературних фактів підводять його до єдино правильного висновку, який з тих фактів можна зробити. Читач легко сприймає і розуміє багато проблем перекладу, що їх порушує автор.

Коло цих проблем досить широке: домінанти відхилень від оригіналу; словник, стиль; ритміка, звукозапис; синтаксис; інтонація, безплідність формалізму; текстуальна точність; переклади колись і тепер; ідіоми і т. ін.

<...>

Суперечка про те, що вважати точним перекладом, інакше кажучи, суперечка про д у х і б у к в у, точиться й нині. К. Чуковський брав і бере в цій важливій суперечці найактивнішу участь. Він незмінно стояв і стоїть за дух у перекладі.

Боротьба проти б у к в и в перекладі, власне – проти б у к в а л і з м у, що постала й набула найвищого запалу на Україні в 50-і роки, нерозривно пов'язана з ім'ям Олексія Леонардовича Кундзіча.

Але перш ніж говорити про його роль у цій боротьбі, варто дослідити причини виникнення буквалізму в українській перекладацькій літературі. Термін цей ніколи не стояв у ряду прогресивних, формально він не був ні щитом, ні прапором навіть у його прибічників (принаймні в ХХ ст.) Термін цей означає неуктво, помножене на бездарність, що в результаті породжує сіру, безбарвну літературоподібну річ. Метод його – «точне» копіювання синтаксичних форм, а часто й подібнозвучної лексики оригіналу, тобто додержання букви в перекладі. результат – спотворення образної системи оригіналу і безнастанне псування рідної мови.

Починається буквалізм з безневинних нібито речей. Наприклад, в оригіналі стоїть: «*Что же* ты не зашел ко мне вчера?» Букваліст ток «точно» й перекладає: «*Що ж* ти не зайшов до мене вчора?» Він не знає або не хоче знати, що це запитання треба перекласти по-українському: «*Чого ж* ти не зайшов до мене вчора?» І навпаки, в тому випадку, коли в російській мові словом «чего» найчастіше перепитують недочуте, він також перекладе «точно»: «Ты поедешь завтра в город?» – «*Чего?*»; «Ты пойдешь завтра в місто?» – «*Чого?*» Буквалістові байдуже, що в українській мові слово «чого» означає «зачеп», а не «что». Якщо в оригіналі: «Я остался *один* в комнате», то й у перекладі залишиться «один», хоч по-українському кажуть в такому випадку «сам». Але ось букваліст натрапляє на складніше слово, припустімо отаке: «Ну й *силища* у него!» Буквалістові навіть невтямки, що «силища» одним словом на українську мову не перекладається, а якщо він загляне в словник, то його не задовольнить справді невдалий відповідник «велика сила», тому він вигадує: «Ну й *силеча* у нього!» Власне, не вигадує, а знаходить у словнику Грінченка, де це слово подано в його єдиному справжньому значенні: «*Силеча*, *чі*, ж, Ув. от *сила* в 3-м знач., множество. *Раків силеча*». Головне, що це слово подібнозвучне, а що різнозначне з російським «силища», то буквалістові байдуже. Такі «дрібниці» часом густими цятками, немов іржею, плямують весь переклад, плямують і роз'їдають органічну тканину рідної мови. Ось чому буквалістська перекладацька мова не має нічого спільного з тією мовою, якою букваліст перекладає.

Чи не вперше слово «буквалізм» вжив М. Добролюбов для визначення формалізму в перекладах А. Фета. Це слово на довгий час зникло з кону, а відродилося і забувало пишним цвітом аж у післявоєнній критичній літературі нашого часу, особливо на Україні.

На це були свої причини. Вже в другій половині 30-х років українські видавництва планували щодалі менше іноземної літератури. Все менше ставало досвідчених перекладачів з іноземних мов, все менше довір'я виявляли до них видавництва – навіть перекладені з оригіналів твори звірялися з російськими

текстами. В періодичних виданнях ще на початку 30-х років дедалі менше друкувалося теоретичних статей, що трактували різні проблеми перекладу. Єдиним критерієм точності стала точність буквальна. Видавництва «взяли на озброєння» цей критерій, бо він давав можливість легко довести своє лояльне до нього ставлення. І коли навіть якийсь сміливіший перекладач дозволяв собі трохи відійти від букви, видавничий редактор, «коли б чого не сталося», завжди доводив переклад «до кондиції», до букви.

Після війни українські видавництва повернулися до своєї роботи з тим самим критерієм. Ніхто й не думав його змінювати, навпаки – він поглиблювався в тому самому напрямку. Страх, «коли б чого не сталося», характерний для доби культу особи взагалі, механічно діяв і в галузі перекладу. Буква й буква в принципі перекладу – ось була основна до нього вимога.

Ще одною причиною поглиблення буквалізму був перекладний російсько-український словник видання 1948 року. Створений і зредагований в основному в перші повоєнні роки, він вийшов обмеженим у лексиці й фразеології, з якої в ньому залишались тільки найближчі до російських відповідники. Але якщо раніш перекладачі та редактори ще наважувались вживати якихось слів та виразів на своє власне розуміння, то тепер вони одержали узаконений мовний кодекс, який став для них захистом: а дивіться, мовляв, це слово стоїть у словнику на першому місці. Отже, для того щоб обґрунтувати свою власну думку, треба було критикувати Словник. Звичайно, ніхто робити цього в пресі не наважувався (це сталося потім), натомість виникла ціла критична словесність, яка і присвоїла новому словникові епітет «зеленого», що міцно до нього пристав. Звичайно, було б неправильно заперечувати роль Словника 1948 року і бачити в ньому тільки вади. Але саме вади були не якимись дрібничковими, а принциповими і значущими. Одною з причин низької мовної культури в післявоєнний час бцла також диспропорція між потребою і наявністю грамотних, кваліфікованих кадрів у періодичній пресі, в радіомовленні й телебаченні. Сотні районних газет та багатотиражок день у день і рік у рік через брак цих кадрів «несли в маси» спотворене,

знівечене українське слово, а воно, кінець кінцем, в тих масах прищеплювалось, часто-густо ставало ненормальною нормою.

Так чи інакше, цілокупність зазначених причин на початок 50-х років зродила й усталила на Україні перекладацьку мову. Це була якась хвороба, проти якої ніби не було порятунку. Проте сила дії, як відомо, рано чи пізно викликає силу протидії. Поступово ця сила стала виникати і в принципах перекладу: в літературних колах проти буквалізму назріває протест. У газетах і журналах стали з'являтися статті, в яких автори вимагали якісних перекладів, критикували конкретні праці й інколи подавали свої рецепти.

<...>

І от на тлі цих так би мовити емпіричних рецензій з'являються блискучі, полемічно загтрєнені й теоретично виразні статті О. Кундзіча. Вже в першій з них «Деякі питання перекладу творів Л. М. Толстого» <...> критичний вогонь статті О. Кундзіча було спрямовано проти буквалізму, що був і його особистим ворогом номер один. «Творчість великого письменника, – пише він, – зобов'язує добиватись найбільшої очності перекладу, але тут нема місця буквальності тупого суконного підрядника. Підрядник – це макет, він завжди і неминуче буде не живим художнім твором, а виробом з пап'є-маше, як усякий макет. Говорячи про точність, я аю на увазі внутрішню точність, точність мислі з усіма її настроєвими відтінками»¹.

¹Олексій Кундзіч. Слово і образ. К., «Радянський письменник», 1966, стор. 21. Далі цитуємо за цим виданням, вказуючи в дужках сторінки.

О. Кундзіч неодноразово підкреслює необхідність до кінця зрозуміти оригінал, аби точно його перекласти, що не є обов'язковим для букваліста: «Отже, щоб перекласти, треба *сприйняти думку* автора, треба *мислити* образ, сцену, життя, змальоване у творі. Інакше мова перекладу не буде безпосередньою дійсністю *мислі*, отже – не буде мовою. Тим часом для послідовного механічного підставлення всіх відповідників за словником не обов'язково розуміти суть фрази, не обов'язково *мислити* живий образ, сцену.

Тут мова перекладу не є безпосередньою дійсністю мислі, а результатом механічного процесу» (стор. 23). (Курсив автора. – С. К.).

<...>

Не можна, звичайно, в цій довідці переповісти зміст усіх праць О. Кундзіча про переклад і мову, але дух їх, палким поборником якого він був, - незаперечний. Це насамперед уболівання за чистоту рідної мови, боротьба проти б у к в и, за д у х у перекладі.

<...>

А головну й вирішальну роль у праці перекладача відіграє все ж таки талант, здатність до творчості. Про це говорить і К. Чуковський: «Той, хто не відчуває стилю, не має права перекладати: він фатально приречений на невдачу: це глухий, який намагається відтворити перед вами ту оперу, яку він бачив, але не чув.

Вилікуватися від цієї глухоти не допоможе ніяка вченість. Тут потрібен добре розроблений естетичний смак, без якого всякому перекладачеві – смерть»¹.

¹Корней Чуковский. Высокое искусство, стор. 102.

К. Чуковський не перший категорично заявив про це. Ще в минулому столітті про домінуючу роль таланту в перекладача говорив І.Тургенєв: «Кожен переклад призначений переважно для тих, хто не знає оригіналу. Перекладач не повинен трудитися, аби дати можливість тим, хто знає оригінал, оцінити, правильно чи неправильно він передав такий-то рядок, такий-то зворот: він працює для «маси»... Але на масу читачів впливає тільки безумовно прекрасне, впливає тільки талант; талант, творче обдаровання потрібні перекладачеві; якнайвимогливішої сумлінності тут ще недостатньо»¹.

¹И. С. Тургенев. Сочинения. Т. 12. М.–Л., Госиздат, 1933, стор. 42.

<...> З усієї великої когорти вчених-лінгвістів у галузі перекладу працюють одиниці, саме ті, у котрих знання мов щасливо поєдналося з творчими здібностями, з талантом, з покликанням до перекладу.

<...>

ТРОХИ ІСТОРІЇ

Історія перекладу – надзвичайно широка тема, і навіть у стислому викладі вона не вмістилася б у рамки цієї книжки. Нам хотілося лише на кількох фактах проілюструвати значення перекладу в житті суспільства. На це звернули увагу вже люди стародавніх часів і відобразили своє ставлення до цього явища в двох біблійних легендах.

Перша – про побудову Вавілонської вежі. Люди, мовляв, захотіли збудувати вежу заввишки аж до неба, щоб побачити, що там діється. Цей сміливий задум спочатку здійснювався досить успішно. Але Бог не міг стерпіти такого зухвальства й вирішив перешкодити людям. Для цього він удався до підступного й дуже ефективного способу – змішав мови будівників, і вони перестали розуміти одне одного. Їм довелося залишити свою споруду недокінченою. Проте якби у них були перекладачі, вони могли б робити своє діло далі.

Це був перший літературний факт, який в художній формі засвідчив, як мова роз'єднує людей, коли в них нема перекладача.

Друга легенда – теж біблійна – про «сошествіє святого духа на апостолів». В ній розповідається, як апостоли після «вознесення» Христа на небо опинилися в надто скрутному становищі. Вони не могли й кроку ступити, щоб почати здійснювати заповіт Христа – поширювати нову релігію на весь світ. Адже, крім своєї рідної старовірської мови, вони не знали ніякої іншої. Як же вони могли йти проповідувати християнство римлянам, грекам та десяткам східних народів, які говорили кожен своєю мовою? Їх там не зрозуміли б. Щоб зарадити цій справі, Бог одного прекрасного дня чудесним способом обдарував апостолів здатністю розмовляти багатьма мовами. Після

цього овони розійшлись по світу й почали більш-менш успішно здійснювати заповіт Христа, а християнська релігія увічнила цей важливий для людства акт впровадженням в число «дванадесятих» свят також свята «сошествіє святого духа на апостолів».

Це був другий літературний факт, який в художній формі засвідчив, як мова об'єднує людей, коли у них є перекладачі. (Адже апостоли були не ким іншим, як перекладачами, тільки перекладали вони самих себе, тобто говорили з іншими народами їхніми мовами).

Історія дипломатії стародавнього часу свідчить, що ноти, ультиматуми, договори, угоди та всіляка інша дипломатична документація була в широкому вжитку ще до винайдення алфавітного письма. Всі ці документи надсилалися противній стороні клинописом, ієрогліфікою та ієратикою, отже, хтось їх мав і перекладати – коли не письмово, то принаймні усно.

В усякому разі, напевне можна сказати, що усний переклад існує з тих часів, коли різномовні племена відчували потребу спілкування, а письмовий – відтоді, коли було винайдено письмо.

Нас, звичайно, в першу чергу цікавитиме, як виник, розвивався і в яких формах поширювався переклад у Київській Русі <...> Створивши спеціально для слов'ян абетку кирилицю, Кирило й Мефодій заходилися перекладати з грецької на слов'янську мову Святе Письмо. Цим і підтверджується та істина, що переклад постає разом з письменством. Далі до цієї роботи приєдналося багато інших людей, переважно освічених ченців.

Філологи, археологи та літературознавці в результаті довговічних досліджень остаточно встановили, що разом з книжною церковнослов'янською мовою в Київській Русі розвивалася мова народна, староруська або південноруська. Ті самі дослідники знайшли беззаперечні елементи південноруської мови в багатьох літературних пам'ятках Київської Русі, насамперед у «Слове о полку Игореве».

Можливо, що сліди південноруської мови залишилися не в одній тодішній пам'ятці літератури, та не залишилось самих пам'яток (крім

випадкових), бо в 1240 році татари доценту зруйнували Київ, а з ним занапали й усі культурні пам'ятки. Мабуть, трудно поставав колись славний город Київ на згарищах, бо литовський князь Гедімін аж в 1321 році дійшов до Києва і здобув його майже без опору. «На соціально-економічний і культурний розвиток Литовського великого князівства значний вплив справили державність, економіка і культура Русі. В 14-15 ст. в основі державної мови в Литовському великому князівстві була давньоруська писемна мова із значними елементами білоруської та української мов»¹. Ця мова настільки вкоренилася в

¹УРЕ. Т.8, стор. 148.

населенні, що вже навіть за польського владарювання (1576) браславська шляхта просить короля Стефана, аби він залишив у вжитку руську мову. Але вона вже й різнилася від книжної, церковнослов'янської мови настільки, що постала потреба тлумачення, тобто перекладу Святого Письма на мову народну. Посилаючись на «Беседы общества любителей русской словесности», І. Прижов пише: «В 1556 році переписувач Михайло, син протопопа Саноцького, на доручення княгині Гольшанської, переклав чотириєвангеліє з болгарської на івденноруську мову з високою народною метою – «для ліпшого вразумління люду християнського посполитого»¹.

¹А. Р. Мазуркевич. И. Г. Прыжов. К., Держлітвидав України, 1958, стор. 183.

Для того ж посполитого люду, тобто для народу, зрозумілою йому мовою була перекладена й Біблія, і не тільки перекладена, а й *надрукована*: «Перша книга, надрукована руською мовою, була «Біблія Руска», перекладена доктором Скориною з Полоцька, вийшла в Празі 1517–1519 рр. у виданні міщанина Богдана Онькова. Вона випередила чеський переклад Біблії (1555) і польський (1561)»².

Там же, стор. 184.

Розвиткові перекладу великою мірою сприяло поширення книгодрукування. Перший російський друкар Іван Федоров заснував 1563 року в Москві друкарню, надрукував у ній «Апостола» й «Часовник», проте, обвинувачений реакційними елементами в ересі, через два роки мусив тікати в Литву. Здібності талановитого майстра-друкаря потрапили на сприятливий ґрунт: він влаштував в маєтку гетьмана Г. Ходкевича Заблудово друкарню, випускає в ній в 1569–1570 рр. дві книги, потім засновує друкарню в 1574 р. у Львові, а в 1580 – в Острозі.

Києво-печерська друкарня була заснована пізніше, в 1606 році (проіснувала до 1918 р.), проте одразу розвинула широку видавничу діяльність. В ній друкувалися книги староукраїнською, церковнослов'янською, польською, латинською мовами і розходились не тільки по всій Україні, а й у Білорусії, Австрії, Молдавії, Валахії, Греції. З Києво-печерської друкарні стало виходити дедалі більше книжок світського змісту староукраїнською мовою. Для перекладу такої літератури став потрібний словник.

Першим автором друкованого словника був Лаврентій Зизаній – педагог, церковний діяч і перекладач, родом з Галичини. В 1596 році він надрукував у Вільні перший на Україні і в Білорусії буквар з словником під назвою «Наука ку читаню і розуміню писма словенскаго...»

Проте цей словник не міг задовольнити великої на нього потреби. І незабаром на літературну арену виходить другий український лексикограф – завідуючий Києво-печерською друкарнею, гравер, друкар і поет Памва Беринда. Його «Лексіконъ славеноросскій и именъ тлькованіє» 1627 року був набагато ширший за «Лексис» Лаврентія Зизанія і містив 7000 слів та імен тогочасної книжно-церковної «словенської» мови з перекладом і поясненням їх «мовою руською», тобто тодішньою українською літературною мовою. В 1653 році «Лексикон» був перевиданий в Кутейні (біля Орші). Він став зразком для складання подібних словників у Росії, Польщі та Молдавії. Памва Беринда тридцять років працював над своїм словником і добре розумів його значення, бо сам сказав, що він «у потомных вдячност отнесет»¹.

Цікаво навести приклади з словника Памви Беринди:

Злослутіє – зла слава.

Звездозаконіє – наука звіздарская.

Зельви – слимаки.

Зеница – зінка, чоловічок.

Ублажаю – добротливе чиню.

Ужасен – грозен, страшный.

Ужасаюся – страшуся.

Як бачимо, церковнослов'янські слова в ньому перекладені народними українськими, що не зазнали змін і на сьогодні. Отже, на той час українська мова вже була тією літературною мовою, якою перекладались не тільки церковні книжки, але й світські.

Географія видання словників та місце народження і праці їх авторів засвідчують і ще один знаменний факт: тогочасна українська літературна мова була вживана і зрозуміла на просторі великого територіального трикутника, вершинами якого були Львів – Вільно – Київ, з великим відгалуженням на півдні в бік Молдавії аж до Дунаю і на заході – до Праги. З історико-літературних джерел відомо, що на площі цього трикутника в XVI – XVII ст. існувала широка перекладна література, утворилась своя школа і традиція.

Звичайно, книгодрукування та поширення освіти не могло набрати такого широкого розмаху без відповідної наукової бази. Такою базою стала Київська академія, створена в результаті злиття Київської братської школи з Лаврською школою (за традицією академію називали Києво-Могилянською на честь її протектор митрополита Петра Могили). Київська академія являла собою загальноосвітню вищу школу. Вона виховувала діячів культури не тільки для України, але частково і для Росії та Білорусії, Волощини, Молдаві, Греції, з арабських та інших країн. Кількість її студентів у 1742 році становила 1234 чоловіка. Серед її вихованців та викладачів було багато визначних діячів науки й культури. Коли в Москві була створена Слов'яно-греко-латинська академія, її

ректорами й викладачами, а також ректорами майже всіх духовних семінарій, були вихованці Київської академії.

<...>

Відаючи належне науковій підготовці київських діячів освіти, цар Олексій Михайлович одразу після возз'єднання України з Росією запросив до Москви сорок учених ченців. Патріарх Никон для виправлення перекладу Біблії та грецьких текстів також запросив до Москви близько 30 українських вчених, а серед них таких видатних, як А. Сатановський, Ф. Сафонович та Є. Славинецький. Для характеристики наукового діапазону цих учених можна взяти хоча би доробок Єпіфанія Славинецького: він переклав слов'янською мовою ряд книг з географії, історії, медицини та інших наук, склав словник «незрозумілих слів», переклав велику кількість церковно-богословської літератури та світських книг, написав посібник для вчителів і батьків «Громадянство звичаїв дитячих», 50 оригінальних проповідей на актуальні тогочасні теми, склав «Лексикон греко-славено-латинський» та «Филологический лексикон» і т. ін.

<...>

Виїжджаючи до Москви на запрошення Петра I, Феофан Прокопович також узяв з собою цілу плеяду київських учених, які разом з ним і трудилися над здійсненням реформ царя Петра I.

<...>

Київська академія ще існувала в XVIII ст. й випускала з своїх стін найкращих діячів нової, петровської, Росії. Проте вона вже й заважала великодержавним замірам царя-реформатора, що прагнув до централізації всіх галузей державного життя, отже й освіти. Указом 1817 року Київська академія була закрита, в тому ж році в її приміщенні відкрито духовну семінарію, а в 1819 році – Київську духовну академію.

Київська друкарня, що безборонно матеріалізувала духовні цінності свого віку і краю, з 1721 році також була підпорядкована синодові, і їй наказано: «а... інших ніяких книг, ні колишніх, ні нових, не об'явивши про оних в духовній

колегії, – в тих монастирях не друкувати і, крім того, звіряти книги з великоруським друком», аби *ніякої різниці й окремого нариччя в них не було*»¹(курсив автора. – С. К.).

¹А. Р. Мазуркевич. И. Г. Прыжов. К., Держлітвидав України, 1958, стор. 209.

Таким чином, остаточно згасло довговічне вогнище культури й освіти на півдні, натомість розгорілось друге вогнище якісно нової культури на півночі, в Петербурзі. Десь через століття поруч з цим вогнищем засвітиться ясний вогник нової української літератури й незабаром спалахне сліпучим смолоскипом Шевченкової поезії, який на віки освітить ясну путь по всій українській літературі.

Поруч з нею, новою українською літературою, як історична необхідність, постане на новій основі й переклад. <...>

Правда, українська перекладна література існувала на Україні і в XVII – XVIII ст., але головним чином у Галичині. Саме в ці століття тут було перекладено чимало європейських повістей, які поділялись на дві категорії: 1) повісті світського змісту з церковно-дидактичним моралізаторством («Римські діяння», «Велике зерцало», «Звізда пресвітла»); 2) повісті світського змісту без моралізаторства («Бова Королевич», «Петро – Золоті Ключі», повість про цесаря Оттона, про графиню Альтдорфську та ін.)². Друга категорія – це були,

²Б. А. Деркач. Перекладна українська повість XVII – XVIII ст. К., Вид-во АН УРСР, 1960.

власне кажучи, рицарські романи, що доходили на Україну з Заходу через посередництво польської мови й літератури. <...>

«Значення перекладної повістєвої літератури XVII – XVIII ст. полягало в тому, що вона знайомила наших читачів з новими жанрами західноєвропейської літератури, зокрема романом і новелою, прищеплювала їм смак до яскравих пригодницьких оповідань і любовних сюжетів і разом з тим сприяла якоюсь мірою дальшому розвитку оригінальної літератури саме в цьому напрямі» (стор. 98).

Майже одночасно з виникненням нової української літератури відродився й переклад, хоч трохи і в дивній формі: один з перших українських письменників став перекладати свої твори російською мовою. Це був Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Всього письменник переклав вісім повістей: «Маруся» (1838), «Мертвецький великдень» (1839), «Добре роби, добре й буде» (1839), «Щира любов» (1839), «Конотопська відьма» (1840), «Божі діти» (1840)Ю «Сердешна Оксана» (1842), «Салдацький патрет» (1842).

Здавалося б, нащо було Квітці-Основ'яненкові самому перекладати свої твори, коли їх почали вже перекладати росіяни? Так, наприклад, В. І. Даль переклав його «Салдацький патрет», але автор не був задоволений перекладом. 7 січня 1839 року в листі до Плетньова він писав: ««Салдацький патрет» прекрасно переданий шанованим мною В. І. Далем, але, з дозволу його, є вирази, які не так тлумачать думку і змінюють поняття про дію, а все від невідомості місцевості та звичаїв»¹.

А. М. Финкель. Об автопереводе (На материале авторских переводов Г. Ф. Квитки-Основьяненко). – В кн.: Теория и критика перевода. ЛГУ, 1962.

Ще в одному листі до Плетньова письменник зазначає, що «тутешні, хвалячи моє писання, бралися перекладати на російську мову, та все було невдало...» Але Квітці неодмінно хочеться довести, що українська мова придатна для літератури будь-якого жанру. Для нього авторство справа не так особиста, як громадська, він по праву вважає себе поборником українського слова, нової літератури, про що й пише тому ж Плетньову: «Захищаючи якось вартість мови малоросійської, я взявся змусити оповіданням своїм плакати – не повірили, я написав «Марусю»... Писавши «Марусю», я пересвідчився, що можу так писати...»²

²П. Д. Тимошенко. Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови. Ч. І. К., «Радянська школа», 1959, стор. 182.

В листі до М. Максимовича він з того ж приводу пише: «Ми повинні присоромити і змусити замовкнути людей з чудним поняттям, які гласно

проповідують, що не можна тією мовою писати, якою 10 мільйонів говорять, яка має свою силу, свої красоти, непояснені іншою мовою свої звороти, гумор, іронію і все так, як у гарної мови»³.

Там же, стор. 183.

Приводом для такого нарікання були численні нападки російських реакційних літераторів, які не визнавали за українською мовою права на літературне існування і називали її обласним наріччям російської мови. Так про неї писав в «Сыне отечества» (1838) М. Полевой: «...нам здається зовсім непотрібною забаганка писати по-малоросійському цілі книжки... Навіщо і для чого? Створити окрему літературу малоросійську неможливо, і для кого її писати?.. Чи не краще б шановному Грицькові (тобто Квітці-Основ'яненкові. – О. Ф.) та іншим обдарованим його землякам писати багатую, прекрасною, звучною мовою російською, аніж спотвореним і негарним обласним наріччям її?»¹

А. М. Финкель. Об автопереводе (На материале авторских переводов Г. Ф. Квитки-Основьяненко). – В кн.: Теория и критика перевода. ЛГУ, 1962.

Олександр Фінкель у згаданій вище статті робить цілком правильний висновок про роль і значення автоперекладів письменника: «...переклади Квітки виникли як відповідь на дуже гострі мовні й літературні проблеми його часу й декларували право української літератури на існування й можливості української мови для літературної творчості» (стор. 123).

Окремий інтерес становить спеціальна сторона статті О. Фінкеля – явище автоперекладу. Наводячи наївні спроби передати буквальним способом український колорит, автор доходить висновку, що письменник, перекладаючи свої твори, в меншій мірі залежить від оригіналу, ніж звичайний перекладач; що в певних випадках автопереклад перетворюється частково на самостійний твір, як це було і з перекладами Г. Квітки. Але в даному разі нас цікавить суспільна сторона цього явища, а вона, як ми бачили, – знаменна.

Поняття перекладу в усі епохи еволюціонувало й набирало різного змісту. Переклад-травестія, тобто переклад-«перелицювання», був одним з таких етапів. Безсмертна поема І. Котляревського «Енеїда», що має цілком самостійне літературне значення, все ж таки не могла постати в такій формі без свого прототипу – «Енеїди» Вергілія.

Далі від травестії і ближче до справжнього перекладу став Т. Г. Шевченко. В своїх пристрасних, викривальних поезіях він удавався до форми біблійного пророцтва. «Давидові псалми» в його перекладі дуже точно передають зміст, а головне – дух біблійних літаній, прокльонів, волянь до правди і справедливості. Т. Шевченко написав чимало «подражаній» – 11 псалму, пророкам Ісаїї, Іезекіїлю та Осії – які ніби продовжують тематично цей пильно добраний біблійний цикл. Інші «подражанія» – сербському та Едуарду Сові – свідчать, що Т. Шевченко охоче удавався до цього способу переказу, який у його час інколи вважався за переклад. «Плач Ярославни», як відомо, у Шевченка має дві редакції. Це дає підставу судити про серйозне й вимогливе ставлення Шевченка до перекладу.

Саме від Шевченка починається активний процес перекладу російських творів українською мовою. Його «Кобзар» став ніби семафором, який відкрив дорогу в світ новому українському слову.

<...>

С. Руданський перший в українській літературі звертається до античних авторів і перекладає «Енеїду» Вергілія. Але найбільшу вагу мав його повний переклад «Іліади» <...>

Цей переклад «Іліади» був виданий тричі, І. Франко високо оцінив його, сказавши про нього, що це «наш український Гомер, і то націоналізований так щасливо, що я не знаю нації, яка могла б похвалитися подібною працею».

<...>

Найяскравішою постаттю другої половини ХІХ ст. в галузі українського перекладу безперечно був Михайло Петрович Старицький. Прозаїк, поет, драматург, актор і режисер, невтомний і сміливий громадський діяч,

М. Старицький віддав багато уваги перекладові. Можна тільки дивуватися з його енергії та наполегливості в цій справі. Він перекладав казки Андерсена, байки Крилова, «Сербські народні думи і пісні», «Гамлета» В. Шекспіра та інші його твори, вірші О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Некрасова, В. Жуковського, С. Надсона, А. Міцкевича, Д. Байрона, Г. Гейне, В. Сирокомлі та багатьох інших всесвітньовідомих письменників. М. Старицький був перекладачем за покликанням – це видно і з його широчезного «репертуару», і з якості його блискучих перекладів, що не пригасли і в наші дні.

Треба віддати належне М. Старицькому як борцеві за українську літературу, за її право на життя. Розквіт творчості письменника припадає на горезвісні 60–70-і роки, коли міністр внутрішніх справ, реакціонер Валуєв, 1863 року заявив, що «ніякої окремої малоросійської мови не було, немає і бути не може», а указ 1876 року взагалі гласив: «Переклади на малоросійське наріччя заборонити». В умовах тодішніх шовіністичних репресій перекладати українською мовою було небезпечно, діяльність українського письменника взагалі в будь-який момент могла бути «припинена». Та все це не спиняло й не лякало М. Старицького. Непохитним й послідовним борцем за рідне слово він пройшов усе своє життя.

<...>

Марко Вовчок надзвичайно колоритна постать в українській літературі не тільки як письменниця, вона, мабуть, чи не найактивніша перекладачка з української та світових мов на російську. За свій довгий вік вона переклала багато творів з французької, німецької, англійської, датської, польської мов. У 1871–1872 роках Марко Вовчок редагувала й видавала журнал «Переводы лучших иностранных писателей», навколо якого об'єднала чимало жінок-перекладачок. Жюль Верн надав їй виключне право перекладати російською мовою свої твори, з яких вона переклала п'ятнадцять його романів, що довго видавались у її перекладі і в радянський час. Великий російський письменник І. Тургенєв був першим перекладачем (із передмовою) славнозвісних «Народних оповідань» Марка Вовчка на російську мову. Близьке знайомство з

видатними людьми своєї доби – Добролюбовим, Писаревим, Герценом, Тургенєвим, з багатьма письменниками за кордоном дало можливість Марку Вовчку через переклади популяризувати українську літературу в широкому світі. У перекладі з французького варіанту англійською, німецькою, італійською мовами повість «Маруся» користувалась у західноєвропейських читачів великою популярністю. Поряд з поезіями Т. Шевченка твори Марка Вовчка сприяли утвердженню за українською літературою певного місця в світовій літературі.

<...>

Широкий розмах перекладу на Україні наприкінці 20-х років та труднощі його становлення потребували якогось теоретичного узагальнення, практичних порад. І 1929 року з'являється відома вже нам з попереднього розділу книжка Олександра Фінкеля «Теорія й практика перекладу». Це була найсолідніша на той час теоретична праця в Радянському Союзі, і характерно, що вийшла вона саме на Україні і в основному на українському матеріалі. Друкувалось тоді й чимало статей та рецензій з питань перекладу в періодичній пресі. Наведемо кілька з них: В. П о л і щ у к . Микола Терещенко. Переклад «Вибраних творів» Е. Верхарна (1923); А. К о в а л і в с ь к и й. Адам Міцкевич в українських перекладах (1924); І. К а л и н о в и ч. Ucrainiana в англійських перекладах (1924); М. Я ш е к. Антологія російської поезії в українських перекладах (1925); М. Р и л ь с ь к и й. Вступна стаття до перекладу «Пана Тадеуша» (1927); М. Зеров. У справі віршованого перекладу (1928); Г. М а й ф е т. З уваги до теорії перекладу (1928); С. Р о д з е в и ч. Джек Лондон в українських перекладах (1928); Ф. Я к у б о в с ь к и й. А. Міцкевич «Пан Тадеуш». Переклад і вступна стаття М. Рильського (1928).

Навіть із цього вибіркового списку видно, що в тодішній теоретико-Окритичній літературі порушувались злободенні питання – найважливіші переклади обговорювались одразу після виходу у світ. Але ж наведені праці – тілки невелика частина питань перекладу, що порушувались у пресі. Як у всі часи (а після революції особливо) – переможним кроком іде Шевченкіана.

Творчість геніального Кобзаря розглядається в перекладах різних народів: М. Рудницький. Шевченко на чужих мовах (1924); А. Б а г р и й. Т. Г. Шевченко в русских переводах (1925); Г. М а й ф е т. Англійські переклади з Шевченка (1927); Г. М а й ф е т. Т. Шевченко в французькій інтерпретації (1928) і т. ін.

<...> Взагалі можна констатувати, що кінець двадцятих – початок тридцятих років на Україні був часом піднесення художнього перекладу, якого аж до Вітчизняної війни вже не було досягнуто.

<...>

КОНТЕКСТ

Поки що ми бачили перекладача в найрізноманітніших образах: перекладач первісний – мирить два диких племені; перекладач стародавньої доби – тлумачить ультиматум лютого завойовника, написаний на глиняній дощечці клинописом або на папірусі ієрогліфами; перекладач античний – пильно досліджує грецькі тексти, перекладає їх на латинську мову й доходить висновку, що перекладати дослівно не можна; перекладач-чернець – роками сидить самотою в келії і перекладає Святе Письмо з грецької на церковнослов'янську мову... Навряд чи є потреба наводити всі проміжні ланки того перекладацького ланцюга, що закінчується сьогодні ланкою дружби, порозуміння між народами, засобом взаємозбагачення культур.

Та хоч який довгий і строкатий цей ланцюг, однак від першої до останньої ланки його ріднить одна спільна риса, як ріднить щось одне біологічні види. Вона – в шуканні найточнішого слова для передачі своєю мовою певного поняття, вираженого мовою оригіналу. Як, за якими ознаками відшукується таке слово або словосполучення, й говоритиметься в наступних розділах.

<...>

Питання точності перекладу нерозривно зв'язане з контекстом. Контекст – це закінчений у смисловому відношенні уривок письмової або усної мови, з якого можна точно визначити смисл окремого слова чи виразу, що входить до

його складу. <...> Тільки нехибне почуття стилю повинно підказати перекладачеві точний добір того чи іншого відповідника. Завдання перекладача ускладнюється тим, що синонімічні засоби кожної мови глибоко національні, і тому в реальному контексті йому доводиться удаватися до слів, далеких своїм словарним значенням від того, що треба перекласти.

Проілюструємо це на прикладі кількох слів. Ось яке значення в контексті має російське слово «хлопки» і як воно трансформується в кожному окремому випадку в перекладі.

а) хлопки

«Раздался смех и *хлопки*». (Залунав сміх і *оплески*).

«Смех в двух-трех местах, *несколько хлопков*». (Сміх у двох-трьох місцях, *хтось кілька разів ляснув у долоні*).

«Раздались *хлопки* ружейных выстрелов» (Заляскали *постріли* рушниць).

«Леса, поля и вольная воля – все это мне было так ново, выросшему в *хлопках*...» (Ліс, поля і вільна воля – все це було таке нове для мене, що виріс у *ваті*...).

Останній приклад взято з «Минулого і дум» О. Герцена. Про те, що бавовняна вата називалось у минулому столітті по-російському «хлопки», підтверджує і такий приклад із І. Тургенєва:

«*Хлопки* же Ермолай доставал из собственной, по-видимому неистошмой шапки». (А *вату* Ермолай тягав з власної, очевидно невичерпної шапки).

<...>

Нарешті, «хлопки» перетворились у всім відомий «хлопок», який відповідно й перекладається.

«*Хлопок* на севере не растет». (*Бавовник* на півночі не росте).

<...>

г) помилуй[те]

«*Помилуйте*, Иван Иванович!..» (*Згляньтеся*, Іване Івановичу!..).

«*Помилуй*, – сказав я однажды: – охота тебе вмешиваться не в наше дело...» (*Ось годі-бо*, – сказав я одного разу: – охота тобі втручатися не в нашу справу...).

«*Помилуйте*, на что это похоже!» (*Подумайте тільки*, що ж це воно таке!).

«*Помилуй*, батюшка, он у нас вист-то губернатором». (*Та він же*, голубчику, у нас вист-губернатором).

«*Помилуй*, братец, да что мы с тобой сделаем?» (*Схаменися*, брат, що ми з тобою зробимо?).

«*Помилуйте*, отчего же с тоски по родине?» (*Годі-бо*, чому ж з туги за батьківщиною?).

«*Помилуйте*, – сказав Делессер, – об его деле помину нет». (*Та що ви*, – сказав Делессер, – про його справу ніхто й не згадує»).

З семи наведених прикладів на «помилуй[те]» лише один перекладено взятим із Словника – «схаменися». Як легко переконатися, механічне підставлення цього слова в інших випадках дало б або неточний, або й перекручений переклад.

<...>

є) да

Російське дзвінке й категоричне «да», перекладене глухим українським «так», у багатьох випадках втрачає своє експресивну силу. Взяти хоча би такий приклад. Хтось стукає в двері, господар гукає з кімнати: «Да!», що означає і дозвіл, і запрошення увійти. Спробуйте перекласти цей дозвіл і запрошення словом «Так!», воно втратить обидва ці значення, бо в ньому виразно вчувається лише ствердження: «так, а не інак», «так або ні», «так і буде» і т. ін. Прислівник «да» не являє ціяких труднощів для перекладу, треба тільки не лякатись несподіваних форм, які не мають нічого спільного з словом «так».

«Коля, – говорив любовник-резонер, тяжело глядя на собеседника, а знаешь ли ты, что я любил твою жену, как бога?

– Да, мне это казалось». (...– *Знаю*, мені так здавалось).

«Да, Сергей Сергеевич, тебе надо отдохнуть, полечиться, – сказал Телегин». (*Знаєш, Сергію Сергійовичу, тобі треба відпочити, полікуватися, – сказав Телегін*).

«Да, здесь, в этом лесу, был этот дуб, с которым мы были согласны, – подумал князь Андрей». (*До речі, тут, у цьому лісі, був той дуб, з яким ми були згодні, – подумав князь Андрій*).

Часом «да» можна перекласти повторенням слова у відповіді на запитання: «Ты был в городе?» – «Да». (Ти був у місті? – Був).

Принагідно слід зазначити, що в багатьох сучасних перекладах російське «да» перекладається майже в усіх випадках лише механічним підставлянням слова *так*, нехтуючи навіть зареєстрованими в Словнику відповідниками: *еге, еге ж, авжеж, атож*. Небажання або невміння знайти семантично рівноцінний відповідник приводить часом до вживання спотвореного слова, яке можна тільки прочитати, але не можна вимовити: «Д-да!» – підтвердив я». (*Т-так! – підтвердив я*). (В. Короленко, «Яшка». Переклад В. Козаченка). Чи можна знайти наочніший приклад буквалізму! Перекладач навіть побоявся повторити дві голосні (Та-ак!), аби тільки було, «як у автора».

<...>

ІДІОМИ

<...>

Тим часом перекладачеві доводиться орудувати не тільки окремими словами та їх контекстом, а й згаданими вже словосполученнями типу *воспрянуть духом, в поте лица, высосать из пальца, обмануться в своих надеждах, что вам угодно, за нами дело не станет, еле ноги унес, задетый за живое, вынь да положь, откуда ни возьмись* та безліччю інших. Саме вони і становлять специфіку мови. Їх надзвичайно багато, хоч читач їх і не помічає, бо вони для нього звичні, як і окремі слова. Окреме слово в масиві розповідної мови відноситься до такого фразеологічного зрощення так само, як окрема цеглина до будівельного блока, який складається з кількох цеглин, але зцементованих у формі певної конструкції.

<...>

В наступних прикладах ми хочемо показати, як обережно має поводитись перекладач з такими сполученнями, щоб не знекровити їх у своїй мові. А спокуса тут для перекладача велика, інколи він може піддатись механічному впливові близької мови, з якої перекладає. Наприклад:

«Но икры отведал: прекрасная икра! *Нечего сказать*, отличная!» Здавалось би, чого тут мудрувати, коли переклад сам проситься під перо: «А ікри скуштував: прекрасна ікра, *нічого сказати*, чудова!» Та перекладача цей «правильний» варіант не задовольнив, бо зрощення «нечего сказать», перекладене дослівно, втрачає свою барву, гасне. Тому в перекладі ця фраза набрала такого вигляду і звучання: «Але ікри скуштував: *чудесна ікра! знаменита, що там і казати!*» Щоб надати сили і звучання цьому зрощенню, його навіть пересунуто на кінець речення, на видніше й чутніше місце.

Слід пам'ятати, що фразеологічні зрощення можна перекладати багатьма способами, і кожен перекладач добирає з свого погляду найточніший.

«*Сделайте милость*, одну чашечку! – повторил судья» (*Зробіть ласку*, одну чашечку! – сказав знову судья). В цій репліці, крім «сделайте милость», вартій уваги і переклад слова «повторил» – «сказав знову». Перекладач не захотів перекласти його звичним «повторив», безумовно, з тих міркувань, що в українській мові це слово офіціальне, протокольне і в побутовій мові не вживається.

«*Как бы то ни было*, только это почти невероятно для всех, что...» (*Так чи сяк*, а тільки ніхто не міг повірити, що...).

«Иван Иванович *вышел из себя* и пришел в такой гнев, в каком не дай бог видывать человека...» (Іван Іванович *стратив тям*у і так розгнівався, що не дай бог нікого таким бачити...).